UDK 808.1 + 881.09(05)
ISSN 0350-6894
ISBN 86-377-0520-0

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1990 1

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

SRL	LETNIK 38	ŠT. 1	STR. 1-80	LJUBLJANA	JAN.-MAR. 1990

VSEBINA

RAZPRAVE

Metka Furlan, K nastanku sln. *láglje* 'laže' in sh. *lāglji̇̄* 'lažji' 1
Janko Kos, Slovenska literatura in Srednja Evropa 11
Šamil V. Hajrov, Analitični predikatni izrazi v slovanskih jezikih (funkcijske lastnosti) 27
Velemir Gjurin, Iz besedišča Dalmatinovih Registrov II: Gesli *Hod, Raven Shena* 39

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Jože Toporišič, Tipologija Riglerjevega jezikoslovnega dela (Ob postumno izdanem izboru njegovih razprav) 47
Marc L. Greenberg, Pripombe k Poskusnemu snopiču Slovarja stare knjižne prekmurščine: Razmerje med pisavo in izgovarjavo 54
Marta Pirnat-Greenberg, Pripombe k Poskusnemu snopiču Slovarja stare knjižne prekmurščine: Predstavljanje oblik 56
Erika Kržišnik: Teoretično zanimiva knjiga iz frazeologije 57
Marc L. Greenberg, Albansko-slovenski slovar in temelji albanske slovnice 66
Marjanca Mihelič, K madžarski slovenistiki od Avgusta Pavla dalje 69
Gustav Cvengroš, Geneza neobjavljenega Rollandovega pisma Gorkemu 76

CONTENTS

STUDIES

Metka Furlan, The etymology of Sln. *láglje* 'easier' and SCr. *lāglji̇̄* 'lighter' 1
Janko Kos, Slovene literature and Central Europe 11
Šamil' Vjaliullovič Xajrov, Analytical predicative constructions in Slavic languages: Their functional characteristics 27
Velemir Gjurin, From the word stock of Dalmatin's Registers, II: The entries *Hod, Raven Shena* 39

REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIALS

Jože Toporišič, A typology of Rigler's linguistic work (On the occasion of his posthumous *Studies on Slovene*, sel. and ed. by F. Jakopin) 47
Marc L. Greenberg, Notes on the pre-publication fascicle of *The Dictionary of Old Literary Prekmurje Slovene*: The relationship between orthography and pronunciation 54
Marta Pirnat-Greenberg, Notes on the pre-publication fascicle of *The Dictionary of Old Literary Prekmurje Slovene:* The presentation of morphology 56
Erika Kržišnik, A theoretically stimulating monograph on phraseology: *Phraseological Verbal-Nominal Syntagmas in Modern Serbo-Croatian*, by D. Mršević-Radović 57
Marc L. Greenberg, An Albanian-Slovene dictionary with a basic Albanian grammar, by F. Novšak 66
Marjanca Mihelič, A thumbnail sketch of Slovene linguistic and literary studies in Hungary from Á. Pável to the present 69
Gustav Cvengroš, The genesis of an unpublished letter from R. Rolland to M. Gorkij 76

Uredniški odbor – Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Matjaž Kmecl, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu **(glavni urednik za književne vede – Editor in Chief for Literary Science),** Aleksander Skaza, Jože Toporišič **(glavni urednik za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics),** Franc Zadravec.

Odgovorni urednik – Executive Editor: Franc Zadravec.

Tehnični urednik – Technical Editor: Velemir Gjurin.

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, YU 61000 Ljubljana.

Časopisni svet – Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Carmen Kenda-Jež, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Šifrer **(predsednik – Chairman),** Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Naročila sprejema in časopis odpošilja – Subscription and Distribution: Založba Obzorja, Gosposka 3, YU 62000 Maribor.

Natisnila – Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana.

Naklada – Circulation: 1100 izvodov – 1100 copies.

ISSN 0350–6894. – ISBN 86-377-0520-0

UDK 808.63 + 808.62/63(091)-3
Metka Furlan
ZRC SAZU, Ljubljana

K NASTANKU SLN. *LÁGLJE* 'LAŽE' IN SH. *LȀGLJĪ* 'LAŽJI'

Sln. nar. *láglje* in sh. nar. *lȁgljī* se izvaja iz primernikov **lьgv'eje* in **lьgv'ьjь* k pridevniku **lьgъkъ* 'lahek'.

Slov. dial. *láglje* und serbokroat. dial. *lȁgljī* werden als komparativische Formen **lьgv'eje* und **lьgv'ьjь* zum Adjektiv **lьgъkъ* 'leicht' erklärt.

Pleteršnikov slovensko-nemški slovar za slovenski vzhod navaja poprislovljeno primerniško obliko srednjega spola *láglje* 'laže'[1]. Isto tvorbo omenja Rigler za Novokračine: *lâglje* 'isto'[2]. Zasledimo jo tudi v Kastelec-Vorenčevem slovarju z začetka 18. stoletja: *tem lagle* 'facilius, tem laſhei', nadalje motivirana se ohranja tudi v Pohlinovem slovarju: *laglej* 'leichter, facilius'. Slednja oblika spada med t.i. podvojene primerniške oblike[3], prim. sln. *ljubljiši* (Trubar, Dalmatin)[4] < **l'ub'-ějьšьjь* iz primerniške osnove v **l'ub'ьjь* (im. ed. m. sp. dol. obl.) k pridevniku **l'ubъ* 'dilectus, amicus, carus'; sh. nar. *bržîji* 'hitrejši' (Ozalj)[5] < **bъrž-ějьjь* iz primerniške osnove v **bъržьjь* k pridevniku **bъrzъ* 'hiter' itd. V določni obliki se sln. primerniška osnova **laglj-* kot podvojeni primernik ohranja v *lagleji*, kar Miklošič omenja za kranjsko področje[6].

Kolikor mi je znano, lahko isto primerniško osnovo zasledimo le še v srbohrvaščini. Po podatkih iz akademijskega Rječnika je oblika *lȁgljī* 'lažji' znana pri večini čakavcev in pri severozahodnih štokavcih, njen najstarejši zapis pa je znan iz Marulića[7]. Poprislovljeno obliko srednjega spola v določni obliki *lȁgljē* isti vir omenja za 16. stoletje, ko je brez suprasegmentnih fonemov zabeležena v knjigi Naručnik plebanušev (Senj), navajata pa jo tudi Stulić in Vuk. Slednji dodaja, da se oblika govori na Hrvaškem[8].

Omembe vredna se je zdela sln. oblika *láglje* že Miklošiču, ki jo je v svoji primerjalni slovnici za razliko od sln. *lâžje* spoznal za »anorgansko«, v istem delu, kjer navaja tudi sh. *dȕgljī* 'daljši', pa je opozoril, da so te oblike povzele *-lj-* po takih, kot je npr. sh. *grȕbljī* 'bolj grob'[9]. Isto mnenje sta v svojih slovnicah ponovila

---

[1] Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, 495.

[2] Rigler, Južnonotranjski govori, 1963, 49.

[3] Izraz povzemam po Ramovšu, Morfologija slovenskega jezika, 1952, 107, ki govori o podvojenih primernikih: izraz hoče označiti, da vsebuje oblika dve nesočasno pridani primerniški priponi, ki z zgodovinskega vidika nista nujno sorodni. Težak, Hrvatski dijalektološki zbornik (= HDZb) V (1981), 274, uporablja za naplaščanje primerniških pripon zvezo reduplikacija komparativnih morfemov.

[4] Obliko navajam po Ramovšu, n. m.

[5] Težak, n. m.

[6] Miklošič, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen (= VGr.) II/2, 323.

[7] Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (= ARj.) V, 879.

[8] ARj. V, 881.

[9] Miklošič, n. m.

BARONKA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA
70 763 / 91

Maretić[10] in Belić[11], pojavlja pa se tudi pri kasnejših avtorjih[12], ki tako kot Miklošič, Maretić in Belić prepričljivega vzroka za prevzem tega obrazila kot tudi postopka njihovega nastanka ne navajajo.

Miklošičevo oznako »anorgansko« bi ustrezno z današnjim izrazjem lahko prevedli z »analogno«. Ta namreč noče povedati, da oblika *láglje* nima svoje zgodovine, ampak da spada med t.i. nezgodovinske oblike, ki jih v primerjavi z zgodovinskimi, npr. sh. *grȕbljī*, lahko tako označimo zato, ker njihovega sinhronega fonemskega inventarja ob zgodovinsko-primerjalni razlagi ne moremo pojasniti z zgodovinsko pogojenim glasovnim razvojem in so zato na določeni jezikovni stopnji morale nastati na podlagi obstoječega vzorca v jeziku. Temeljna razlika med zgodovinskimi in nezgodovinskimi oz. analognimi oblikami je namreč v tem, da je pri prvih njihov sinhroni fonemski inventar posledica zgodovinskega glasovnega razvoja znotraj oblik samih, pri drugih pa posledica vplivov izven njih. Nastajanje nezgodovinskih oz. analognih oblik spada med preverljive jezikovne poteke, zato sta vzrok kot tudi postopek njihovega nastanka lahko kontroli dostopna. Tako je na primer znano, da je lat. analogna oblika *honor* proti zgodovinski *honōrem* zaradi stalne težnje po poenostavljanju paradigem svoj *-r* povzela po stranskosklonskih oblikah sklanjatvenega vzorca, kjer je *-r-* med samoglasniki po pravilnem fonetičnem razvoju nastal iz prvotnega **-s-*, vznik take oblike pa je bil v tem jezikovnem sistemu podprt z že obstoječim vzorcem tipa *ōrātor* : *ōrātōrem*, kjer je *-r* v imenovalniku tako kot v stranskosklonskih oblikah zgodovinski.

Oznaka »anorgansko« oz. »analogno« oz. »nezgodovinsko« je v jezikoslovju pogosto sredstvo, s katerim se v zgodovinsko-primerjalno obravnavo jezika usmerjen avtor lahko izogne nadaljnjemu poglobljenemu iskanju nastanka posameznih jezikovnih pojavov. Golo označevanje kot tudi ne dovolj utemeljeno označevanje pa tudi v jezikoslovju ne more koristiti. Pa ne le zato, ker ne ustreza razlagalnemu smotru znanosti, ampak tudi zato, ker lahko neutemeljevalna »razlaga« oz. vera v tako neutemeljevalno »razlago« celo zavira vpogled v jezikovni pojav, ki ga tako etiketirane oblike dejansko odražajo. Tako bi na primer o nastanku sln. *i*-jevskega samostalnika *râšč -ī* (ž.) 'rast' (*trebiti kako pregosto rašč, npr. koruzo, gozd*[13]), ki ima vzporednico v ukr. *rošč rošči* (ž.) 'isto'[14], prehitro presodili, če bi ga zaradi njegovega fonemskega inventarja, ki kaže na slov. izhodiščno obliko **orŝt'ь *orŝt'i* (ž.) 'rast', spoznali za nezgodovinskega oz. analognega samo zaradi tega, ker ga iz besedotvornih razlogov ne moremo izvesti iz ievr. stopnje. Oblika je lahko

[10] Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika[3], 1963, 218.

[11] Belić, Istorija srpskohrvatskog jezika II/1[5], 1972, 171.

[12] Miklošičevo sodbo o sln. *láglje* ponavlja Šuman, Slovenska slovnica, 181, 251. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves II/2, 1958, 583, in Hamm, IJSLP VII (1963), 5, pravita, da je sh. nar. *lȁglī* tako kot *mȅklī* po vzorcu *grȕpšī* : *grȕblī* nastalo zaradi obstoja sh. *lȁkšī* in *mȅkšī*. Vaillant, n. m., je nekoliko bolj natančen, ko pravi, da sta *lȁkšī* in *mȅkšī* mladi obliki, ki sta nastali pod vplivom osnovnikov *lȁk* in *mȅk*. Toda v Ozlju, kjer se osnovnik glasi *lȁfək* 'lahek', je poleg *lȁži* izpričano tudi *lȁglji* in *lȁkši*, ob osnovniku *mȅfək* 'mehek' pa je izpričano *mȅklji*, *mȅkši* in *mefkîji* (Težak, n. d., 373, 377).

[13] Pleteršnik, II, 375.

[14] Hrinčenko, Slovar' ukraïns'koï movy IV, 83.

zgodovinska, vendar je mogla nastati šele v slov. jezikovnem sistemu, in sicer v tistem obdobju, ko je bil z ievr. stopnje podedovani besedotvorni vzorec za tvorbo izglagolskih *i*-jevskih samostalnikov tipa csl. *blędь* 'fraus' k *blęsti blędǫ* 'errare' še tvoren. Slov. **orst'ь *orst'i* je namreč lahko prvotni izglagolski samostalnik, izpeljan iz ponavljalnega glagola **orst'ati *orst'aješь* '-raščati« k **orstiti *orstišь*.

Teoretično bi bilo analogne primerniške tvorbe, kakršni se avtorjem zdita sln. *láglje* in sh. *lȁglji*, možno pričakovati v vseh slov. jezikovnih sistemih z razvitim epentetičnim **-l'-*, izpričujeta pa jih le sln. in sh. Sh. gradivo nudi dve obliki, pri katerih je primerniško obrazilo *-ljī* < **-l'ьjь* nedvomno povzeto po zgodovinskih oblikah tipa *grȕblji*. To sta sh. nar. *stȁrljī* 'starejši' (Bar) k **starъ* in *studȅnljī* (Bar)[15] k **studenъ*. Vsaka drugačna razlaga bi tu implicirala slov. zaprti zlog, kar bi v prvem primeru privedlo do realizacije metateze likvid, v drugem pa do nastanka nosniškega samoglasnika. Vzrok za nastanek nezgodovinske oblike *stȁrljī* lahko tiči v enakoglasnosti, ki se je na določeni jezikovni stopnji mogla vzpostaviti med določno pridevnikovo obliko **starъjь* > sbh. *stârī* in primernikom v im. ed. m. sp. dol. obl. **staŕьjь*. Prav ta je lahko povzročila, da se je zgodovinsko pogojeni refleks za **staŕьjь* iz težnje po razločevalnosti med primernikom in ustreznim osnovnikom v določni obliki nadomestil z novo *stȁrljī*. Analogno tvorbo je v sistemu mogel sprožiti obstoječi zgodovinsko pogojeni vzorec tipa *zdrȁvljī* (Bar)[16] k *zdrȁv*, dol. obl. *zdrâvī*. Vendar je do prevzema lahko prišlo šele po 12. st.[17], ko je izglasje obeh predlog, tj. **staŕьjь* in **starъjь*, sovpadlo v enoten sh. *i*-jevski refleks. V Baru, kjer sta oba analogna primernika izpričana, slov. **ŕ* tako kot skoraj na vsem sh. ozemlju otrdi v *r*, zato bi otrditev v **staŕьjь*, ki jo prikazana razlaga o nastanku enakoglasnosti vključuje, lahko razložili z zgodovinskim glasovnim razvojem. Oblika *studȅnljī* pa me navaja k misli, da tvorba *stȁrljī* z vsemi svojimi značilnostmi pri razlagi nastanka teh analognih primernikov ni povsem relevantna. V sh. je otrditev slov. mehkega **ń* sicer znana, vendar na omejenem področju, ki Bara ne obsega[18]. Otrditev prvotno mehkega soglasnika v *stȁrljī* in *studȅnljī* zato po vsej verjetnosti samo po naključju sovpada z zgodovinskim glasovnim razvojem **ŕ* > sh. *r*, pri teh tvorbah je nanjo moralo vplivati katero drugo dejstvo. Pri tem se zdi najbolj verjetno, da je na zamenjavo mehkega soglasnika z ustreznim trdim vplivala živa besedotvorna paradigmatska zveza med primernikom in na sinhronem nivoju ustreznim osnovnikom. O vplivu osnovnikovega fonemskega inventarja na primernikovega priča na primer sh. *dȕljī* za **dьl'ьjь*, kjer je sh. *-u-* namesto pričakovanega *-a-* v obliko prišel na podlagi žive besedotvorne zveze med primernikom **dьl'ьjь* in na sinhroni ravnini ustreznim osnovnikom **dȕlgъ* 'longus' > sh. *dȕg*[19]. Postopek, po katerem sta mogli tvorbi nastati, je bil verjetno tak (zaporedje a, b... ponazarja relativno kronologijo pojavov; znakov, s katerimi bi lahko utrdila, da stopnji b sledi stopnja c, nimam na razpolago, vendar sta brez škode za razlago

[15] Rešetar, Der štokavische Dialekt, 1907, 174.

[16] Isti, n. m.

[17] Vuković, Istorija srpskohrvatskog jezika I (1974), 16, postavlja v 12. stoletje sovpad **y* in **i* v enoten sh. *i*-jevski refleks.

[18] Ivić, Die serbokroatische Dialekte I, 1958, 116, op. 1, omenja to spremembo za Mostar.

[19] Šivic-Dular, SR 36 (1986), 136.

lahko brani tudi v obratnem zaporedju): a) zgodovinski primerniški obliki z ustreznim osnovnikom v določni obliki: **staŕьjь* : **starъjь*; **studeńьjь* : **studenъjь*; b) razvoj slov. **-ьjь* in **-ъjь* v enoten sh. refleks *-ī*; c) zamenjava ustreznega nemehčanega soglasnika na podlagi osnovnika, ki je spodbujena z obstoječimi paradigmatskimi zvezami tipa *grȕbljī* : *grûbī* → **starī* : **starī*; **studenī*: **studenī*; d) enakoglasnost med primernikom in ustreznim osnovnikom v določni obliki[20] je odpravljena z zamenjavo primernikovega izglasja **-ī* z *-ljī*; pobudo sprožijo obstoječe paradigmatske zveze tipa *grȕbljī* : *grûbī* → *stȁrljī* : *stârī*; *studȅnljī* : štok. *stùdenī*.

Po podobnem postopku bi bil zaradi istega vzroka, tj. enakoglasnosti, mogel nastati tudi sh. nar. primernik *dȕgljī*[21], čak. *dȕgjī*[22], k *dȕg* 'longus' < psl. **dьlgъ* < ievr. **dl̥gh-o-* > sti. *dī́rgha-*. V sln. se ista primerniška osnova v adverbializirani obliki srednjega spola ohranja v jvzh. štaj. *dolglje* 'dalje časa'[23], ki popolnoma ustreza kajk. *duglye* 'longiùs' (Belostenec).

Poleg *dȕgljī* najdemo v sh. tudi *dȕžljī* 'daljši'[24]. Tu se je pripona *-ljī* pritaknila na že obstoječo primerniško osnovo: **duž-ljī* < ***dьlž-l'ьjь*, tako da bi tvorbo lahko priključili v skupino podvojenih primernikov[25]. Vzrok kot tudi postopek nastanka tu (isto problematiko odraža tudi sh. nar *dràžl'ī*[26] k *drag*) gotovo nista ista kot pri tipu *stȁrljī, studȅnljī*. Ker za razlago nastanka sln. *láglje* in sh. *lȁgljī* ne moreta biti relevantna, ju tu puščam nerazložena.

Preverjanje, ki naj bi odgovorilo na vprašanje, ali bi nastanek sln. *láglje* in sh. *lȁgljī* lahko razložili na isti način kot nastanek *stȁrljī* in *studȅnljī*, pokaže, da vsi pogoji za aplikacijo iste razlage pri sln. *láglje* in sh. *lȁgljī* niso mogli biti izpolnjeni. Tip *stȁrljī, studȅnljī* je sicer s stališča sinhronih pojavnih oblik primerljiv s tipom *láglje*, vzrok kot tudi postopek nastanka pa le nista mogla biti ista, saj do enakoglasnosti med predpostavljenim primernikom, ki naj bi bil nastal po zamenjavi ustreznega soglasnika na podlagi osnovnika, in določno obliko ustreznega osnovnika – ta naj bi bila analogijo sprožila – nikoli ni moglo priti, prim. aplikacijo stopnje c) sh. **lagī* : **lakī* < **lьgъkъjь*. Do enakoglasnosti tu ni moglo priti niti pred delovanjem prilikovanja po zvenečnosti (sh.) oz. razlikovanja po zapornosti (sln.) v **lьgъkъjь* kot tudi ne po njem. Nastanek enakoglasnosti je tu zavirala značilna pridevnikova pripona **-kъ*.

Ker sln. *láglje* in sh. *lȁgljī* ni moglo nastati po istem postopku, ki se mi v okviru znanja in obstoječega gradiva kaže kot možen pri nastanku analognih primernikov tipa *stȁrljī*, morejo obravnavani primerniki odsevati kateri starejši jezikovni pojav. K temu mnenju me navaja tudi v teh tvorbah ohranjeni *-g-*, ki ga izpričujejo tudi

---

[20] V razlago o nastanku enakoglasnosti med primernikom in ustreznim osnovnikom v določni obliki suprasegmentnih lastnosti ne vključujem. Sodeč po *stȁrljī* ob *stârī* bi lahko sklepala, da popolna enakoglasnost, tj. tako osnovnih kot tudi prozodičnih lastnosti besed, pri nastajanju analognih primernikov ni bila neogibno potrebna, čeprav je bila pri *studȅnljī* ← **studȅnī*, ob štok. dol. obl. *stùdenī*, realizirana.

[21] Maretić, n. m.

[22] Hraste-Šimunović, Čakavisch-deutsches Lexikon I, XXXIV.

[23] Pleteršnik, I, 152.

[24] Obliko navaja Rešetar, n. m.

[25] Rešetar, n. m.

[26] Važný, Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě V (1927), 263.

sorodne pomensko nadalje motivirane besede. Tako je v Žumberku znan pridevnik *sl̀ak* 'cenen' s primernikom *sl̀aglji*[27]. Tega smemo zaradi sln. bkr. *láhek* 'isto'[28] izvesti iz **sъ-lьgъkъ*.

Sln. *láglje* in sh. *l̀agljē, l̀aglj̄ī* bi namreč lahko brez fonetičnih težav izpeljali iz izhodiščnih primerniških oblik **lьgv'eje* (im./tož. ed. s. sp. dol. obl.) > sln. *láglje*, sh. *l̀aglj̄ē*[29] in **lьgv'ьjь* (im. ed. m. sp. dol. obl.) > sh. *l̀aglj̄ī* in v **-v-* spoznali morfofonemsko varianto značilne *u*-jevske prvine, ki se v splošnoslov. pridevniku **lьgъkъ* 'lahek' ~ ievr. **l°g^{u}h-u-* ohranja še v svoji prvotni samoglasniški vlogi. Taka razlaga implicira, da je **-l'-* v *láglje* oz. *l̀aglj̄ī* prav tako epentetičnega izvora kot npr. tisti v **pьrv'ьjь* oz. **pьrv'eje* k **pьrvъ* 'prvi', prim. sln. poprislovljeni primernik *pŕle* 'prej'[30], sh. čak. *prvlji*[31] in v podvojenem primerniku *prvlj̄īji* (šeprun.)[32] < **pьrv'-ějьjь*; sln. bkr. *leplji* 'lepši'[33] k *lep*; sh. *žívlj̄ī* 'bolj živ' k *žîv* itd. Na podlagi vzorca **pьrvъ: *pьrv'ьjь* bi kot **lьgv'ьjь* in **lьgv'eje* razlagane primerniške tvorbe *l̀aglj̄ī* in *láglje* lahko nadalje razložili kot izpeljane iz osnovnika **lьgvъ* 'lahek'. Taka tematizirana varianta k ievr. izglagolskemu pridevniku **l°g^{u}h-u-* ~ psl. **lьgъkъ* pa ni znana niti v slovanskih jezikih niti v katerem drugem ievr. jeziku, zato izpeljava primernika **lьgv'ьjь* iz osnovnika **lьgvъ* ni dokazljiva. Tudi tematizacija z ievr. podedovanih *u*-jevskih pridevnikov v slov. ne[34], zato je nastanku primerniških tvorb sln. *láglje* in sh. *l̀aglj̄ī* morala botrovati katera druga osnova.

Tako Miklošič kot tudi kasnejši avtorji so pri presoji o nezgodovinskem nastanku sln. *láglje* in sh. *l̀aglj̄ī* izhajali iz dejstva, da se je zgodovinski primernik z ievr. primerniško pripono **-i̯os-/*-is-*[35] k splošnoslov. pridevniku **lьgъkъ* 'lahek' v psl. glasil **lьžь* (im. ed. m. sp.), dol. obl. **lьžьjь*, **lьžьši* (im. ed. ž. sp.), **lьže* (im./tož. ed. s. sp.), dol. obl. **lьžeje*. Prva določna oblika se ustrezno fonetično pretvorjena ohranja v sh. nar. *lâži* 'lažji' (Ozalj)[36], odseva pa jo tudi sln. *lâžji*, čeprav tu težave povzroča očitno drugotno vpeljani *-j-*[37]. Ustrezna stranskosklonska os-

---

[27] Skok, JA 33 (1912), 342, 369.

[28] Pleteršnik, I, 496.

[29] Iztočnica je za sln. narejena na podlagi eksterne rekonstrukcije. Sh. dolgi izglasni *-ē* kaže namreč na kontrakcijo iz **-eje*.

[30] Novak, Slovar beltinskega prekmurskega govora, 1985, 86.

[31] Finka, Čak. rič I (1978), 54.

[32] Kursar, Čak. rič II (1979), 3.

[33] Šašel, Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada I, 269.

[34] K tej sodbi me navaja dejstvo, da tematizacija z ievr. podedovanega *u*-jevskega pridevnika tudi pri edinem primeru, ki ga Arumaa, Urslavische Grammatik III, 1985, 60, navaja za ta pojav, ni dokazljiva. Gradiva, ki bi kazalo na obstoj ievr. pridevnika **su-doru-* 'zdrav', od koder naj bi se po tematizaciji v slov. razvilo **sъ-dorvъ* 'isto', ni na razpolago.

[35] Nastanek ievr. primerniške pripone **-i̯os-/*-is-* more biti mlajši od nastanka **-tero-* (Kuryłowicz, The Inflectional Categories of Indoeuropean, 1964, 227).

[36] Težak, n. m.

[37] Belić, n. d., 169, meni, da je ta sln. *-j-* pri oblikah tipa *lâžji, vȇčji, tȇžji* itd. dodatno vnesen po tipu *stárji*, kjer je *-j-* zgodovinski. Ramovš, n. d., 106, razlaga takšne sln. primere kot nastale po medsebojnem mešanju dveh besedotvornih vzorcev, tj. tipa **staŕьjь* in **starějь*, in npr. *lâžji* izvaja iz **lьžьjьjь*. Podobno problematiko odpirajo tudi sh. primeri tipa *jačje, većje, višje, dražje, težje* ... (Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka, Preštampano iz 209. i 211. knjige »Rada« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1916 (= Jezik), 190–1).

nova se v tistih slov. jezikih, ki so primerniško osnovo posplošili iz stranskosklonskih oblik, kaže kot **lьžьšьjь*, prim. sln. *lâjši* 'lažji'[38], sh. nar. *lȃši* (Božava)[39], dl. *lažšy*[40], gl. *lóžšy*[41]. Trditev o zgodovinskih primernikih je utemeljena, zaradi boljšega poznavanja besedotvornih postopkov pri tvorbi primernikov in stanja, ki ga odseva slov. gradivo, pa bi jo bilo potrebno dopolniti s teorijo o nastanku primernikov z ievr. primerniško pripono **-i̯os-/*-is-*. Kuryłowicz je namreč pokazal, da so ievr. primerniške tvorbe s to pripono tipa sti. *gárīyas-* h *gurú-*, *varīyas-* k *urú-*, *svādīyas-* k *svādú-*, *śocīyas-* k *śukra-*, gr. *βρᾱσσων* k *βραχύς*, *ἡδίων* k *ἡδύς* itd. dejansko izglagolske in da očitno slovnično razmerje med njimi in v sinhronih shemah veljavnimi ustreznimi osnovniki ni zgodovinsko, ampak je drugotno vzpostavljeno, saj najstarejša plast primernikov s pripono **-i̯os-/*-is-* ne izkazuje značilne pridevniške pripone[42]. V to izglagolsko plast primernikov spada tudi **lьžьjь*, ž **lьžьši*, s **lьže-je*. Oblike namreč ne ohranjajo niti enega značilnega pridevniškega elementa v **lьgъkъ*, tj. niti v slov. pridanega **-kъ* in niti ievr. pripone **-u-*, ki je služila za tvorbo izglagolskih pridevnikov. V drugo mlajšo plast primernikov s pripono **-i̯os-/*-is-* morajo zato spadati tvorbe, ki pridevniško pripono ohranjajo in so zaradi izpridevniške izpeljave v primerjavi z izglagolsko mogle nastati šele v času, ko se je drugotno vzpostavljeno slovnično razmerje med izglagolskimi tvorbami z **-i̯os-/*-is-* in ustreznimi pridevniki v jeziku že povsem uveljavilo. Take izpridevniške primernike poznajo sti., kelt., lat., izkazujejo jih tudi slovanski jeziki. K temu prim. sti. *kṛ̥ṣṇīyas-* h *kṛ̥ṣṇá-* 'črn'; *tīkṣṇīyas-* k *tīkṣṇá-* 'oster'[43]; stir. *gnāthiu* h *gnāth* 'poznan, navajen' < **g'nō-t-i̯ōs* h **g'nō-to-s* > lat. *nōtior* k *nōtus*; lat. *sērius* (prisl.) 'pozneje' k *sērus* 'pozen' < **sē-r-i̯ŏs* k **sē-ro-s* > stir. *sīriu* 'dolgotrajen, večen' k *sīr* 'dolg' poleg *sia* < **sē-is*, ki kaže na starejšo izglagolsko izpeljavo[44]; psl. **рьrv'ьjь* k **рьrvъ* < ievr. **pr̥̄-u̯o-* > sti. *pū́rva-* poleg **pr̥̄-mo-* > lit. *pìrmas*; sh. *čȓnjī* 'bolj črn' k *čȓn* itd. Izpridevniška izpeljava primernikov je zlasti dosledno izvedena v lat. primernikih tipa *suāvior, tenuior, brevior, levior* itd., kjer je bilo izpodrinjanje starejše izglagolske izpeljave primernikov dodatno motivirano s specifično lat. potezo, ki je v ustreznih osnovnikih, prim. *suāvis, tenuis, brevis, levis* itd., posplošila pridevniško osnovo iz ievr. oblik za ž. spol, npr. *suāvis* ~ **su̯ādu̯ī* poleg m **su̯ādu-*[45]. Da gre v teh primerih le še za dodatno motivirano že obstoječo težnjo v jeziku, kažejo drugi lat. izpridevniški primerniki, npr. *sērius, nōtior, fortior*. Dva izmed njih sta zaradi ustreznice v kelt. lahko stara in kažeta, da se je tovrstna izpeljava primernikov mogla v jeziku izvajati že zelo zgodaj. O razmeroma zgodnjem nastanku te poteze bi bilo možno sklepati tudi iz sti., kjer že v RV

[38] Šivic-Dular, n. d., 142, govori tu o prehodnem *-j-*, ki je lahko tudi analogen po *krajši, mlajši, slajši*. Analogni prevzem tu ni nujen, ker so bili v sami obliki pogoji za njegov nastanek izpolnjeni, prim. sln. *plašč* poleg nar. *plajšč* (Kras), *plajš* (Gorenjsko, Borovnica), *flaša* poleg *flajša* itd. (o prehodnem *-j-* tudi Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika II, 170–5).

[39] Jurišić, Rječnik govora otoka Vrgade, 1973, 104.

[40] Muka, Słownik dołnoserbskeje rěcy I, 810.

[41] Isti, n. m.

[42] Kuryłowicz, n. d., 226 sl.

[43] Wackernagel, Altindische Grammatik II/2, 457–8.

[44] Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II/1 (1909–11), 558, 559.

[45] Leumann, Lateinische Grammatik, 1977, 496.

soobstajata izglagolski primernik *gárīyas-* in izpridevniški *gurutara-* h *gurú-* 'težak'[46]. Slednji je sicer, tako kot gr. *βαρύτερος*, ὀξύτερος itd., izpeljan iz ievr. primerniško pripono **-tero-*. O zgodnjem konstituiranju izpridevniške izpeljave primernikov pa vendarle priča. Stanje v omenjenih ievr. jezikih pa me navaja k misli, da bi znake zgodnjih izpridevniških primernikov, tj. starejše od tipa v sln. *visočji* 'bolj visok'[47] k **vysokъ*, lahko pričakovali tudi v slovanskih jezikih.

Takšno zgodnjo plast izpridevniških primernikov namreč lahko odsevajo prav tvorbe tipa *láglje*. Znano je, da slov. jeziki iz ievr. podedovanih *u*-jevskih pridevnikov praviloma niso ohranili v ustreznih fonetičnih pretvorbah, ampak da so bile te zgodaj podaljšane s pripono **-kъ*[48], prim. **lьgъkъ*, **mękъkъ*, **soldъkъ*, **tьnъkъ* itd. Ker sln. *láglje* in sh. *lȁglji̇̄*, *lȁgljē* ne morejo predstavljati analognih tvorb tipa *stȁrlji̇̄* in ker izpeljava iz neobstoječega pridevnika **lьgvъ* 'lahek' ni dokazljiva, menim, da bi bile oblike lahko tvorjene v tistem zgodnjem praslovanskem obdobju, ko podedovani *u*-jevski pridevniki še niso bili sistemsko podaljšani s pripono **-kъ* < ievr. **-ko-*[49]. To pa je moglo biti istočasno tudi obdobje, ko so besede še nastajale po izrazito ievr. fonetičnih premenah, prim. psl. **medъ* 'med' in k temu **medv-ědь* 'medved' ob sti. *madh(u)v-ád-* 'kateri jé med'.

Po ustaljenih pravilih ievr. fonetične kombinatorike bi pri izpeljavi primernika iz pridevnika **l^{a}g^{u}h-u-* pričakovali nastanek polnostopenjske osnove **l^{a}g^{u}h-u-i̯os-* in ničtostopenjske **l^{a}g^{u}h-u̯-is-*. Polnostopenjska osnova **l^{a}g^{u}h-u-i̯os-* je pričakovana v okviru ievr. fonetične kombinatorike, kjer zlogotvornosti sposoben fonem v soglasniški soseščini prevzame ali ohrani zlogotvorno vlogo, npr. ***k'u̯nés* — **k'unés* > sti. *śunaḥ*; ***sup-no-s* — **sup-no-s* > psl. **sъnъ*. Rekonstrukciji **lьgv'ьjь* in *lьgv'eje* pa ob izpeljavi iz samoglasniškega izglasnega podedovanega *u*-jevskega pridevnika implicirata ravno obratno fonetično vrednost fonema **-u-*. Že Brugmann je opozoril na zanimivost, ki jo ob tvorbi z ievr. imensko pripono **-i̯o-* zasledimo pri osnovah, ki v paradigmi premenjujejo soglasniško in samoglasniško vrednost izglasnega fonema. Izpeljanke se tu namreč fonetično ne realizirajo v skladu s pričakovanim pravilom *-CRC-* > *-CR̥C*, ampak se ta *R* pred **-i̯-* pojavlja v soglasniški vlogi, npr. namesto pričakovane fonetične realizacije **di̯u-i̯o-* 'nebeški' je izpričana le **di̯u̯-i̯o-* > sti. *divyá-*, gr. *δῖος*; namesto pričakovane **u̯rs̥n-i̯o-* je izpričana le **u̯r̥sn-i̯o-* > sti. *vr̥ṣnya-* 'možat, močan'; namesto pričakovane **pətr̥-i̯o-* je izpričana le **pətr-i̯o-* > sti. *pítrya-*, gr. *πάτριος*, lat. *patrius*[50]. Brugmann teh fonetičnih realizacij ni posebej razlagal. Na podobna odstopanja je z drugačnim gradivom opozoril Schindler, ki fonetične realizacije tipa sti. rod. *tanv(i)yās* namesto pričakovane **tanuyās* ob im. *tanvī̆* pripisuje analognim izravnavam v okviru paradigem[51]. Da bi bilo vzroke tovrstnim fonetičnim realizacijam bolj

[46] Wackernagel, n. d.

[47] Pleteršnik, n. d. II, 771.

[48] Arumaa, n. d., 59.

[49] Kot arhaičen ostanek se v okviru tega kaže p. nar. *o*-jevski pridevnik *lgi* v *zima lgå* 'lahka, mila zima' (Miklošič, SEW, 163; Zubatý, Studié a články I/1, 61; Sławski, Słovnik etymologiczny języka polskiego IV, 210).

[50] Brugmann, n. d., 183.

[51] Schindler, Die Sprache XXIII/1 (1977), 56–7.

kot v kakih posebnih pravilih ievr. fonetične kombinatorike iskati v izravnavah v okviru besedotvornih in oblikotvornih paradigem, me navaja soobstajanje sti. pridevnika *vr̥ṣṇya-* ob glagolu *vr̥ṣaṇyáti* < **u̯r̥sn̥-i̯è-ti*, kjer je arhifonem **-n-* v isti soglasniški soseščini enkrat realiziran v soglasniški, drugič pa v samoglasniški vlogi. Gradivo tudi kaže, da je bil obstoj ievr. sekvence **-ui̯-* možen, prim. gr. *υἱύς* 'sin' < **su-i̯u-*[52]; psl. **strъjь* poleg **stryjь*; morda tudi lat. *patruus* < **pətru-i̯o-s*[53] poleg sti. *pítr̥vya-*, av. *tūirya*. Fonetično realizacijo *u* → *u̯*, ki jo ob izpeljavi iz *u*-jevskega pridevnika kažeta primerniški obliki **lьgv'ьjь* in **lьgv'eje*, bi zato lahko primerjali s tisto v zgoraj neštetih primerih. Tu je na realizacijo soglasniške vrednosti arhifonema **-u-* mogla vplivati oblikoslovna paradigma s stranskosklonsko osnovo **l^{ə}g^{u}h-u̯-is-*, kjer je realizacija *u* → *u̯* zaradi sledečega samoglasnika pričakovana. Zgodnjepsl. izpeljava primernika **lьgv'ьjь* in **lъgv'eje* iz prvotno samoglasniško izglasnega podedovanega *u*-jevskega pridevnika namreč nujno implicira obstoj stranskosklonskih oblik, katerih osnova je služila tudi za tvorbo oblike ženskega spola, tj. **l^{ə}g^{u}h-u̯-is-ī* > psl. **lьgvьši*[54]. Sln. *láglje* in sbh. *l̀ȁgljī, l̀ȁgljē* so v okviru takšne razlage analogne oblike. Njihov nastanek pa mora segati v čas pred začetkom posploševanja posameznih osnov iz nekdaj ene paradigme.

Glede na starost izpeljave primernikov iz podedovanega *u*-jevskega pridevnika bi lahko pričakovali, da se sledovi stranskosklonske osnove **lьgvьš-* v slovanskih jezikih prav tako ohranjajo. Pri tem je zanimivo, da bi pričakovano osnovo lahko prepoznali v sln. izpridevniškem glagolu *polákšati* 'polajšati' (bkr.)[55], sh. *l̀ȁkšī* 'lažji', ukr. *lékše, lehše, léhšyj*[56], br. *léhšij*[57], p. *lekšy*[58], slš. *l'ahší*[59]. Po ustaljeni navadi se te primerniške osnove razlagajo kot mlade, večinoma posameznojezikovno nastale pod vplivom osnovnika[60], npr. sh. *l̀ȁk*, ukr. *lehky*, br. *lëhki*, p. *lekki*, slš. *l'ahký*, kar je zaradi žive paradigmatske zveze med primernikom in na sinhroni ravni ustreznim osnovnikom razumljivo. Tu prikazana razlaga stranskosklonskih osnov tipa *l̀ȁkšī* se mi ponuja v okviru razlage o starih analognih primernikih *láglje* oz. *l̀ȁgljī*, resnici na ljubo pa je treba priznati, da standardne zaradi omenjenega ni možno argumentirano ovreči.

Kljub temu tu prikazano razlago stranskosklonskih osnov tipa *l̀ȁkšī* skupaj s tisto o sln. *láglje* in sh. *l̀ȁgljī, l̀ȁgljē* ponujam v pretres in kritiko. Naj istočasno opozorim, da bi bilo tudi druge primernike, v strokovni literaturi opredeljene kot mlade analogne, dobro preveriti iz istega zornega kota. Pri tem imam v mislih tiste, pri katerih slovansko gradivo neposredno ali posredno priča o nekdanjem *u*-

---

[52] Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch II², 960.

[53] Tako Schmeja, IF LXVIII (1963), 23.

[54] Rekonstrukcija ne upošteva jotiranja stranskosklonskih oblik, ki je bilo v slov. sekundarno uvedeno in, sodeč po oblikah tipa sln. *lepši*, sh. *ljèpšī*, r. *lépšij*, r. *péršij*, ukr. *peršyj* itd., tudi nedosledno izvedeno.

[55] Šašel, n. d., 289. O izpeljavi slov. glagolov iz primerniških osnov Šivic-Dular, n. d., 135–146.

[56] Hrinčenko, n. d. II, 353, 351.

[57] Nosovič, Slovar' bělorusskago narěčija, 266.

[58] Sławski, n. d., 395.

[59] Slovník slovenského jazyka II, 9.

[60] Glej op. 13. O tem tudi Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik II, 60.

jevskem osnovniku, npr. sln. *mehlji* 'mehkejši' (bkr.)[61], *mę̑kši* 'isto'[62], sh. *mȅkljī*[63], *mȅkšī*, ukr. *m'ákšaty - aju* 'postajati mehkejši'[64], slš. *mäkší* ob *mäkký* < **mękъkъ*; sh. *sûhlji* (Ozalj)[65], čak. *sûhji*[66], *sûvljī* (Bar)[67] ob **suchъ* < ievr. **saus-o-s*, vendar sln. *suhev -hvi* (ž.) 'posušeno grozdje, rozine'[68], csl. *suchva* 'rozina'[69], sh. štok. *sûhvica* 'isto', čak. *sûhva*[70], kar kaže na izhodiščno **suchy *suchъve* (ž.) *'suhost', ki je lahko izpridevniški abstraktum tipa sti. *mádhū-* 'sladkost' k *mádhu-* 'sladek'[71], itd.

ZUSAMMENFASSUNG

Die komparativischen Formen **lьgv'ьjь* (Nom. Sg. M. bestimmte Form) und **lьgv'eje* (Nom.-Ak. Sg. N. bestimmte Form), die in serbokroat. dial. *lȁgljī* 'leichter' (Adj.), *lȁgljē* 'selbst' (Adv.) und slov. dial. *láglje* (Adv.) weiterleben, entstammen wahrscheinlich aus einer im Urslavischen realisierten phonetischen Ausgleichung **u* → **u̯* innerhalb eines Paradigmas von Komparativ, der aus einem Adjektiv auf **-u* gebildet war: Adjektiv **l°g^{u}h-u-* : komparativische Stämme **l°g^{u}h-u-i̯os-* (Vollstufe) : **l°g^{u}h-u̯-is-* (Nullstufe) → **l°g^{u}h-u̯-i̯os-* : **l°g^{u}h-u̯-is-*. Das ehemalige urslav. Adjektiv auf **-u* lebt in slav. **lьgъkъ* 'leicht' weiter.

---

[61] Pleteršnik, n. d. I, 566. *-h-* je tu verjetno drugotno vnesen po osnovniku *méhek*, prim. tudi sln. primernik *mehkẹ́jši*, kjer *-k-* ni zgodovinski.

[62] Pleteršnik, n. d. I, 568.

[63] Obliko navaja Rešetar, n. m., za Čurlovac (Bjelovar), Skok, n. d., 342, za Žumberak, Težak, n. mn., za Ozalj in Šimundić, Govor Imotske krajine i Bekije, 1971, 140. Maretić, Jezik, 228, pa omenja, da je zabeležena pri Kadčiću.

[64] Hrinčenko, n. d. II, 458.

[65] Težak, n. m.

[66] Hraste-Šimunović, n. m.

[67] Rešetar, n. d., 174.

[68] Besedo navaja Cigale, Deutsch-slovenisches Wörterbuch II, 1872, po Ravnikarju.

[69] Miklošič, Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum, 905.

[70] Hraste-Šimunović, n. d. 1161.

[71] Arumaa, n. d., 64.

UDK 886.3.09
Janko Kos
Filozofska fakulteta, Ljubljana

SLOVENSKA LITERATURA IN SREDNJA EVROPA

Položaj, ki pripada slovenski literaturi v širšem literarnem prostoru Srednje Evrope, je v razpravi tematiziran s pomočjo natančnejše razčlembe pojma Srednja Evropa na literarnoznanstveni ravni. Analiza srednjeevropske literarne regije, njenih historičnih in tipoloških posebnosti, potrjuje tezo, da je vrsto teh značilnosti najti tudi v razvoju in sestavi slovenske književnosti, čeprav v specifični pretvorbi temeljnega modela.

The position of Slovene literature in the broader literary zone of Central Europe is demonstrated through a detailed analysis of the concept 'Central Europe' on the level of literary science. The analysis of the Central European literary region, of its characteristic historical and typological particulars, corroborates the thesis that a number of these particulars are present also in the evolution and structure of Slovene literature, even though as a specific transformation of the basic model.

S stališča literarne zgodovine se vprašanje o razmerju med slovensko literaturo in Srednjo Evropo sprašuje o tem, ali spada ta literatura med srednjeevropske in kako se vključuje v literarni prostor, ki naj se imenuje po Srednji Evropi. V tej obliki seveda ne gre za aktualno problematiko »srednjeevropejstva«, s katerim se v zadnjih letih ukvarja s svoje strani predvsem politična, ideološka in tudi literarna esejistika, ampak za strogo znanstveno vprašanje, ki je po svojem bistvu historično in tipološko.[1] Na prvi pogled je namreč videti, da meri vprašanje o pripadnosti slovenske literature Srednji Evropi na širši kontekst, znotraj katerega je potekal njen zgodovinski razvoj, obenem pa tudi na tipološke značilnosti, ki priklepajo neko literaturo – v tem primeru slovensko – na širšo literarno regijo.

V takó izoblikovanem vprašanju terja poseben premislek pojem Srednje Evrope, saj dokler ni popolnoma jasno, kaj s tem pravzaprav razumemo, tudi ni mogoče na literarnoznanstveni ravni razviti vprašanja o razmerju med Srednjo Evropo in slovensko literaturo. Na tej ravni se ni mogoče zadovoljiti s pomenom, ki ga daje Srednji Evropi aktualna publicistika; njena raba je preveč negotova, približna in poljubna, včasih tudi samovoljna. Kar pa zadeva različne znanstvene stroke, vsaka od njih določa pojmu nekoliko drugačne meje, pač v skladu s svojimi merili in posebnimi strokovnimi interesi. Zato je geografska opredelitev Srednje Evrope drugačna od zgodovinsko-politične, ta pa spet od kulturnozgodovinske. Literarna veda mora torej ugotoviti, ali se njen pojem Srednje Evrope lahko sklada z drugimi pomeni, in če ne, v čem je njegova posebnost. Oboje je mogoče ugotoviti predvsem v primerjavi z geografsko in zgodovinsko-politično določitvijo Srednje Evrope. Zemljepisno štejejo vanjo obsežna področja severno od Alp pa vse do Severnega in Baltiškega morja, zraven še celotno področje Visle s Karpati, včasih tudi s Panonsko nižino, vendar je proti jugovzhodu njena skrajna meja zemljepisno precej odprta. Na prvi pogled je videti, da takšna določitev nikakor ni nujna tudi za

[1] Esejistična literatura o Srednji Evropi je v zadnjih letih tako zelo narasla, da je na tem mestu mogoče omeniti samo nekaj imen tujih in domačih avtorjev: Milan Kundera, György Konrád, Claudio Magris, Vlado Gotovac, Drago Jančar, Viki Blažič idr.

literarnoznanstveni pojem Srednje Evrope. Natančnejša literarnozgodovinska in tipološka analiza pojma bo pokazala, da takšna skladnost ni niti nujna niti mogoča. Če bi pa bila, bi seveda postalo že v samem izhodišču vprašljivo, ali je slovensko literaturo sploh mogoče povezovati s srednjeevropskim prostorom, saj spada geografsko vanj le del Slovenije, tisti, ki je globlje odprt v severne alpske predele in Panonsko nižino. Toda ker takšni geografski vidiki ne morejo odločati o pripadnosti slovenske literature srednjeevropskemu prostoru, jih je mogoče popolnoma pustiti ob strani.

Zgodovinsko-politično pojmovanje je nedvomno bližje ravni, na kateri se zastavlja literarnoznanstveni problem Srednje Evrope, vendar se tudi tu kaj kmalu pokaže nemožnost njunega izenačenja ali celo poistovetenja. Politični pojem Srednje Evrope je prvi izdelal Friedrich Naumann l. 1915 v knjigi Mitteleuropa.[2] Tu je s tem imenom zajel tedanje območje cesarske Nemčije, ob njem pa še dežele vzhodno od nemških meja, vse tja do carske Rusije. Medtem ko se je tako določeni pomen v glavnem skladal z geografskim zarisom srednjeevropskega prostora, se je s poznejšimi nacionalno-političnimi in družbeno-ideološkimi premiki še močno spreminjal. Ko je po drugi svetovni vojni večji del dežel med Vzhodno Nemčijo in Sovjetsko zvezo, od Baltika do Črnega morja, prešel v območje sovjetskega ideološkega, političnega in vojaškega vpliva, to pa v okviru splošne delitve Evrope na »vzhodno« in »zahodno«, se je zgodovinsko-politični pojem Srednje Evrope skrčil na ta območja, tako da so bile v njegovem središču predvsem dežele nekdanje avstroogrske monarhije, kar je nato v zgodovinski retroperspektivi pripeljalo do prepričanja, da se pojem Srednje Evrope sklada z ozemlji nekdanje habsburške monarhije. To prepričanje je v zadnjih tridesetih letih vplivalo tudi na kulturnozgodovinski pojem Srednje Evrope, ki so ga v okviru opisanih zgodovinsko-političnih okvirov izoblikovali pisatelji, esejisti in publicisti, predvsem češki, avstrijski in madžarski, kot na primer Milan Kundera, György Konrád in drugi. Zaradi takšnih sprememb v obsegu in pomenu zgodovinsko-političnega pojma pa ostaja ta ravno v zgodovinski stroki negotov. Posledica je ta, da poskušajo posamezni zgodovinarji problem reševati tako, da bolj ali manj jasno govorijo o »zahodni« Srednji Evropi, ki zajema predvsem nemške dežele nekdanjega rajha, morda še tudi Švico in Avstrijo, in pa o »vzhodni«, v katero vključujejo Poljsko, Češkoslovaško in Madžarsko, včasih tudi Jugoslavijo in Romunijo.[3] Kot pri geografskem pojmu je tudi pri zgodovinsko-politični določitvi njen južno-vzhodni bok negotov. Poleg tega je od posameznih raziskovalcev odvisno, ali postavljajo središče »vzhodne« Srednje Evrope na Češkoslovaško ali na Madžarsko, kar seveda vpliva na omejitev njenega južnega in vzhodnega roba.[4]

Seveda bi bilo napačno, ko bi vnaprej tajili vsako zvezo med srednjeevropskim literarnim prostorom in zgodovinsko-politično idejo Srednje Evrope. Ker pa je ta

[2] Naumannova knjiga Mitteleuropa je izšla 1915 v Berlinu. V zvezi z Naumannovo rabo pojma je potrebno upoštevati delo Arduina Agnellija La genesi dell' idea di Mitteleuropa (Milano, 1971).

[3] Primer takšne rabe je knjiga Alana Palmerja The Lands Between (London, 1970), na kar kaže že njen podnaslov: A History of East-Central Europe since the Congress of Vienna.

[4] Leslie C. Tihany je v delu A History of Middle Europe (New Jersey, 1976) včlenil v ta pojem Poljsko, Češko in Balkan, v njegovo središče pa postavil predvsem Madžarsko.

raztegljiva in spremenljiva, je skoraj nemogoče, da bi se literarna veda naslonila na tako negotov koncept. Kaj takega bi bilo neustrezno zlasti s stališča slovenske literarne problematike, saj bi bilo že vnaprej odločeno, da so slovenske dežele kot staro področje habsburške monarhije zgodovinsko sestaven del Srednje Evrope, iz česar bi moralo slediti, da je tudi slovenska literatura apriori del srednjeevropskega literarnega prostora. Vprašanje je ravno v tem, kako opredeliti njen položaj v širši srednjeevropski regiji po merilu, ki ni geografsko, zgodovinsko-politično ali kulturnozgodovinsko, ampak ustrezno literarnoznanstvenemu razumevanju tega prostora.

Izhodišče v takšno razumevanje se ponuja literarni vedi s teorijo literarnih regij ali con.[5] Če je zlasti v Evropi mogoče posamezne nacionalne literature zaradi posebnih podobnosti, zvez in medsebojnih razmerij povezovati v večje regionalne enote, potem lahko ideja o srednjeevropskih literaturah pomeni predvsem to, da obstaja sredi Evrope skupina književnosti, ki sestavljajo posebno literarno regijo, drugačno od drugih. To pa pomeni, da je pojem srednjeevropskega literarnega prostora mogoče opredeliti samo v razmerju do regij, s katerimi je omejen in tudi opredeljen. Srednja Evropa je torej območje literatur, ki ne spadajo v nobeno od evropskih regij, kot so zahodnoevropska, nordijska ali vzhodnoevropska. Od teh je za določitev Srednje Evrope kot posebnega literarnega prostora nedvomno najpomembnejša zahodnoevropska regija, kajti ne samo da so ji srednjeevropske književnosti prostorsko in časovno najbližje, ampak so bile v svojem razvoju od nje ves čas najbolj odvisne. Zato je glavni problem omejitve srednjeevropskega literarnega prostora ta, kako ga razločiti od območja zahodnoevropskih literatur. Na prvi pogled se zdi njegovo razmerje do vzhodnoevropske regije manj pomembno, vendar je nedvomno, da literarnega pojma Srednje Evrope ni mogoče določiti, ne da bi ga natančneje omejili tudi v tej smeri.

Raziskava, v kakšnem razmerju je slovenska literatura do Srednje Evrope, se že v svojem izhodišču srečuje z vrsto problemov, med katerimi se zdi odločilno zlasti vprašanje, katere literature so zahodnoevropske in kje se torej začenja literarna Srednja Evropa. Po splošno sprejeti predstavi spadajo mednje vse romanske književnosti z izjemo romunske, ki bi jo po mnogih znamenjih smeli uvrstiti med vzhodnoevropske, od germanskih pa vsaj angleška, nizozemska in nemška, medtem ko islandska, danska, norveška in švedska sestavljajo t. i. nordijsko skupino s posebnimi potezami in regionalno sklenjenostjo. Za pojem Srednje Evrope je ključno vprašanje, zakaj se nemška literatura po svojih bistvenih potezah uvršča med zahodnoevropske, čeprav spadajo nemške dežele z geografskega stališča, deloma pa tudi z zgodovinsko-političnega v Srednjo Evropo. Odgovor se skriva v dejstvu, da je nemška literatura od svojih začetkov v 8. ali 9. st. podobno kot druge zahodnoevropske književnosti nastajala na istih antičnih, zgodnjekrščanskih in srednjelatinskih podlagah, ki se jim je pridružila še predkrščanska germanska tradicija; in ker je bila z drugimi književnostmi Zahodne Evrope ves čas najtesneje

[5] O problemu evropskih literarnih regij ali con so na komparativističnem kolokviju v Budimpešti leta 1971 razpravljali Irina Neupokojeva, Roland Mortier, Mihai Novicov, Eva Kushner, Alexandre Dima, Aleksandar Flaker, Jean Weisgerber in drugi, njihovi prispevki so bili objavljeni v reviji Neohelicon leta 1973.

povezana, in to kontinuirano, vsestransko, od predromantike naprej tudi sama z močnim vplivom na njihov novejši razvoj. S tem je bila neposredno udeležena v nastajanju tiste sinteze predkrščanskih, antičnih in krščanskih elementov, ki je postala podlaga razvoju zahodnoevropskih literatur že v srednjem veku in jih je določala tudi v novejših obdobjih; nato pa še s tem, da so se tudi v nemški literaturi zaporedoma, čeprav z nekaterimi posebnostmi, dogajali vsi tisti premiki, ki opredeljujejo diahronijo smeri, obdobij, gibanj v literarnem razvoju Zahodne Evrope, pa tudi sinhronijo vrst, zvrsti in oblik, značilnih za genološki sistem zahodnoevropskih književnosti. Z vsem tem se nemški literarni prostor vključuje v zahodnoevropsko literarno regijo. Ob tem mora ostati odprto vprašanje, do kakšne mere izstopa iz nje nemškojezična avstrijska literatura in ali se morda vendarle vsaj z nekaterimi posebnostmi vključuje v Srednjo Evropo, s katerimi posebnostmi in seveda od kdaj naprej, saj o tem, da je bila Avstrija v srednjem veku, pa tudi še v renesansi in baroku sestavni del nemškega literarnega prostora, ne more biti dvoma.[6]

Z druge strani se območje srednjeevropskih literatur z bolj ali manj ostro zarisano mejo ločuje od vzhodnoevropske literarne regije, v katero je po splošno uveljavljeni predstavi mogoče šteti predvsem rusko, ukrajinsko in belorusko literaturo, zelo verjetno pa tudi romunsko, bolgarsko, v precejšnjem delu celo novogrško književnost. Tudi to območje se kaže kot sklenjeno, razvojno povezano in istovrstno, sestavljeno iz posameznih nacionalnih literatur, ki nastajajo iz skupne, bizantinske in bizantoslovanske podlage, razvijajo podobno diahronijo in sinhronijo literarnih smeri, obdobij, zvrsti in oblik, preidejo okoli 18. st. – nekatere še pozneje – iz stagnacije v novo obliko literarnega razmaha s pomočjo spodbud iz Zahodne Evrope, pri tem pa kot prikrito podlago svojih historičnih in tipoloških posebnosti ohranjajo vse do danes nekatere pomembne poteze iz svoje bizantoslovanske provenience. Sámo po sebi se razume, da so posebnosti vzhodnoevropske literarne regije – podobno kot drugačne značilnosti zahodnoevropskih literatur – nastale v tesni povezavi z etničnimi, državno-političnimi, religiozno-cerkvenimi in splošno kulturnimi usodami tega dela Evrope od srede prvega tisočletja do danes.

Brž ko je srednjeevropski literarni prostor vsaj približno zamejen tako proti zahodu kot proti vzhodu, je mogoče zaobjeti v enotno srednjeevropsko regijo vse tiste literature, ki dejansko spadajo vanjo, saj jim ni mogoče iskati mesta ne med zahodno- ne med vzhodnoevropskimi. To so – naštete v približnem zemljepisnem redu – slovenska, hrvaška, madžarska, slovaška, poljska, lužiškosrbska, morda še litovska, latvijska in estonska; ob tem še kot poseben primer novejša avstrijska in vsaj deloma srbska s tistim delom, ki se je v 18. st. začel oblikovati na področju takratne habsburške Vojvodine. S tega stališča ne more biti dvoma, da slovenska literatura vsaj po svojem splošnem položaju spada v srednjeevropsko literarno regijo, ne glede na odprtost slovenskega geografskega ali politično-državnega

[6] Prim. Albert Berger, Überlegungen zum Begriff der österreichischen Literatur in der Forschung; Herbert Seidler, Deutsche Sprache und österreichische Literatur; Stanislav V. Rožnovskij, Über das Phänomen der österreichischen Nationalliteratur. Navedene razprave so bile objavljene v zborniku Sprachkunst XIV (Wien, 1983).

položaja v različne smeri mediteranske in balkanske Evrope. Vendar pa se pripadnost Srednji Evropi lahko potrdi šele s podrobnejšo določitvijo tistih historičnih in tipoloških posebnosti, ki naj bi bile na splošno značilne za srednjeevropske literature in bi jih morala vsebovati tudi slovenska literatura tako v svojem historičnem razvoju kot v ustroju svojega genološkega sistema, če naj obvelja za srednjeevropsko v pravem, ne samo naključnem pomenu besede. Kot uvod v takšno raziskavo ji je potrebno določiti mesto po tisti strani, ki je najtesneje povezana ne samo s splošno podobnostjo srednjeevropskih literatur, ampak predvsem z njihovo različnostjo. Podobno kot zahodnoevropske in vzhodnoevropske pa tudi nordijske so posamezne nacionalne književnosti v srednjeevropskem prostoru po svojih začetkih, razvoju in sestavi močno različne, tako da jih ni mogoče obravnavati na isti ravni, po istem modelu in z istim merilom. Težišče celotne regije je v tistih literaturah, katerih razvoj in sestava se zdita regularna, za Srednjo Evropo na poseben način reprezentativna in v tem smislu najznačilnejša. Med takšne »osrednje« literature spadajo češka, poljska, madžarska in do neke mere tudi hrvaška. Čeprav so med njimi opazne precejšnje razvojno-obdobne razlike, je temeljni model pri vseh teh književnostih v splošnih potezah enak, kar pomeni predvsem, da so nastale razmeroma zgodaj in približno v istem času, tj. od 12. st. naprej, in da so se od poznega srednjega veka razvijale bolj ali manj kontinuirano vse do danes, pri tem pa izoblikovale tiste diahrone in sinhrone poteze, ki jih lahko imamo za tipološko posebnost srednjeevropske literarne regije. Nasprotno pa obstaja v tem prostoru še vrsta književnosti, ki so se razvile pozneje, z drugačnim razvojnim ritmom in sestavo, tako da so se tipološke značilnosti srednjeevropskih literatur v njih izoblikovale razmeroma pozno, v 18. ali pa šele v 19. stoletju. Med takšne bi smeli upravičeno šteti slovensko, pa tudi slovaško, lužiškosrbsko, litovsko in latvijsko, po svoje tudi avstrijsko, kolikor pač sodi v ta krog, in ne nazadnje srbsko, kolikor se je v 18. st. začela razvijati iz novih podlag, pridobljenih na tleh takratne Vojvodine. Tudi te literature kažejo v svoji končni podobi vrsto potez, ki jih je mogoče prepoznati kot tipično srednjeevropske, vendar se po svojem razvoju razlikujejo od tistih, ki jih je potrebno imenovati osrednje ali središčne; njihov posebni položaj se dá opredeliti s pojmom »robnih« literatur, kar pomeni ne samo, da so v ozemeljskem pogledu periferne ali na robu srednjeevropske literarne regije, ampak tudi to, da so se osrednjim srednjeevropskim literaturam pridružile razmeroma pozno – tako zlasti slovaška, ki je v ta krog stopila šele v 19. stoletju. Poleg tega so nekatere med njimi – avstrijska, srbska, po svoje pa vsaj deloma tudi hrvaška – robne še v tem smislu, da jih je mogoče obravnavati v zvezi s kako sosedno literarno regijo, ker so pač na nekakšnem prehodu ali pa so v nekaterih obdobjih svojega razvoja bile regionalno drugače opredeljene in so se usmerile v srednjeevropski literarni prostor šele polagoma.

Iz te perspektive se slovenska literatura pokaže kot izrazit primer »robne« srednjeevropske literature, pa ne samo po dejanskem geografsko–teritorialnem položaju, ampak predvsem zaradi posebnega načina, kako se je vključevala v srednjeevropsko regijo, njene historično-razvojne zakonitosti in tipološke posebnosti. Vse to se izkaže v primerjavi s hrvaško ali pa litovsko književnostjo, od katerih je prva bližja modelu osrednjih literatur Srednje Evrope, čeprav ne brez izjemnih

potez, druga pa poseben primer »robne« literature. Posebnost hrvaške književnosti v primerjavi s slovensko je njen decentralizirani, pa tudi neuravnoteženi razvoj, saj je s svojimi začetki od 12. st. naprej rasla še iz bizanto-slovanske tradicije, dokler se ni z dubrovniškimi in dalmatinskimi pisatelji 16. in 17. st. najtesneje povezala z mediteransko-beneškim literarnim območjem, s čimer je postala podobna novogrški literaturi, ki se je pod italijanskimi vplivi razvila v 17. st. na beneški Kreti.[7] S svojo renesanso in barokom je stala na prehodu v zahodnoevropski literarni prostor, hkrati pa je bila vzporedna podobnim tokovom v poljski, madžarski in deloma češki literaturi. V Istri in severni Hrvaški je od reformacije naprej literarni razvoj potekal bližje slovenskemu, vendar s posebnostmi, ki so ga približevale madžarski, češki in poljski literaturi baročnega in razsvetljenskega obdobja, dokler se ni po letu 1800 hrvaška literatura ustalila na ravni, ki se je v tem času izoblikovala v večini srednjeevropskih književnosti, kar seveda pomeni, da je hrvaški literarni razvoj potekal v smeri srednjeevropskega razmeroma počasi, dolgotrajno, s številnimi odmiki in prehodi, ki se jih dá razložiti z njegovo izpostavljenostjo bližnjim romansko-mediteranskim in bizanto-slovanskim območjem. Kljub temu je poglavitna smer tega razvoja srednjeevropska, v nekaterih pogledih celo tako izrazita, da se hrvaška literatura iz »robne« literature približuje reprezentativnemu vzorcu osrednjih literatur Srednje Evrope.

V primerjavi s takšnim modelom je seveda slovenska književnost izrazit primer srednjeevropske »robne« literature s tistimi historično-razvojnimi in genološkimi posebnostmi, ki se zdijo za ta tip posebej značilne. Na to opozarja njena homolognost z drugimi primeri »robnih« literatur Srednje Evrope, zlasti z litovsko.[8] Podobno kot ta obstaja do 16. st. slovenska literatura samo v obliki redkih besedil t. i. pismenstva, samo da so bili v litovski takšni teksti še redkejši in tudi precej mlajši. Bistveno za obe literaturi je, da se kot prava književnost z nepretrganim razvojem oblikujeta z reformacijo in protireformacijo; pa tudi v dobi razsvetljenstva poteka njun razvoj v poglavitnih stvareh enako, tako da šele na prehodu iz 18. v 19. st. stopita v srednjeevropski literarni krog v pravem pomenu besede in dokončno, vendar slovenska literatura hitreje in uspešneje od litovske, pa tudi od lužiškosrbske, slovaške in latvijske. Ne glede na takšne razlike ni mogoče spregledati, da slovenska književnost in druge, ki so ji razvojno sorodne, odstopajo od modela osrednjih srednjeevropskih književnosti, kot ga predstavljajo madžarska, češka, poljska, pa tudi hrvaška; prav to je tisto, zaradi česar jo je mogoče šteti med »robne« literature Srednje Evrope.

Upoštevanje tega posebnega položaja lahko razloži, zakaj historičnih in tipoloških posebnosti slovenskega literarnega prostora ni mogoče izpeljati kar naravnost iz splošnega vzorca, ki naj bi veljal za celotno srednjeevropsko literarno regijo, a je v resnici posebnost predvsem njenih središčnih literatur. Kljub temu ali pa ravno zato je ob slovenski literaturi tem nujneje ugotoviti, kaj je v »robnih« ali perifernih literaturah Srednje Evrope, med katere spada tudi slovenska, takega, da se

[7] Prim. J. Kos, Poskus tipologije južnoslovanskih književnosti, Primerjalna književnost, 1986, št. 1.

[8] Prim. J. Kos, Slovenska protestantska književnost v primerjalnotipološki perspektivi. V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana, 1986.

vendarle uvrščajo v regionalni okvir Srednje Evrope po vseh svojih poglavitnih značilnostih; kar bi z drugimi besedami pomenilo, da pripadajo prav temu tipu literature in njegovi posebni tipologiji. Odgovor na takó zastavljeno vprašanje je potrebno iskati v raziskavi, katere so pravzaprav tipološke značilnosti srednjeevropskih literatur, nato pa, ali jih je mogoče odkriti tudi v razvoju in sestavi slovenske književnosti. Vendar bo takšni raziskavi potrebno dodati še drugo, ki naj pokaže, ali so podlage, iz katerih nastajajo značilne poteze slovenskega književnega razvoja, iste kot v drugih srednjeevropskih literaturah, tudi najbolj osrednjih, saj se sámo od sebe razume, da šele te dajejo literarni regiji Srednje Evrope tisto globljo stalnost, iz katere skoz stoletja nastajajo njene posebnosti; in da smemo neko literaturo imeti za del tega prostora samo, če v njenih izvorih prepoznamo prav te podlage.

Kar zadeva tipološke značilnosti, ki naj bi bile za Srednjo Evropo in njen literarni prostor zares poglavitne, jih je mogoče opisati samo v sumaričnem pregledu. Ker se srednjeevropska literarna regija določa predvsem iz razmerja in s tem tudi z razlikami do zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih literatur, se dá nekaj njenih tipoloških posebnosti ugotoviti že kar iz teh različnosti. V primerjavi z zahodnoevropskimi je na prvi pogled mogoče ugotoviti, da Srednja Evropa ne pozna tiste medsebojne povezanosti posameznih nacionalnih literatur, ki je bila značilna za Zahodno Evropo od vsega začetka in ki je povzročala, da se je njihov razvoj dogajal v obliki sklenjenega, enotnega in kontinuiranega procesa. Takšne povezanosti in procesa v literarnem prostoru Srednje Evrope ni najti. To sicer ne pomeni, da ne bi bile te literature med sabo v pogostih, bolj ali manj intenzivnih, včasih občasnih in drugič spet dolgotrajnih stikih. Takšne povezave so v različnih obdobjih nedvomno obstajale med češko in poljsko, češko in slovaško, slovaško in madžarsko, avstrijsko in češko, avstrijsko in madžarsko, madžarsko in hrvaško, madžarsko in srbsko literaturo ali pa seveda med češko in lužiškosrbsko ali poljsko in litovsko. Kljub takšnim stikom se te literature vendarle v svojem razvoju niso povezovale v proces, ki je bil značilen za zahodnoevropske književnosti. Njihove medsebojne povezave so ostajale večidel občasne in čeprav so jim od tod prihajale pomembne spodbude, so te bile v svojih učinkih večidel omejene in kratkotrajne. To posebnost si lahko razložimo z dejstvom, da je večina srednjeevropskih literatur dobivala odločilne razvojne sunke vsaka zase iz zahodnoevropskega literarnega prostora, vendar ne tako, da bi bila sestaven del njihovih sklenjenih procesov, ampak praviloma v selektivnem prisvajanju tistih elementov, ki jih je lahko vključevala v lastno, iz predhodne tradicije sprejeto zasnovo in v njen posebni razvojni ritem.

Opisana značilnost je opazna tudi v razvoju slovenske literature morda že od njenih prvih začetkov, gotovo pa od reformacije in protireformacije naprej. Da je bila povezana občasno zlasti s hrvaško, češko in poljsko, pa tudi z avstrijsko literaturo, je nesporno dejstvo: prav tako, da so iz teh stikov prihajale v slovenski literarni razvoj pomembne spodbude ali vsaj značilna stičišča, o čemer govorijo za hrvaško imena Štefan Konzul, Fran Krsto Frankopan, Gaj, Vraz, Šenoa, Nazor, Krleža in mnogi drugi, za češko Palacký, Šafárik, Čelakovský, Mácha, Hanka, pa spet Masaryk, Wolker in Čapek, za poljsko literaturo Korytko, Mickiewicz,

Sienkiewicz itd. Čeprav so bile te spodbude še tako plodne, ni mogoče trditi, da se je slovenska literatura povezovala s temi literaturami v skupne razvojne procese: prav tako ali še bolj odločilne impulze je namreč ves čas sprejemala iz zahodnoevropskih literatur, od italijanske in nemške do angleške in španske, ne da bi se seveda s tem že tudi organsko vključevala v nepretrgan, sklenjen in vsestranski razvojni proces, ki je zahodnoevropske književnosti povezoval v enoto. Prav to je ustrezalo potrebam slovenskega literarnega razvoja in mu dajalo posebno izvirnost. Sicer pa je po tej plati značilno zlasti razmerje slovenske literature do nemškojezične avstrijske, kolikor jo imamo za samostojno »nacionalno« književnost vsaj od začetka 19. st. naprej, ko je v primerjavi z nemško literaturo v ožjem pomenu dejansko začela dobivati posebne poteze. O pomembnih stikih in spodbudah, ki so iz nje prihajali v slovensko literaturo, govorijo od konca 18. st. imena, kot so Denis, Sonnenfels, Richter, Blumauer, Grillparzer, Grün, Lenau, Anzengruber, Rosegger, Hofmannsthal, Schnitzler in številna druga. Po svojem učinku na nekatere tokove, avtorje in dela v slovenskem literarnem prostoru se lahko merijo s podobnimi spodbudami hrvaške, češke ali poljske književnosti. Kljub temu njihova vloga ni primerljiva s tisto, ki so jo imeli za slovenski literarni razvoj avtorji nemške literature, obrnjene k Zahodni Evropi – od Lutra prek weimarske klasike do modernih. V primerjavi s tem se slovenska literatura z avstrijsko kljub najtesnejši bližini nikoli ni povezovala v enoten literarnorazvojni proces, ampak ji je skoz 19. st., ko se je v avstrijskem literarnem prostoru počasi izoblikovala njegova posebna duhovno-moralna specifika, ostajala v mnogočem tuja. Toda ravno s tem se na primeru slovenske literature potrjuje splošna značilnost srednjeevropskega literarnega prostora, ki jo lahko razumemo kot njegovo posebno mnogovrstnost.

Druga tipološka posebnost Srednje Evrope se pokaže v primerjavi z vzhodnoevropskimi literaturami. Te so nastale iz bizantinskih izvorov, kot sta jih oblikovala Ciril in Metod, oziroma iz bizanto-slovanskih slovstev, ki so se na tej podlagi razvile po 9. st. in se nato ohranjale do razsvetljenske dobe. Srednja Evropa je bila sicer na začetku središče, iz katerega je cerkvenoslovanska tradicija segla na jug in vzhod, toda v samem srednjeevropskem literarnem prostoru je bila naglo ali počasi odrinjena, na silo prekinjena in zatrta. V 9. st. se je bežno dotaknila tudi slovenskega ozemlja, v 10. in 11. st., je obstajala še zmeraj na Češkem in od tod morda učinkovala na začetke poljske književnosti, najdlje pa vzdržala v hrvaških predelih, kjer je iz nje poganjalo glagoljaštvo poznega srednjega veka. Tako predstavlja bizanto-slovanska tradicija v srednjeevropskem prostoru začetno, pozneje potlačeno in prezrto plast, ki prav zato ni mogla več povezovati srednjeevropske literarne regije v celoto; ta je ostala izrazito razdeljena, decentralizirana ali celo sredobežna, kar vse se zdi njena tipološka posebnost tako v primerjavi z zahodnoevropskimi kot tudi vzhodnoevropskimi literaturami. Slovenska književnost v tem pogledu ni izjema, v svojih začetkih je bila prek Brižinskih spomenikov skoraj gotovo povezana tudi z bizanto-slovansko tradicijo Cirila in Metoda ali vsaj njunih učencev, a se ji je kmalu izmaknila in odslej obstajala po lastnih možnostih, naravnana večidel k srednjelatinski in nemški književnosti srednjega veka. To pa ni bila le njena posebnost, ampak spet samo splošna tipološka značilnost srednjeevropskih književnosti v tem času, tako zlasti madžarske, češke in poljske.

Za tipologijo srednjeevropskih literatur sta seveda poglavitna dva druga vidika, odločilna tudi za vprašanje, v kolikšni meri se slovenska literatura vrašča v njihovo regionalno tipičnost. Prvi vidik zajema diahronijo njihovega obdobnosmernega razvoja z zaporedjem posameznih smeri in tokov, drugi se nanaša na sinhronijo literarnih zvrsti in oblik, pa tudi na premike in pretvorbe tega genološkega sistema. V obeh smereh je za srednjeevropsko literarno regijo mogoče ugotoviti nekaj izrazitih posebnosti, ki se jih da preveriti tudi na slovenski literaturi, kar je najbližja pot k določitvi njenega položaja. Razvojno zaporedje smeri, obdobij in tokov kaže v srednjeevropskih književnostih vrsto potez, ki se v osrednjih uveljavljajo nekoliko drugače kot v »robnih«; ob tem pa tudi takšne značilnosti, ki se zdijo splošna last srednjeevropskega prostora. Medtem ko se pozni srednji vek kot pravo literarno obdobje pojavlja samo v hrvaški, češki, madžarski in poljski literaturi, pa še tu šibko ali neenakomerno, je obseg renesanse še ožji, saj jo je mogoče najti samo v hrvaški, madžarski in poljski književnosti, vendar v zelo različnem obsegu in precej razmaknjenih časovnih fazah. Nasprotno je pomen reformacije za vse srednjeevropske literature nesporen, njena žarišča so ne samo v osrednjih območjih Srednje Evrope – na Češkem, Madžarskem in Poljskem – ampak prav tako ali še bolj odločilno v perifernih, med katera spadajo slovensko, lužiškosrbsko ali litovsko in seveda slovaško, ki pa v tem času spada še v sfero češkega jezika in književnega razvoja; v hrvaški literaturi je vpliv protestantizma razmeroma najmanj vpliven, čeprav ravno zaradi povezanosti s slovenskim nikakor ne zanemarljiv. Spričo tega je mogoče trditi, da je ravno reformacija eno tistih zgodovinskorazvojnih dogajanj, ki so prvič povezala Srednjo Evropo v enovito, na poseben način strukturirano literarnorazvojno celoto. Toda enako vlogo imata tudi protireformacija in barok, ki sta v vseh literaturah Srednje Evrope med sabo povezana in povsod – čeprav močna zlasti v hrvaški, madžarski in poljski literaturi – dolgotrajna, različna pa predvsem po neenakih deležih posvetnega in cerkvenega baroka, vendar v večini teh književnosti s poudarkom na drugem. Od konca 18. st. naprej se začenja v vseh srednjeevropskih literaturah bolj ali manj sočasna menjava smeri, obdobij in tokov, ki sledi razvojnim fazam v zahodnoevropskih literaturah, vendar praviloma z zamikom dveh do treh desetletij, obenem pa z drugačno selekcijo in dominantnostjo posameznih smeri. Medtem ko je skoraj v vseh razsvetljenstvo osrednje skoz več desetletij in po l. 1800 prek razsvetljenskega sentimentalizma podaljšano v prva desetletja 19. st., je predromantika šibkejša, tako da se okoli l. 1820 sicer pozno, vendar zato toliko močneje iz razpadajočega razsvetljenstva izvije romantika kot najmočnejša smer srednjeevropskega prostora skoz celo 19. st., saj se prek različnih postromantičnih tokov podaljšuje vse do konca stoletja. Ti tokovi v večini teh literatur zavirajo, deloma pa tudi nadomeščajo razmah realizma z naturalizmom, kar je spet ena od skupnih, v tem smislu tipoloških posebnosti srednjeevropske literarne regije. Z enakim zamikom in podobnim učinkom se v vseh srednjeevropskih književnostih okoli l. 1900 razmahnejo smeri t. i. moderne – nova romantika, dekadenca in simbolizem – povsod s to posebnostjo, da se nobena od njih ne izoblikuje v čisti, izraziti ali preradikalni obliki, ampak se večidel stapljajo med sabo v sinkretične tvorbe, nato pa v novih kombinacijah obstajajo še skoz obdobje ekspresionizma in sežejo vse do srede 20. stoletja. Od začetka stoletja jih spremljajo različne oblike postrealizma, ki se

v večini teh literatur med vojnama oblikujejo zlasti v obliki t. i. socialnega realizma; ta se po drugi svetovni vojni preobrne v zasnovo socialističnega realizma, ki pa bi jo komajda lahko imeli za avtohtono tvorbo srednjeevropskega literarnega prostora, saj bi jo morali izvajati predvsem iz programskih zahtev, nastalih v vzhodnoevropskem literarnem prostoru iz njegovih socialnopolitičnih okvirov. Ob teh osrednjih tokovih je za vse srednjeevropske literature od prve svetovne vojne naprej bistven še počasen, sporadičen, v madžarskem in češkem prostoru sicer že v času historične avantgarde učinkovit razmah modernizma, ki je v večini teh literatur postal zares splošno veljavna smer šele po l. 1950, vendar ne zmeraj v čisti obliki, ampak praviloma v simbiozah z obnovljeno novo romantiko, simbolizmom, postrealizmom in ne nazadnje z eksistencializmom. Tudi zdaj ostaja ena od tipoloških posebnosti srednjeevropskega literarnega razvoja ta, da smeri in tokovi, ki jih poznamo iz zahodnoevropskih literatur, prihajajo vanj z nekajletnim zamikom, obenem pa ne v svoji čisti, radikalni in enosmerni postavitvi, ampak prilagojeni posebni tradiciji, kot se je izoblikovala v vsaki teh literatur.

Slovenska književnost v svojem obdobno-smernem razvoju ustreza temu splošnemu modelu. Ker ne razvije niti poznosrednjeveške niti renesančne in tudi ne posvetne baročne književnosti, ostaja do konca 18. st. tipična »robna« književnost srednjeevropskega literarnega prostora, bližja litovski literaturi kot poljski ali madžarski. Toda od razsvetljenstva naprej se njen razvoj sklada s splošno veljavnim vzorcem, o čemer govori razmeroma močna razvitost slovenskega razsvetljenstva, šibkejša navzočnost sentimentalizma in predromantike v letih 1800–1820 in po l. 1830 sicer ozka, v Prešernu poosebljena doba romantike, ki pa s svojo intenzivnostjo stoji enakovredno ob madžarski, hrvaški, češki in poljski romantiki. Po l. 1850 tudi v slovenski literaturi prevladujejo močni postromantični tokovi, tako da se realizem z zgodnjim naturalizmom začne vanjo prebijati šele proti koncu stoletja, ko pa ga že preplavijo tokovi nove romantike in simbolizma, ki se ne končajo z obdobjem moderne, ampak jim je mogoče slediti skoz ekspresionistično desetletje vse do povojnega časa, ko se po l. 1950 znova aktivirajo, kar ustreza razvoju v drugih srednjeevropskih literaturah. Podobno je s socialnim realizmom tridesetih let in z njegovim povojnim podaljškom v socialistični realizem; oboje ima na Slovenskem poseben značaj, drugačen od sorodnih tokov na Hrvaškem, Madžarskem, Češkem ali v Litvi, kaže pa enako temeljno razvojno matrico; in prav isto velja za začetke modernizma in avantgarde – oboje je na Češkem ali Poljskem sicer močnejše in razvojno odločilnejše, je pa potekalo približno v enakih fazah in v podobnem razmerju do sočasnih postrealističnih in postsimbolističnih tokov; to razmerje se je po l. 1950 tudi v slovenski literaturi začelo spreminjati tako, da so vanj začeli prodirati močnejši elementi eksistencializma in modernizma.

Podobno vključenost slovenske literature v srednjeevropski literarni prostor je vsaj do konca 18. st. najti tudi na sinhroni ravni njenih vrstno-zvrstnih značilnosti. Sistem zvrsti, ki so se oblikovale v Srednji Evropi od srednjega veka naprej, je bil načelno enak temu, ki so ga izoblikovale zahodnoevropske literature. Njegova specifičnost je v posebni redukciji in retardaciji posameznih žanrov in oblik. Pomembnejša razlika je verjetno ta, da v srednjeevropski regiji ni prišlo do formiranja epa, tako v visokem in poznem srednjem veku kot tudi ne v renesansi.

Ep se je v teh obdobjih pojavljal samo v prevodih ali prepesnitvah; šele z barokom se pri Hrvatih, Madžarih in Poljakih pojavijo prva besedila, ki sodijo v zvrst junaških zgodovinskih epopej, vendar so enkratne izjeme, iz katerih ne nastane prava epska tradicija. Druga posebnost tega zvrstnega razvoja je pozen razmah romana. Ta se samo izjemoma – pri Hrvatih v 16. st. z rudimentarno obliko pastirskega romana – pojavi že pred 18. st., sicer pa se skoraj v vseh srednjeevropskih literaturah izoblikuje šele v 18. st., v slovaški in litovski šele v 19. stoletju. Nekoliko drugačna je razvojna podoba dramatike. Že v poznem srednjem veku so se vsaj pri Hrvatih, Čehih in Poljakih, resda v skromnem obsegu in izboru, razvile duhovne igre; komedija s pastirsko in alegorično igro se najprej zasidra v hrvaški renesančni in baročni literaturi, drugje šele s poznim barokom ali v razsvetljenstvu. Nasprotno je tragedija povsod skoraj tako pozna kot roman, saj se poskuša v nekaterih območjih formirati z razsvetljenstvom, praviloma pa šele z romantiko. Nekatera okolja – hrvaško, češko – preidejo v ustvarjanje tragedije šele sredi 19. st. ali celo v njegovi drugi polovici, kar pomeni, da v Srednji Evropi tragedija podobno kot ep ne postane pomembnejša in trajna zvrst. Zato se mora po poskusih 19. st. večidel umakniti različnim variantam historične, meščanske, socialnokritične drame v ožjem pomenu, ki poleg romana in komedije postane tretja poglavitna literarna zvrst srednjeevropskega prostora. Tudi za razmah srednjedolge in krajše pripovedne proze velja, da je bil v vseh srednjeevropskih literaturah razmeroma pozen. Novela, povest, črtica in kratka zgodba se večinoma razmahnejo sredi 19. st. ali še pozneje. Pač pa je bilo lirsko pesništvo v vseh srednjeevropskih območjih navzoče že v poznem srednjem veku z ljudsko, nabožno, cerkveno in didaktično liriko; takšno se je razvijalo skoz vse mogoče variante – od alegorične, verske in patriotične do ljubezenske, refleksivno-individualne, satirične, elegijske, epigramske itd. – skoz reformacijo, barok in razsvetljenstvo do romantike, ko je doseglo vrh. Od tod je mogoče sklepati, da je za srednjeevropski genološki sistem v povprečju značilna prevlada lirike nad epiko v verzih in prozi, pa tudi nad dramatiko; in da se je ta sistem v celoti dogradil in zaokrožil šele v 19. st., kar se zdi ena njegovih poglavitnih tipoloških značilnosti.

Iz shematične podobe srednjeevropske zvrstne tipologije ni pretežko razbrati, da genološki sistem, kakršen se je izoblikoval v slovenskem literarnem prostoru, po svojih poglavitnih potezah ustreza splošnemu modelu, seveda s tistimi odstopi, ki so se že izkazali zanj tipični. Kot za slovaško, litovsko, deloma hrvaško in srbsko v Vojvodini je tudi za slovensko literaturo mogoče trditi, da se je sistem njenih zvrsti v primerjavi z osrednjimi književnostmi Srednje Evrope dogradil pozneje – zato je nekaj skromnih poskusov epa spoznala šele v 19. st., roman šele po l. 1860; nekaj malega duhovne dramatike od 17. st. naprej in prve komedije s pomočjo predelav konec 18. st., zato pa tragedijo šele po l. 1870 in po prvih poskusih v to smer različne oblike netragedijske drame na prelomu stoletja. Prav tako ali morda še bolj je v genološki sestavi slovenske literature že od razsvetljenstva naprej opazna reprezentativnost lirike, ki se v novejših obdobjih, zlasti po letu 1930, kvantitativno sicer manjša, po svojem pomenu in vrednosti pa ostaja v precejšnji meri za slovensko literaturo še zmeraj najbolj konstitutivna, verjetno še bolj kot v drugih literaturah Srednje Evrope. To ne nasprotuje njihovi splošni tipologiji, ampak iz nje izhaja in jo s svojo poudarjenostjo še potrjuje.

Po vsem tem ni mogoče tajiti, da slovenska literatura – zlasti če upoštevamo njen »robni« položaj v srednjeevropskem literarnem prostoru – s svojimi poglavitnimi historičnimi, razvojnimi in sistemskimi posebnostmi nedvomno pripada tipologiji tistega, čemur se dá reči srednjeevropska literarna regija. Ta sklep je mogoče opreti še na pretres širših podlag, iz katerih je v Srednji Evropi nastajala posebna historično-tipološka sestava, ki jo razločuje tako od območja zahodnoevropskih kot od vzhodnoevropskih literatur. Mednje sodi prav gotovo posebna državnopolitična usoda področja med nemškimi deželami na zahodu in vzhodnoslovanskimi na vzhodu. Njena poglavitna posebnost je ta, da so se od zgodnjega srednjega veka v tem prostoru ustanavljale številne državne tvorbe, se širile teritorialno in se osredotočale okoli različnih oblastvenih središč, da pa so redoma razpadale, slabele, prehajale v območje političnih moči, ki so segale v Srednjo Evropo od zunaj; če je v samem srednjeevropskem prostoru vendarle prihajalo do večjih akcij za državnopolitično združevanje ozemelj, na primer v obliki personalnih unij in podobnih zvez, kakršne so nastajale med Hrvaško in Madžarsko, Češko in Madžarsko, Poljsko in Litvo, so se ta prizadevanja končala z neuspehom, to pa je imelo za posledico, da je Srednja Evropa od 14. st. naprej začela prehajati v sfero imperialnih centrov zunaj svojega historičnega in teritorialnega območja, saj so vanj druga za drugo vstopale habsburška, turška, ruska in pruska državnopolitična sila. Ta proces je bil končan konec 18. st. z zadnjo delitvijo Poljske. Tako se je zgodilo, da je bil v tem času večji del Srednje Evrope združen le prek habsburške državnopolitične organizacije, ki je prišla vanj sicer iz nemških dežel, a je svoj center polagoma prenesla v sámo Srednjo Evropo in se prek svojih protiturških obrambnih in osvajalnih vojn z njo poistovetila. Brž ko v opisani državnopolitični konstelaciji prepoznamo eno od podlag, iz katerih je nastajal srednjeevropski literarni prostor, je mogoče oceniti njegov pomen tudi za slovenske dežele: Karantanija je bila prva državna tvorba, ki je prešla v orbito politične moči, postavljene zunaj območja, ki je pozneje postalo posebna srednjeevropska regija; državnopolitična dejavnost celjskih grofov je bila eden od mnogih primerov teritorialne oblasti, ki je poskušala v tem prostoru odigrati združevalno vlogo; slovenske dežele so bile med prvimi, ki jih je vase posrkala habsburška ozemeljska politika, da bi jih v sebi zadrževala več kot štiristo let. Iz tega zornega kota torej slovenska literatura nedvomno nastaja v prostoru, ki nosi na sebi tipične poteze srednjeevropskega državnopolitičnega sveta.

Druga širša podlaga dežel, ki sestavljajo srednjeevropsko literarno regijo, je povezana z njihovo versko in cerkveno zgodovino. Te dežele so bile zlasti s svojimi osrednjimi pokrajinami na začetku postavljene na križišče med rimskokatoliškimi in bizantinskimi cerkvenopolitičnimi vplivi, vendar je bila od 10. st. naprej rimskemu katoličtvu v večini teh dežel že zagotovljena popolna prevlada, čeprav se je bizanto-slovanska tradicija ohranjala še nekaj desetletij na Češkem in precej dlje na primorskem Hrvaškem. Druga religiozno-cerkvena, pa tudi kulturna in moralna izkušnja, ki je zapustila svoje usedline v tem prostoru, je bila razmeroma močna reformacija, ki se je na Češkem razmahnila že s husitstvom v 15. st., nato pa z luteranstvom v avstrijskih deželah, vsaj deloma na Hrvaškem, močno pa zlasti na Madžarskem, Slovaškem, Poljskem in v Litvi. Dejstvo, da je bila reformacija

povsod zatrta s protireformacijo in da se je deloma ohranila med Madžari in Slovaki, opozarja na to, da gre za območja s potlačeno versko revolucijo, ki ostaja s svojimi usedlinami prav zato latentna, v globine premaknjena spodnja plast celotne verske, duhovne in moralne atmosfere, kljub popolni prevladi rimskega katoličtva od 17. st. naprej; kar je mogoče razumeti tudi tako, da se je zaradi takšne prevlade interiorizirala v bolj sublimne oblike. Vse to je seveda veljavno tudi za območje slovenskih dežel, kjer je bila reformacija razmeroma močna, a zatrta prav tako zgodaj kot v drugih ožjih avstrijskih deželah; kljub temu je ostajala tudi po zmagovitem protireformacijskem obdobju navzoča na Slovenskem ne samo prek slovstvene tradicije, ki jo je rodila, ampak tudi z bolj ali manj prepoznavnimi elementi svojega religiozno, moralno in socialno strožjega duha; ti so prihajali pozneje na površje v formah, ki sta jih uvajala v 18. st. janzenizem in jožefinizem, v 19. st. liberalizem in v 20. st. različne smeri socializma. Z vsem tem se prostor, v katerem se je od 16. st. naprej polagoma izoblikovala slovenska literatura v pravem pomenu besede, vključuje v splošno veljavne procese srednjeevropske literarne regije, s tem pa je potrjena tudi podobna strukturiranost tega prostora v tistem smislu, ki sodi med širše podlage njegovega literarnega razvoja.

Končno se v vseh deželah, ki jih je mogoče zaobjeti v pojem srednjeevropske literarne regije, od konca 18. st. naprej uveljavlja dogajanje, ki se praviloma imenuje narodni prerod. To gibanje je s svojimi nacionalizmi vsepovsod emancipiralo ali pa vsaj znova povzdignilo ljudske jezike in njihove nacionalne literature, obenem pa srednjeevropsko območje močno razparceliziralo. Slovenski družbeno-politični prostor je bil od konca 18. st. dejavno vključen v ta proces, udeležen je bil neposredno tudi pri obeh posebnih oblikah srednjeevropskega nacionalizma, ki sta se na slovenskem ozemlju podobno kot na Češkem med sabo že tudi dejavno spopadali: panslovanstvo, ki se je širilo med slovanske narode Srednje Evrope, in pangermanstvo, ki je zajemalo nemške dele avstro-ogrske monarhije.

Splošni politični, verski in kulturno-nacionalni procesi, ki so od konca prvega tisočletja naprej drug za drugim stopali v prostor, ki ga smemo imeti za posebno literarno regijo, so ustvarjali podlago za tisto, kar velja za tipološko značilnost teh literatur in kar jih očitno povezuje v regionalno enoto. Dejstvo, da je vse te procese najti tudi v prostoru takratnih slovenskih dežel, je zadosten razlog za tezo, da slovenska literatura kljub svojemu poznemu vstopu v krog drugih srednjeevropskih književnosti vendarle legitimno spada v to posebno evropsko območje. V opisanih podlagah bi seveda lahko videli že kar izvir posebnega srednjeevropskega »duha«, navzočega v nekaterih posebnostih splošne kulturne atmosfere, socialne mentalitete in celó narodne psihologije, značilne za vse narode Srednje Evrope. Vendar bi raziskava takega »duha« vodila v preveč spekulativne domneve, da bi jo lahko imeli za znanstveno legitimen pristop k vprašanju srednjeevropskih književnosti. Pač pa je iz stvarnih podlag, na katerih temeljijo dogajanja v tem literarnem prostoru, mogoče izvesti tezo, da stopajo vse srednjeevropske književnosti z 19. st. v novo razvojno fazo. Ta sledi sicer tradiciji, ki se je v nekaterih začenjala že v poznem srednjem veku, večidel pa z reformacijo, a se je v prvih desetletjih 19. st. preoblikovala po načelih nacionalne ideologije t. i. narodnega preroda. Ta je povzročil, da postanejo kot bistvena poteza njihovega razvoja v 19. in 20. st. znova

pomembne predvsem moralne, družbeno konstitutivne in socialno kritične funkcije, ki ostanejo njihov poglavitni konstituens vse do najnovejših časov, to pa v takšni povezavi nacionalnega, političnega, socialnega in moralnega elementa, da je njihova skupna vloga nekoliko drugačna od funkcij, ki jih v svojem specifičnem prostoru opravljajo zahodnoevropske literature, in tudi od teh, ki so značilne za vzhodnoevropska območja. In spet je mogoče ugotoviti, da je v procesu, ki oblikuje srednjeevropski literarni prostor v 19. st. in prehaja nato v 20. st., tudi slovenska književnost z vrsto svojih bistvenih lastnosti intenzivno udeležena in po svoji funkcionalnosti istovrstna.

Prva polovica in sreda 19. st., ko se v Srednji Evropi dokončno izoblikuje vrsta njenih posebnih regionalnih značilnosti, sta seveda čas, ko se razvije tudi specifičnost nemškojezične avstrijske književnosti, tako da šele zdaj prerašča v tisto, kar bi po nekaterih razlagah lahko imenovali posebna avstrijska literatura, različna od literature matičnih nemških dežel in morda zato bližja srednjeevropski literarni regiji. Ker je slovenska književnost neposredno povezana z avstrijskim ozemljem, pa tudi z njegovo politično, kulturno in literarno tradicijo, je za njen položaj ta specifičnost lahko še posebej zanimiva.

Po razlagah, ki se opirajo predvsem na analize Claudia Magrisa, je poglavitni izvir tipično »avstrijskih« posebnosti v tej literaturi t. i. »habsburški mit«.[9] Pod tem naj bi razumeli posebno razmerje do sveta, naravnano zoper nacionalni, politični, socialni in moralni radikalizem, rastoče iz umirjene konservativnosti, razumnega »savoir-vivre« in volje do ohranitve statusa quo v življenjskem svetu, ki ga odlikujejo ravnotežje sil, ljubezniva medčloveškost in varnost, za katero je več stoletij jamčila habsburška državnost s svojo racionalno birokracijo, reformnimi težnjami in civilno-pravnim redom. Od tod se odpira vprašanje, ali ni ravno tak »habsburški mit« tudi ena od tipoloških potez srednjeevropskega prostora in torej tisto, kar avstrijsko literaturo povezuje z literaturami te literarne regije. Na prvi pogled je odgovor negativen, saj je videti, da je sicer duh »habsburškega mita« značilen za avstrijsko literaturo od Grillparzerja, Stifterja in Roseggerja do nostalgičnih občutij pri Rothu, Musilu in Werflu, da pa nikakor ni tipičen za druge srednjeevropske književnosti, zlasti ne za slovensko; kar bi seveda pomenilo, da avstrijska literatura 19. in 20. st. ne spada med srednjeevropske in jim je s svojimi tipičnimi potezami celo nasprotna.

Natančnejšo analizo tega vprašanja je potrebno opreti na dejstvo, da je bilo slavljenje habsburških vladarjev seveda značilno skoraj za vse srednjeevropske književnosti, čeprav v različnem obsegu in na različnih ravneh. Primer za to je slavilno opevanje Habsburžanov v slovenski poeziji, ki se je v latinščini pojavilo že s slovenskimi humanisti konec 15. st., ko je Bernard Perger napisal svoje heksame-

[9] Pojav »habsburškega mita« v avstrijski literaturi je zarisal Claudio Magris v knjigi s tem naslovom (nemški prevod: Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur, Salzburg, 1966). Ob tem je potrebno upoštevati še vrsto razprav Zorana Konstantinovića, ki se kritično dotikajo teh tez, obenem pa vsebujejo tudi širše poglede na problematiko srednjeevropskih literatur, zastavljene s primerjalnozgodovinskega stališča, med drugim zlasti v razpravah: Zur Literaturtypologie des europäischen Zwischenfeldes (Die andere Welt, Bern–München, 1979), Modellbildungen als Periodisierungsgrundlage (Sprachkunst, Wien, 1983), Der auffindbare Sinn (Lenau-Forum, Stockerau, 1986) in Komparatistische Probleme einer mitteleuropäischen Koine, Lenau-Forum, 1988).

tre oziroma pentametre v čast Frideriku III. V slovenskih verzih se je takšna poezija spočela s prvimi poskusi umetnega slovenskega pesništva v Pisanicah leta 1779. V tem in naslednjih zvezkih almanaha so bile natisnjene Pohlinove, Devove in Vodnikove ode ali elegije v zvezi z Marijo Terezijo in Jožefom II., medtem ko je Linhart sočasno opeval Jožefa II. v nemških verzih. Vendar pa te pesmi še ne morejo veljati za poezijo posebnega slovenskega »habsburškega mita«. Njegov pravi začetnik je bil šele zreli Vodnik, ki je leta 1816 v odi Ilirija zveličana prvi postavil Habsburžane v vlogo ljubečih, slovenskemu narodu posebej naklonjenih in bližnjih vladarjev, ki mu v zameno za državno zvestobo jamčijo jezikovne, socialne in nacionalne pravice, kar je bistven premik v primerjavi s predstavo, ki so jo o Habsburžanih ustvarjali prvi slovenski pesniki s konca 18. stoletja. V tej obliki so »habsburški mit« od Vodnika prevzeli ali pa ga samostojno razvili številni, predvsem konservativni, večidel manj pomembni pesniki 19. in še začetnega 20. st., med njimi Miha Kastelic, Vesel – Koseski, Jeran, Jeriša, Toman, Pesjakova, Josip Cimperman, Meško, Funtek, Opeka, Gangl in Sardenko.[10] Vendar so se med priložnostne nosilce takšne poezije uvrščali tudi Stritar, Gregorčič in Medved. Bistveno za presojo te poezije je seveda dejstvo, da je bil »habsburški mit«, ki ga je poskušala na pesniški način soustvarjati, močno različen od tistega, kar se s tem pojmom razume v nemškojezični avstrijski književnosti, zlasti, kolikor ga poistovetimo z idejo prestabilirane družbenozgodovinske harmonije v podobi t. i. »ordo«, ki nastaja na podlagi nadhistoričnosti, zgodovinske resignacije in ravnotežja. V nasprotju s tem je slovenska poezija, ko je slavila Habsburžane, njihovo vlogo razumela predvsem kot varovanje in pospeševanje slovenske nacionalnosti, kot zagotovilo za njen obstoj, pa tudi kot podlago za slovenski nacionalni, politični, socialni in kulturni napredek, kar seveda pomeni, da je odnos do Habsburžanov postavljala na raven dinamičnega razvoja, ne pa v horizont statičnega ravnotežja. Analogije z enako vsebino bi lahko našli tudi v poeziji drugih srednjeevropskih okolij, kar seveda pomeni, da je »habsburški mit« v avstrijski literaturi 19. in 20. st. bil po svojih bistvenih potezah vendarle antiteza tistemu, kar so nacionalne ideologije izoblikovale iz Habsburžanov v drugih srednjeevropskih literaturah. Obenem se pa iz te perspektive dá odgovoriti na vprašanje, kako naj bi spadala mednje tudi nemškojezična avstrijska književnost. Opisana različnost »habsburškega mita« je ne samo argument zoper to možnost, ampak tudi opozorilo na posebno povezanost avstrijske literature s srednjeevropskim prostorom, saj je »habsburški mit«, kot se je začel v nji oblikovati po l. 1815 in je segel do medvojnega obdobja v 20. st., bil v nedvomni vzročni povezavi z nacionalnimi gibanji na Češkem, Madžarskem, Hrvaškem, v slovenskih deželah in na Poljskem. Bil je eden od mogočih ideoloških odgovorov na emancipacijske težnje in centrifugalne procese, ki so jih pospeševale te literature s svojo nacionalno ideologijo, pa tudi s svojo kritiko državnih, socialnih in moralnih institucij starega režima. Avstrijska ideja o »ordo« je bila v tem kontekstu reakcija na eno izmed tipoloških značilnosti na novo preoblikovanega srednjeevropskega literarnega prostora, s tem pa tudi sama odvisna od njega, oblikovana po njegovi meri in razumljiva samo iz

[10] Najbolj značilne slovenske pesmi, ki slavijo habsburške vladarje, je zbral Marjan Dolgan v knjigi Slovenska muza pred prestolom (Ljubljana, 1989).

tega konteksta. Prav s to specifično odvisnostjo se je nemškojezična avstrijska literatura začela razlikovati od nemške v ožjem pomenu besede, s katero je bila sicer v Grillparzerjevem času in tudi pozneje ves čas razvojno povezana.

Za položaj slovenske književnosti ima ta specifika poseben pomen samo toliko, kolikor odpira širši pogled na splošne tipološke značilnosti srednjeevropskega literarnega prostora in dodatno pojasnjuje zapleteno vključenost slovenskih literarnih dogajanj v srednjeevropska. O tem, da je iz te perspektive slovenska literatura sestaven del Srednje Evrope, ne more biti dvoma, kot tudi ne o tem, da ohranja vrsto izjemnih posebnosti, ki prihajajo iz različnih izvirov, med drugim tudi od tod, da je postavljena na rob srednjeevropskega literarnega prostora, v neposredno bližino ne le nemške, ampak tudi italijanske literature, s tem pa na odprt prehod k drugim regijam Evrope.

SUMMARY

The problem whether Slovene literature belongs, and in what specific sense, with Central European literatures can be resolved by a thorougher analysis of the concept 'Central Europe'. Its meaning in literary science cannot be the same as in geography, political history and similar sciences. It can, however, be determined by means of the comparative-historical theory of literary regions, into which individual national literatures integrate with respect to their historical development and typological structure. Central European literatures do compose such a region; it is delimited by the zones of West European, Nordic and East European literatures. As "centrical" Central European literatures may be considered the Czech, Polish, Hungarian and partly Croatian literatures; and as "peripheral" the Slovene, Slovak and Sorbian ones, and partly also the Lithuanian, Latvian and even Serbian (in the zone of Vojvodina since the 18th century). In comparison with West and East European literatures, the Central European ones exhibit a number of common characteristics, such as a different rhythm of development, a different interconnectedness, a reduction of certain literary trends and periods, peculiarities in the signification of genres and forms (particularly with respect to the development of the epic, novel and tragedy), a specific signification of the lyric, etc. Almost all of these special features are to be found also in the evolution and typology of Slovene literature, but with idiosyncratic divagations. Its inclusion in the Central European zone is further confirmed by an analysis of the more general substrata of state politics, church/religion and national culture that have generated and shaped this zone since the end of the first millenium, involving processes, structures and tendencies that have been ceaselessly present also in the Slovene lands, so that they provide also an explanation of the connectedness of Slovene literature with the Central European literary typology. This level makes it also possible to explain the problem of Austrian literature and its belonging to the zone of Central Europe: the "Hapsburg myth," which according to some interpretations is part of its specificity, is indeed in contrast with the ideology underlying, for instance, the glorification of the Hapsburgs in Slovene poetry; but the connection between the two, within a common process of Central European emancipatory nationalisms and conservative-legitimist reactions to them, is quite evident.

UDK 808-5
Šamil Vjaliulovič Hajrov
Karelski pedagoški inštitut, Petrozavodsk/Petroskoi

ANALITIČNI PREDIKATNI IZRAZI V SLOVANSKIH JEZIKIH (FUNKCIJSKE LASTNOSTI)

Stalne glagolsko-samostalniške zveze je mogoče obravnavati kot tipološki mehanizem, spremljajoč poimenjevalne poteke. Ta mehanizem tvori svojevrstne povedkovne enote, ki imajo tako samostalniške kot glagolske funkcijske značilnosti. Razpomenjeni glagoli, indeksi glagolskosti ob povedkovem samostalniku, prispevajo v povedkovni izraz prožnost, med drugim možnosti določevanja povedkovega samostalnika s pridevnikom, odstranjanja nekaterih delovalnikov ter raznih modifikacij in kontaminacij. V funkcioniranju modela je opaziti nekaj razlik med ruščino, srbohrvaščino in slovenščino na eni ter češčino in poljščino na drugi strani.

The lexical-analytical pattern exhibited by set verbal-nominal phrases is viewed as a typological mechanism accompanying nominalization processes. That mechanism generates a special kind of predicative units, in which predicate formants possess both nominal and verbal functional potentials. Desemanticized verbs, being "verbal indexes" for predicative nouns, serve the semantic predicates with their effective syntactic flexibility, which includes determinations by adjectives, different realizations of the syntactic structure, omission of some participants, and the possibility of various modifications and contaminations of the verbo-nominals. Some differences between Russian, Serbocroatian and Slovene on the one hand and Czech and Polish on the other hand are found in the functioning of the model.

1 Uvodne pripombe

Najbolj izraziti predstavniki obrobnega besedno-slovničnega analitizma v slovanskih jezikih so stalne glagolsko-samostalniške besedne zveze: slov. *dajati pobudo (pogum, povod, status...), doseči soglasje (podvig, rezultat, zmago...), doživeti katastrofo (napad, uspeh, poraz...), imeti iluzije (težave, zaupanje...), izreči pohvalo (sodbo, ukrep...), izvesti priprave (volitve, strel...), opraviti kontrolo (ponovitev, preplezanje, preskus...) sprejeti zakon (poročilo, pogodbo, navedbo...);* r. *brat' interv'ju (obeščanie, objazatel'stvo...), vyzvat' otklik (osložnenija, paniku...), davat' raz"jasnenija (rekomendaciju, stimul...), delat' zapros (kompliment, pauzu...), polučit' priglašenie (predloženie, poščečinu...), poterpet' bedstvie (avariju, bankrotstvo, neudaču...);* p. *czynić poszukiwania (przygotowania, starania...), dokonać ataku (rewizji, selekcji...), doprowadzić do porządku (do świadomości...), doznać przecięcia (złamania, zwichnięcia...), popełnić kradzież (samobójstvo, omyłke...), stawiać pytanie (wniosek, wymagania...).* Tudi v drugih slovanskih jezikih je veliko podobnih zvez.

Že s tem, da dopuščamo možnost povečevanja navedenih seznamov, pa predpostavljamo obstajanje modela, tj. invariante, ki ji ustrezajo le zveze z določeno zgradbo z določenimi znamenjskimi in funkcijskimi lastnostmi. Za zgradbe te vrste sprejemamo delovno ime analitični predikatni izrazi, razmejujoč na ta način predikat kot enoto pomenske ravnine in načine njegove uresničitve na besedni in skladenjski ravni.

Pričujoči sestavek je posvečen predvsem funkcijskim lastnostim analitičnih predikatnih izrazov (v okrajšavi API); vendar se nam zdi nujno na kratko pojasniti

naše razumevanje položaja API-jev v sestavu besedja in njihove vloge v tipoloških potekih, dogajajočih se v slovanskih jezikih (opis modela s tega stališča pa bi lahko bil predmet posebnega članka).

Splošno znano je, da je širjenje poimenjevalnih potekov, zlasti v posameznih funkcijskih zvrsteh slovanskih jezikov, privedlo k utrditvi proizvodov poimenjenja v samostalniškem sestavu Slovarja in k njihovi izgubi dinamičnih glagolskih potenc. Vendar posamostaljenje kot tipološki potek od jezikoslovca zahteva, da najde vzporedni »skriti« mehanizem ponovne pridobitve glagolskosti, saj je temeljna vloga predikatnih formantov v stavku vendarle vloga povedka, za izpolnjevanje te vloge pa so najbolj primerna glagolska znamenja. V jezikih z razvitimi mehanizmi poimenjanja – slovanski jeziki pa so nedvomno taki – morajo obstajati prav tako produktivna sredstva sprememb v nasprotni smeri: od povedkovnih imen h glagolom. Tako sredstvo nasprotnega prenosa, ali z drugimi besedami »poglagoljevanja« poimenjenj, so razpomenjeni glagoli v API-ju. Če je temeljno sredstvo poimenjanja afiksacija, tedaj je za ponovno pridobitev glagolskih potenc predikatnega formanta prav tako učinkovito sredstvo besedno-slovnični analitizem, v našem primeru – analitični predikatni izraz, ki polarizira smiselno jedro predikata in njegovo pomožno pomenskost v imenskem in glagolskem členu. Zaradi te polarizacije imamo lahko model za poseben tip glagolskega znamenja, vendar hkrati tudi za tipološkega spremljevalca poimenjenja. S tega stališča se pokaže težnja k funkcijski gibljivosti slovarja slovanskih jezikov, saj obstaja predikatni formant tako v imenski kot v glagolski predstavitvi. Treba je pripomniti, da je bilo količinsko naraščanje tega modela v slovanskih jezikih samo po sebi že večkrat ugotovljeno (Buttler 1967; Anusiewicz 1978; Radovanović 1977; Bosilkov 1979).

2 API in pomensko-skladenjska organizacija stavka

2.0 Smiselna enotnost in formalna razčlenjenost

Funkcijska učinkovitost zvez raziskovanega tipa je v tem, da zasedajo, čeprav tvorijo eno smiselno enoto, v stavku dve (formalno-)skladenjski mesti: mesto povedka in mesto predmeta (ali prislovnega določila), zaradi česar je povedek skladenjsko izredno gibek. Pri tem pride do »nesomernosti« pomenskosti stavka in njegove skladenjske sheme, kar lahko ponazorimo takole: r. *Učitel' pol'zuetsja ukazkoj na uroke* (skladenjski in funkcijski povedek je *pol'zuetsja*) proti *Učitel' pol'zuetsja avtoritetom u učenikov* (skladenjski povedek *pol'zuetsja*, funkcijski povedek *pol'zuetsja avtoritetom*). Tako tudi v slovenščini: *Novakovi prihajajo v Maribor* (skladenjski in funkcijski povedek je *prihajajo*) proti *Za zdaj v poštev ne prihajajo druge besedne vrste*, kjer je skladenjski povedek *ne prihajajo*, funkcijski pa *ne prihajajo v poštev*.

Od tod izhaja tudi problem skladenjske razlage API-ja, katerega bistvo je jasno izrazil V. V. Kasevič: »Pri slovnicah, ki delajo s funkcijskimi enotami, pogosto prihaja do problema, ki se ga da izraziti v obliki vprašanja »En stavčni člen ali dva?«. To zadeva zlasti pomensko prazne glagole tipa *vynosit' rešenie, okazyvat' pomošč'*. Prevladuje težnja, da bi imeli take zveze za en stavčni člen« (Kasevič 1977: 96). Podobno stališče ima tudi P. A. Lekant, ki ima te zveze za vrsto enostavnega glagolskega povedka (Lekant 1976: 96).

2.1 Poglagoljenje abstrakcij

Zaradi dveh skladenjskih mest API-ja najdemo kot funkcijski povedek v slovanskem stavku ne le take API-je, ki so sopomenski istokorenskim polnopomenskim glagolom, ampak tudi zveze, ki nimajo konkretne glagolske sopomenke: slov. *dajati ritem – Poleg izrednega občutka za vodenje igre, Rumenigge daje vseskozi ritem vsakemu igralcu posebej in celotni ekipi skupaj* (Delo 12. 7. 82), *spravljati v ekstazo – Takšen je Julius Erving, ki zlahka preskakuje velikane pod košem in spravlja občinstvo v ekstazo* (r. t.); Č. *dělat iluze – není možno si dělat iluze, že se zedne na den všechno obrátí* (Rudé právo 13. 8. 83), *přinášet problémy – To přináší jeden z mnoha problému života* (r. t.); b. *polagam usilija – Goce Delčev, Dame Gruev i drugite položiha maksimalni usilija za otlaganeto sroka na văstanieto* (Rabotničesko delo 2. 8. 83), *postavjam zadača, cel – Celite i zadačite, koito si postavjat dvete strani, sa obšti* (Otečestvenen front 2. 8. 83).

Razpomenjeni glagoli pogosto uresničujejo svoje povedkovne možnosti tudi v predmetnih samostalnikih, ki dobijo povedkovni pomen zaradi metonimije. Tako v športnem izrazju *dobiti rumeni karton* pomeni »dobiti opomin od sodnika«. Zaradi številnih sobesedilnih rab pridobi zveza *rumeni karton* predikatni pomen in postane sopomenka samostalnika *opomin*, API *dobiti rumeni karton* pa postane sopomenka za zvezo *dobiti opomin*, vendar ima v primerjavi s slednjim ožji krog rabe: slov. *Španec Angel Neto, ki med pogajanjem z organizatorji ni izbiral besed, je dobil opomin, odšteti pa je moral 100 švicarskih frankov globe* (Delo 12. 7. 82). *V 30. minuti je za grob prekršek nad Fišerjem dobil rumeni karton Konti* (r. t.). Predikatni pomen dobi tudi zveza *dobiti rdeči karton*, kjer *rdeči karton* pomeni »odstranitev z igrišča«, čeprav ne obstaja zveza *dobiti odstranitev*.

V vseh navedenih zgledih imajo razpomenjeni glagoli po eni strani strukturno vlogo v Skladnji*, po drugi strani pa nastopajo v Slovarju kot neke vrste glagolski »indeksi« pri povedkovnih imenih.

2.2 Možnosti določanja API-ja

F. I. Buslaev je pred več ko sto leti opozoril na večje možnosti določanja pri opisnih zvezah: »V takih izrazih, v katerih je poimenovanje dejanja razdeljeno na glagol in samostalnik, je mogoče določiti sam predmet: *dumat' glubokuju dumu*, medtem ko se ne govori *gluboko dumat', deržat' umnuju reč'* namesto *umno govorit', vesti razgovor samyj žarkij*« (Buslaev 1959: 509). Možnosti določanja povedkovnih samostalnikov s pridevniki, zaimki, deležniki in števniki so širše kot pri ustreznih glagolih s prislovi in deležji; razpomenjeni glagol pri tem omogoča glagolsko, povedkovno predstavitev že določenega predikata, hkrati pa razpolaga z lastno vezljivostjo do prislovnega določila: b. *... sarkastično nanasjal po tjah svoite udari* (Literaturen front 28. 7. 83); sh. *Posebno će za okruglim stolom još 86 vodećih eksperata iz celog sveta podneti svoja naučna saopštenja o kretanjima u savremenoj tehnici i tehnologiji* (Politika 1. 6. 82); slov. *V naslednjih dveh dneh je Tomazin opravil še 24 vzponov* (Delo 15. 7. 82).

2.3 Razvrstitev pomenskih delovalnikov. Odprava osebka.

Vloga razpomenjenih glagolov pri tvorjenju skladenjskih zgradb različnih konfiguracij se je prvič sistematično proučevala pri poskusu, napraviti delujoč model

* Slovar je sistemsko urejen leksikon ob Skladnji – zakonitostih povezovanja prvin leksikona.

»smisel – besedilo«, in sicer na področju t. i. leksikalnih funkcij (Mel'čuk 1974: 78–107). Gre za to, da imena udeležencev v situaciji, tj. pomenskih delovalnikov, zasedajo, glede na izbran razpomenjen glagol, skladenjska mesta različnih stavčnih členov. V naslednjih dveh zgledih je ime cilja dejanja *on* enkrat na mestu osebka, enkrat pa na mestu drugega predmeta: r. *On vstrečaet soprotivlenie; Ego okružili zabotoj.*

Če je šlo v omenjenem poskusu za načine kombinacije delovalnikov, pa se v delih V. G. Gaka (1976) in M. Radovanovića (1977) zanimanje usmerja na možnost odstranjevanja posameznih delovalnikov: skladenjski model z razstavljenim povedkom je posebno primeren takrat, ko je vršilec dejanja neimenovan ali posplošen, pri »brezosebni« rabi polpomenskega glagola (Radovanović 1977: 61).

Najučinkovitejši način tvorjenja »anonimnih« ali nedoločnoosebnih zvez je postavitev povedkovnega imena na formalno mesto osebka s pomočjo pasivizacije (reflektivizacije) razpomenjenega glagola: b. *X vodi polemika – Vodi se polemika – Dokato se vodi polemika okolo krăglata masa...* (Otečestvenen front 2. 8. 83); sh. *X je učinio grešku – učinjena je greška – Omaškom je učinjena greška pod rednim brojem 3 u alineji drugoj* (Politika 1. 6. 82). Prim. tudi r. *Okazano doverie, Vedetsja stroitel'stvo.* V poljščini se omenjenemu načinu pridružujeta še dva posebna brezosebkovna modela: z deležniki na *-o* in s prehodnimi glagoli + povratni členek + premi predmet: *W godzinach wieczornych przeprowadzono eksperiment śledcy, polegający na odtworzeniu przebiegu zdarzenia* (Trybuna ludu 30. 10. 84), *W takiej sytuacji nie stawia się zarzutów (r. t.).*

Postopek odstranitve osebka s pomočjo pasivizacije (reflektivizacije) razpomenjenega glagola v sklopu API-ja se ne uporablja v vseh slovanskih jezikih v enaki meri. M. Kubik (1974: 175) pri raziskovanju pasivizacije ruskih in čeških API-jev odkriva pomembno tipološko razliko: v češčini se namesto trpnih, brezosebkovih oblik API-ja praviloma uporabljajo polnopomenski glagoli v obliki trpnega deležnika: r. *Ėta gipoteza neodnokratno podvergalas' kritike,* č. *Tato hypotéza byla nejednou kritizovaná;* r. *V stat'je podvergaetsja rassmotreniju vopros,* č. *V článku je zkoumaná otázka...;* r. *Rabočie podvergalis' ekspluatacii,* č. *Dělnici byli vykořistovaní.* To dejstvo je očitno povezano s tipološko posebnostjo češčine, namreč z njeno bogato in učinkovito glagolsko paradigmo oblik, posebno s čisto oblikoslovnimi sredstvi. Na to tipološko potezo češčine opozarja, na primer, ob primerjavi češčine s poljščino E. Lotko (1968: 108).

Drug način odstranitve osebka je raba posebnih razpomenjenih glagolov »trpne perspektive«. Taki so glagoli v ruskih API-jih *prohodit'/projti ispytanija (obsledovanie, osmotr, podgotovku); otvečat' vkusam (zaprosam, principam, trebovanijam); polučat'/polučit' vzyskanie (vospitanie, votum doverija, direktivy); podpadat' pod vlijanie (pod amnistiju); prinimat'/prinjat' vyraženie (razmah); prihodit'/prijti v ravnovesie (v upadok).* Prim. b. *Nju Ejdž obobštava s uverennostta, če bălgaro-indijskite otnošenija polučiha goljam stimul sled poseštenie na Indira Gandi v Bălgarija* (Otečestvenen front 2. 8. 83), *Avtorskite poslanija dostigat celta si, če polučavat dălbok i traen otklik...* (Literaturen front 28. 7. 83).

2.4 Odstranitev predmeta

Druga bistvena lastnost API-ja je sposobnost za odstranitev pomenskega

predmeta oz. – s funkcijsko-skladenjskega gledišča – sposobnost za tvorjenje neprehodnih struktur. O tem sta pisala V. V. Bogdanov (1977: 102) in M. Radovanović (1977). Predlagamo kratko pojasnilo tega pojava. Posledica poimenjenja je, da se predikatni formant »znebi« obvezne skladenjske vezljivosti izhodiščnega glagola in jo ohranja le fakultativno: prim. r. *raskopki čego, prikaz čto sdelat', komu, čej, boj s kem.* S tem ko se obdajo z razpomenjenimi glagoli – z enim ali večimi – se povedkovnim imenom povrnejo posamezne skladenjske vezljivosti, pri čemer pa pride do selekcije pomenskih vezljivosti. Medtem ko zaseda mesto skladenjskega povedka, razpomenjeni glagol vrne predikatnemu formantu vezljivost z osebkom, ki jo običajno zapolnjuje subjekt, obvezna vezljivost s premim predmetom, ki jo običajno zapolnjuje objekt, pa je formalno že zapolnjena s samim predikatnim formantom. Tako API-ji kljub odstranjenemu predmetu ohranijo slovnično popolnost stavka. Primerjajmo dvojice stavkov s polnopomenskimi glagoli in z API-ji, pri čemer bomo posebej pozorni na slovnično popolnost stavkov: r. *Učeniki remontirujut školu, Učeniki remontirujut* ∅ (slovnična nepopolnost), *Učeniki delajut remont školy, Učeniki delajut remont* (stavek je slovnično popoln); sh. *Autobus pretiče kamion, Autobus pretiče* ∅ (slovnična nepopolnost), *Autobus vrši preticanje* (stavek je slovnično popoln).

API-ji so funkcijsko učinkoviti tudi v primerih, ko je nujna aktualizacija povedka, in sicer ločeno od osebka in predmeta. V teh primerih se uporabljata oba zgoraj omenjena mehanizma: odstranitev osebka in odstranitev predmeta: sh. *Plaćanje se vrši u dinarima* (Radovanović 1977), p. *Gdy dwóch lub więcej kandydatów uzyska tę samą ilość głosów, przeprowadza się głosowanie powtórnie* (Anusiewicz 1978).

2.5 Konverzija, zamenjava jedra sporočila

Konverzija običajno pomeni zamenjavo skladenjskih mest, ki jih zasedata osebek in predmet, pri čemer ostane pomensko jedro povedka istovetno. V drugačni terminologiji se ta pojav imenuje tudi zamenjava fokusa sporočila (Kasevič, Hrakovskij 1983: 24). Kot kažejo naslednje dvojice zgledov, so raziskovane zveze tudi za takšne namene zelo učinkovite: r. *Okružajuščie zavidujut ego sposobnostjam – Ego sposobnosti vyzyvajut zavist' okružajuščih;* sh. *Sindikati su javno* podržali ovu akciju – Akcija je dobila javnu podršku sindikata (Politika 1. 6. 82); slov. *Zulujci so nudili velik odpor tej kupčiji – Toda ta kupčija je že naletela na velik odpor med 6 milijoni Zulujcev* (Delo 15. 7. 82).

Za razliko od čisto slovničnih konverzij s spremembo načina (pasivizacija, reflektivizacija polnopomenskega glagola) razpomenjeni glagoli povedku dopuščajo širše možnosti: v konverzne opozicije pritegnejo povedkovna imena, katerih polnopomenski glagolski ustreznik nima slovničnih sredstev za zamenjavo skladenjskih mest svojih delovalnikov. Pri tem se v »tvorni« obliki API in polnopomenski glagol lahko nadomeščata. V »trpni« obliki pa prevladuje API: sh. *ošamariti : opaliti šamar – dobiti šamar; pljusniti : dati pljusku – dobiti pljusku; košarka nam je u subotu dobila još jednu žestoku pljusku* (Politika 1. 6. 1982).

API-ji so tako v primerjavi s čisto oblikoslovnimi še dodatno sredstvo za tvorjenje konverznih zgradb. Oglejmo si vrste slovenskih zgledov, ki ponazarjajo, kako besedno-slovnična sredstva dopolnjujejo čisto slovnična:

1. *pozvati – dobiti poziv, oslepiti – dobiti slepoto, opeči – dobiti opekline, ukoriti – dobiti ukor.* Aktivni členi opozicije so tu zastopani s polnopomenskimi glagoli, pasivni pa z analitičnimi predikatnimi izrazi.

2. *informirati : dajati informacije – dobivati informacije; opominjati : dati opomin – dobiti opomin; predlagati : dati predlog – dobiti predlog; podpirati : dati podporo – dobiti podporo.* Tu je aktivni člen zastopan tako s polnopomenskimi glagoli kot z analitičnimi konstrukcijami.

3. *dajati subvencije – dobivati subvencije; dajati videz – dobivati videz; dati podatke – dobiti podatke; dati gol – dobiti gol; dati navodila – dobiti navodila.* Tu sta oba člena opozicije – API-ja s specializiranimi konverznimi glagoli tipa *dajati/dati – dobivati/dobiti.*

4. *– dobiti naklonjenost; – dobiti priznanje.* Pri teh zvezah ni tvornega para, čeprav obstaja soodnos z zvezami »srednjega« načina, ki se dajo tvoriti s pomočjo razpomenjenih glagolov tipa *imeti: imeti naklonjenost, imeti priznanje.*

Vidska oblika razpomenjenega glagola je v vseh zvezah desnega stolpca navedena v skladu z mikrosobesedili iz Dela: *Vučurovič je dobil poziv naknadno; Sledili so pomoč in reševanje, med katerimi pa je Langerholc dobil hude sončne opekline in snežno slepoto; Dobil je opomin, odšteti pa je moral 100 švicarskih frankov globe; Združenja lahko kot pravne osebe dobivajo subvencije; Pod vplivom urbanizacije nekdaj tihi zaliv dobiva novi videz; Zdravniki so popolnoma odvisni od podatkov, ki jih dobijo od farmacevtskih družb; Francoski vratar Ettori je v samo 72 sekundah dobil najhitrejši gol na svetovnem prvenstvu.* (Delo 12. 7. 82; 15. 7. 82).

V slovarju stalnih glagolsko-samostalniških zvez V. I. Deribasa (1983) je kakih 100 zvez z glagolom *polučit'*, ki ima vlogo konvertorja, vendar jih polovica nima polnopomenskega glagolskega ustreznika v tvorniku: prim. *polučat'/polučit' vzyskanie (vizu, vozmožnost', voznagraždenie, vygovor, zamečanie, izvestnost', razmah, udovol'stvie...).* Te zveze imajo običajno vzporednice v zvezah tipa *davat'/dat'* + povedkovno ime.

Seznam razpomenjenih glagolov »trpne perspektive« se v posameznih jezikih razlikuje po številnosti, pomenskih posebnostih, družljivosti in rabi. Po naštetih lastnostih sta ruski dvojici *polučit'/polučat'* blizu slov. dvojica *dobiti/dobivati* in sh. dvojica *dobiti/dobivati.* Te glagole je mogoče imenovati krepke ali univerzalne glagole konvertorje (glagole »trpne perspektive«). V poljščini ima glagol *doznawać/doznać* podobne vloge, vendar precej ožjo družljivost, saj se druži v glavnem s povedki fizičnih dejanj: *doznać przecięcia (załamania, złamania, zwichnięcia)* (Anusiewicz 1978). Anusiewicz v svojem seznamu omenja še dva glagola »trpne perspektive«, ki sta bodisi naklonsko-dolžnostno obarvana bodisi imata odtenek podvrženosti: prim. *podlegnać odpowiedzialności (zmianom), ulegać/ulec deformacji (likwidacji).* Glagol *dostawać/dostać,* ki ga Anusiewicz ne omenja, se v glavnem druži z imeni, ki pomenijo bolezen ali fizično spremembo telesa: *dostać kataru (kaszlu, ataku serca, wypieków).* Tudi glagol *otrzymywać/otrzymać* ima izbirno družljivost. V zvezi s češčino lahko rečemo, da težnja, o kateri govori M. Kubik (1974), namreč da se »trpna perspektiva« izraža predvsem oblikoslovno, tj. s trpnimi oblikami polnopomenskih glagolov, verjetno vpliva tudi na odsotnost krep-

kega glagola konvertorja. V seznamu J. Bečke take glagole zelo redko najdemo: *ziskat cenu (hodnotu, či náklonost); nabyti dojmu; nabyt jistotu (vzdělaní); dostat odměnu (pochvalu, rozkaz)* (Bečka 1977). Glagol *dostat* v zvezah tipa *dostat zlost (hlad, vztek, strach, trému)* ne tvori »trpne perspektive«.

Teza o tem, da češčina in poljščina ne premoreta dovolj univerzalnih glagolov »trpne perspektive«, se do neke mere potrjuje s podatki prevodnih slovarjev: *polučat' izvestija – dostávat zpravy, polučat' horošee vospitanie – dostávat/získávat dobrou vychovu, polučat' vygovor – dostávat vyhubovano, polučat' primenenie – nacházet' uplatnění, polučat' rasprostranenie – rozšiřovat se, polučat' izvestnost' – stávat se známym, polučit' ranenie – byt raněn, polučit' priznanie – stat se uznaváným* (Russko – češskij slovar' 1978-II, 100) *polučit' obrazovanie – otrzymać wykształcenie, polučit' zvanie – otrzymać tytul, polučit' prikaz – otrzymać rozkaz, polučit' vygovor – dostać naganę, polučit' poščečinu – dostać policzek, polučit' priznanie – zdobyc uznanie, polučit' ranenie – odnieść ranę, polučit' rasprostranenie – rozpowszechnić się)* (Bol'šoj russko-pol'skij slovar' 1970, 913). Čeprav je odsotnost strogih vzporednic med razpomenjenimi glagoli v različnih jezikih ena od razločevalnih značilnosti modela, dejstvo, da češčina in poljščina ne premoreta univerzalnega glagola »trpne perspektive«, verjetno odraža tipološke posebnosti teh dveh jezikov, in sicer učinkovitost čisto oblikoslovnih načinov pasivizacije. Koristno bi bilo primerjati besedotvorne paradigme glagolov v slovanskih jezikih prav glede na ta vidik. Kot meni E. Lotko (1986: 108), je ta paradigma najbogatejša v češčini.

2.6 API in znižanje stopnje povedka

Oglejmo si zdaj tiste strukture, kjer API ne nastopa v vlogi povedka, temveč kot podrejeni predikat. Prikličimo si v spomin, kaj se zgodi s predikatom ob poimenjenju, saj je poimenjenje – ob podredni zvezi v zloženem stavku – temeljno sredstvo za tvorjenje podrednih povedkov. »Očitno je dejstvo, da se pri zniževanju stopnje povedka – na primer pri poimenjenju – del obvestil izgubi, univerzalno,« piše Weinreich (1970: 201). »Najpogosteje se izgubi pragmatični del obvestil, saj povedek nižje stopnje ne vsebuje popolne »trditve/izjave«, vendar se lahko zabrišejo tudi vidske in časovne razlike, pa tudi razlike med osebkom in predmetom.« Kot je opazil M. Radovanović (1977: 77), »nominalizacija ustreza zahtevam gospodarnosti, zunajmodalnosti, zunajčasnosti in statičnosti; ne daje podatkov o osebi, času, številu, spolu, fazi, vidu, naklonu.«

Temeljna funkcijska posebnost poimenjenja, tj. povedkovnih imen, v slovanskih jezikih je njihova skladenjska vsepreničnost, saj se uresničujejo v sklonih in s predlogi. Prim. b. *Za kražbite i posegatelstva vărhu obštestvenoto imuštestvo... ima i pričini ot po-specifičen harakter* (Rabotničesko delo 2. 8. 83). Povedkovna imena v tem stavku imajo vse zgoraj naštete lastnosti (razen izgube vezljivosti s predmetom pri drugem imenu – *vărhu obštestvenoto imuštestvo).*

Vendar – ali je možno pri ohranitvi enih lastnosti pri povedkovnem imenu spremeniti druge – vrniti, na primer, povedku nekatere izgubljene značilnosti? To nalogo uspešno opravljajo razpomenjeni glagoli, npr. b. *Za kražbite i drugi posegatelstva vărhu obštestvenoto imuštestvo, izvăršeni ot mladeži, ima i pričini ot po-specifičen harakter* (Rabotničesko delo 2. 8. 83). Razpomenjeni

glagol (v tem primeru spremenjen v deležnik *izvăršeni*) vrne povedkom osebek *mladeži* in vid, hkrati pa jim ohranja prednosti samostalniške predstavitve v skladenjski strukturi in ostale lastnosti poimenjenja. V podobnih strukturah postane razpomenjeni glagol neke vrste »determinant« (fakultativni ali obvezni) povedkovnega imena. Zgledi: sh. *Od prošlogodišnjeg zasedanja svetog arhijerejskog sabora rešen je veliki broj pitanja, postavljenih tom prilikom (Politika 1. 6. 82); U tome vidimo značajnu ulogu vaše konferencije kao dela opštih napora koji se u svetu čine za zaustavljanje trke u naoružanju* (Politika 3. 8. 80). V prvem stavku je povedkovno ime bolj samostojno, zato je razpomenjeni glagol bolj fakultativen. V drugem stavku pa šele razpomenjeni glagol sporočanjsko enoto smiselno zaokroži.

Ker pomen razpomenjenega glagola ni svoboden, le-ta pri povedkovnem imenu pripomore k aktualizaciji dveh tipov pomena: samostalniško-statičnega, ki je pogojen z izgubo glagolskih značilnosti, in glagolsko-dinamičnega, ki je pogojen z vplivom razpomenjenega glagola (z drugimi besedami, pogojen s »suprasegmentno« povezavo razpomenjenega glagola in povedkovnega imena v stavku). B. *Delegacijata poseti Narodno săbranie i vrăči na negovija predsedatel Stanko Todorov teksta na prietoto na tazi srešta Obrăštenie do pravitelstvata, parlamentite i narodite* (Otečestvenen front 2. 8. 83). Statičnost (samostalniškost) povedkovnega imena *obrăštenie* je še poudarjena s predmetnim samostalnikom *tekst: tekstăt na Obrăštenie*. Dinamičnost (glagolskost) dobi povedkovno ime od razpomenjenega glagola *priemam: prietoto Obrăštenie*.

Podobna dvojna aktualizacija doleti tudi pojmovna imena, ki imajo stalne razpomenjene glagole: prim. sh. *politika – voditi politiku; U politici se – ako se pametno vodi – ne govori bez posebnog razloga bobu da je bob* (Vjesnik 4. 1. 82).

Pri poimenjenju samega razpomenjenega glagola v sestavi API-ja prevladuje potekovna in faktografska pomenskost: slov. *87 fantov in 51 deklet je bilo izjemno dobro pripravljenih pri opravljanju preskusov zmogljivosti* (Delo 12. 7. 82); b. *Tja prizovava kăm vzemane na neotložni merki za vseobhvatnoto rešenie na blizkoistočnija problem* (Rabotničesko delo 2. 8. 83).

Precej redko se dogaja, da po izpeljavi razpomenjenega glagola v sklopu API-ja dobimo ime vršilca dejanja: slov. *Na nedavni seji predsedstva strelske zveze Slovenije so za vršilca dolžnosti predsednika SZS določili Janeza Reška* (Delo 12. 7. 82); sh. *Ova zemlja je prema tome i objekat ovakvih igara kakve su se zametnule izmedju nosilaca jedne opasne orijentacije* (Vjesnik 4. 1. 82); b. *Razkriti i obezvredeni sa spekulanti, izvăršiteli na valutni prestăplenija i dokumentni izmami* (Rabotničesko delo 2. 8. 83). Značilno je, da se v ruščini take konstrukcije po navadi ne tvorijo: prim. **soveršitel' prestuplenija*, **ispolnitel' dolžnosti*, **nositel' orientacii*.

2.7 Vrste zlivanja API-jev

Sposobnost razpomenjenih glagolov, da služijo celim vrstam povedkovih imen, kar se običajno imenuje serijskost API-jev, omogoča tvorjenje zapletenih funkcijskih zvez, pri katerih je en razpomenjeni glagol verbalizator dveh ali več povedkovnih imen in je tako neke vrste »skupni imenovalec« različnih API-jev. Take zveze omogočajo strnjeno ubeseditev dveh ali več pomenskih podstav v enem stavku:

b. *Tazi linija nameri izraz ne samo v ustavite na organizacijata, no i jarko projavlenie v jedinstvoto na văstanicite* (Otečestvenen front 2. 8. 83); slov. *Hotelsko-rekreacijski center se je vrsto let otepal z izgubami in poslovnimi težavami; Imela sta tako različne ambicije in nazore* (Delo 15. 7. 82); p. *Skupu ani wymiany butelek nie prowadzimy* (Anusiewicz 1978); č. *Patří k nejzadluženejším zemím světa a potyka se s těžko řešitelnými ekonomickými nesnázemi a z nich plynoucími sociálními problémy* (Rudé právo 13. 8. 83).

Na drug način se zgradba API-ja lahko zaplete tako, da se zbere okoli enega povedkovnega imena več razpomenjenih glagolov: slov. *Monarh ima in izraža nekaj osebnih stališč.* (Delo 12. 7. 82).

Možne so tudi zgradbe, kjer delujeta oba mehanizma zapletanja API-ja: b. *Poradi tova D. Blagoev i negovite saratnici tărseha i namiraha argumenti, opora i podkrepa ne ot »ikonomistite«, a ot »iskristite«* (Literaturen front 18. 7. 83). Povezavo razpomenjenih glagolov in povedkovih imen v takih zgradbah bi lahko imenovali navzkrižno:

tărsja — *opora*
namiram — *podkrepa*

2.8 Dvojna aktualizacija glagola v sestavi API-ja

Značilnost razpomenjenih glagolov je njihova sposobnost, da nastopajo v zvezi s predmetnimi imeni kot polnopomenski glagoli. Izjema so le maloštevilni glagoli, npr. r. *oderživat'/oderžat', okazyvat'/okazat',* ki se družijo samo s povedkovnimi imeni. V nekaterih sobesedilih nastopajo v vrsti skladenjsko istovrstnih členov ob glagolu tako predmetna kot povedkovna (ali abstraktna) imena. V takih zgradbah se aktualizirata v glagolu oba pomena – izhodiščni imenovalni in zgradbeni, poslovničeni. Te zgradbe kažejo neko nenavadnost, katere mera je odvisna od mere pomenske neenorodnosti imen: prim.č. *Eva měla křídla a pocit, že je absolutní jednička* (Literární měsíčník 1982, 6); b. *Edni njamat pari, drugi imot, a treti săvest ...* (Literaturen front 28. 7. 83). Najpogosteje srečamo take zgradbe s podvojeno pomensko obremenjenostjo glagola v umetnostnih besedilih, kjer izpolnjujejo ne le smiselno strnjanje, temveč tudi določene estetske naloge. Lep zgled za to je zlitje API-ja *idti/pojti na kompromiss* in frazeologizirane besedne zveze *hodit'/pojti na medvedja* s pomenom 'prirejati/prirediti lov, po navadi enega človeka, na medveda'. V pesmi A. Aronova Nespečnost se v glagolu *haživat'* srečujeta nasprotna pomena – po eni strani 'hrabrost, odločnost', – po drugi pa 'strah, previdnost'. Kitica iz te pesmi se glasi:

Čem že ty gord? I čemu ty rad?
Pered soboju sam rasprjamis'.
Esli živeš' – hažival, brat,
Ne na medvedja, na kompromiss.

(Ogonjok 1988, 32.)

3 Zaključne pripombe

Besedno-slovničnega analitizma v glagolskem sistemu slovanskih jezikov ne najdemo samo v opisanem modelu. Sorodne so mu zgradbe, v katerih sta obe

sestavini – razpomenjeni glagol in povedkovno ime – skladenjsko enakopravni oz. se nahajata v odnosu prirednosti (prim. *ih svjazyvala krepkaja družba; molodost' prohodit; širitsja nedovol'stvo)*. Zdi se, da se te zgradbe od opisanih ne razlikujejo funkcijsko, temveč slovaropisno in metajezikovno: zaradi odsotnosti nedoločniške oblike jih je težko zapisati kot sestavljena glagolska znamenja.

Posebej bi bilo treba, po našem mnenju, raziskati zgradbe iz povedkovnega imena in glagola *biti,* in sicer zaradi funkcijsko-pomenske izjemnosti tega glagola. Posvečeno mu je precej literature (prim., npr., Arutjunova 1980; Kozlevčar-Černelič 1975/76).

V zvezi z modelom, raziskovanim v tem sestavku, zlasti z njegovimi funkcijskimi lastnostmi, pa je treba reči, da bi za njegovo dokončno pojasnitev koristila podrobna analiza kategorialne, pomožne pomenskosti razpomenjenih glagolov v sklopu API-jev. Vsekakor je že po izsledkih tega članka jasno, da je treba opredelitev razpomenjenega glagola kot »predložnega pregibanja« (Buttler 1967) dojemati kot metalingvistično metaforo, saj imajo analitični predikatni izrazi celo vrsto le njim lastnih značilnosti.

Navedenke

Anusiewicz, J., 1978: Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim. Vroclav.

Arutjunova, N. D., 1980: Sokrovennaja svjazka / k probleme predikativnogo otnošenija. Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, 39, N°4, 347-358.

Bečka, J., 1977: Slovnik synonim a frazologizmů. Praga.

Bogdanov, V. V., 1977: Semantiko-sintaksičeskaja organizacija predloženija. Leningrad.

Bol'šoj russko-pol'skij slovar' 1970 (sest. A. Mirovič in dr.), v 2 knj. Moskva – Varšava.

Bosilkov, K., 1979: Glagolno-imennite ustojčivi sǎčetanija – razvivašta se kategorija v sǎvremennite slavjanski ezici / vǎrhu material ot bǎlgarskija i russkija ezik. Sǎpostavitelno ezikoznanie, 4, 38–40.

Buslaev, F. I., 1959: Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Č. 2. Sintaksis. Moskva.

Buttler, D., 1967: Ekspansja konstrukcji analitycznych. Poradnik językowy, 1, 6–18.

Deribas, V. M., 1983: Ustojčivye glagol'no-imennye sočetanija russkogo jazyka. Moskva.

Gak, V. G., 1976: Nominalizacija skazuemogo i ustranenie sub"ekta. V knj.: Sintaksis i stilistika (Otv. red. Zolotova G. A., Moskva), 85–103.

Kasevič, V. B., 1977: Elementy obščej lingvistiki. Moskva.

--- 1983: Konstrukcii s predikatnymi aktantami: Problemy semantiki. V knj.: Kategorii glagola i struktura predloženija: Konstrukcii s predikatnymi aktantami (Otv. red. Hrakovskij V. S., Leningrad), 5–27.

Kozlevčar-Černelič, I., 1975/6: O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti. Jezik in slovstvo XXI/3, 76–81.

Kubik, M., 1974: K problematike sopostavitel'nogo izučenija leksikalizovannyh glagol'no-imennyh sočetanij. V knj.: Sopostavitel'noe izučenie grammatiki i leksiki russkogo i češskogo jazykov (Praga), 153–176.

Lekant, P. A., 1976: Tipy i formy skazuemogo v sovremennom russkom jazyke. Moskva.

Lotko, E., 1986: Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi. Ostrava.

Mel'čuk, I. A., 1974: Opyt teorii lingvističeskih modelej »Smysl – tekst«. Moskva.

Radovanović, M., 1977: Dekomponovanje predikata (na primerima iz srpskohrvatskog jezika). Južnoslovenski filolog, knj. 33, 53–80.

--- 1977: Imenica u funkciji kondenzatora. Zbornik za filologiju i lingvistiku. (Novi Sad), knj. 20/1–2.

Russko-češskij slovar' 1978 (ur. L. V. Kopeckij in O. Leški), v 2-h knj. Moskva.

Vejnrejh, U., 1970: O semantičeskoj strukture jazyka. V knj.: Novoe v lingvistike (Moskva), zv. 5, 163–249.

Prevedla *Aleksandra Derganc*
Filozofska fakulteta, Ljubljana

РЕЗЮМЕ

Лексико-аналитическая модель, представленная устойчивыми глагольно-именными сочетаниями, рассматривается как типологический механизм, сопровождающий процессы номинализации. Этот механизм порождает особенного рода предикатное единство, в составе которого предикатные форманты обладают как именными, так и глагольными потенциями. Десемантизованные глаголы, будучи своеобразными индексами глагольности при предикатных именах, придают предикату чрезвычайную синтаксическую гибкость, в том числе возможность детерминации предикатного имени прилагательным, возможность устранения некоторых актантов и возможность различных модификаций и контаминаций аналитических предикатных выражений. Обнаруживаются некоторые различия в функционировании модели в русском, сербохорватском и словенском языках с одной, и в чешском и польском языках с другой стороны.

UDK 808.63-32(091)
Velemir Gjurin
Filozofska fakulteta, Ljubljana

IZ BESEDIŠČA DALMATINOVIH REGISTROV II*: GESLI *HOD, RAVEN SHENA*

Opisane so pisavne, oblikoglasne, oblikoslovne, pomenske in etimološke značilnosti iztočnic *hot (hod)* in *ravenžena* v Dalmatinovih Registrih oz. Peteroknjižju (1578) in Bibliji (1585), na kratko pa tudi poznejša usoda teh dveh besed. Dalmatin je obe rabil dosledno kot strokovna prevedka za Lutrovo *Kebsweib* = hebr. *pî(j)legeš*, tj. 'stranska žena'. V Peteroknjižju je rabil *hot*, ki je kakor *Kebsweib* pomenska preusposobitev že zastarevajoče vsakdanje besede; v Bibliji pa jo je zavrgel v prid namenskega neologizma *ravenžena* (verjetno kalk po nem. *Nebenfrau*), da bi se izognil morebitni negativni konotaciji. Čeprav je torej zvesto sledil Lutru, je bil prevajalsko in interpretacijsko tudi novotarski, in celo moderen (glede na podobnost izraza *stranska žena* v današnjih slovenskih prevodih Sv. pisma).

The spelling, morpho(no)logic, semantic and etymological characteristics of the entries *hot (hod)* and *ravenžena* in Jurij Dalmatin's glossaries known as R[egister] 1578 and R 1584 are described, and the subsequent fate of these two words is tangentially traced. Dalmatin used them consistently as technical terms translating Luther's *Kebsweib* = Hebrew *pî(y)legesh*, i. e. 'concubine' in the biblical sense. Dalmatin's discarding of *hot*, which he used in his translation of the Pentateuch (1578), in favor of *ravenžena*, which he used in his complete translation of the Bible (1584), happened owing to enlightening translatorial considerations.

Register 1584 ima v kranjskem stolpcu *Hod, hud, ravènshenna;* koroška ustreznica k temu je *Lubſha*, bezjaška pa *Hotniza*. Slednja je v posebnem geslu ustreznica še h kranjski sestavljenki *Raven Shena*, ta pa s svojim prvim delom (prim. v R 1584 geslo *Raven* 1 – *puoleg* 3) nakazuje, da tu *hotnica* nima pomena 'vlačuga, prostitutka; pohotna ženska' (kakor v SSKJ) ali 'žen(sk)a, ki živi v grehu z drugim moškim, kurba' (kakor posredno pri Skoku 1971: 681),[1] marveč pomen 'stranska žena'. Stranske žene so bile »po vrstnem redu... niže od prave zakonske žene«, sicer pa so imele »isti položaj« (Grabner–Haider idr. 1984: 694). O njih se govori v Stari zavezi na več mestih, Devteronomij 21:15–17 npr. daje navodilo, da prvorojenec, tudi če je od sovražene, ne od ljubljene izmed dveh žen (prim. *Lubſha*), ne sme izgubiti prvorojenstva v prid sinu žene, ki jo mož ljubi; vendar na tem mestu Stare zaveze izraz stranska žena ni uporabljen.

Pleteršnik ima *hǫ̑d* ženskega spola[2] z Gorenjskega, vendar v pomenu 'der Gang'

---

*Prim. I: Geslo *vamp* (Slavistična revija XXXVI/3 (1988), 308–10); tu dodajam opozorilo na etimologijo *Kerèmpüh* < srvn. *kerbebuch, kerppuch* v Janka Jurančiča Srbskohrvatsko-slovenskem slovarju (Ljubljana, ³1986), str. 410.

[1] Prim. pri Belostencu pod *Pellex* opis *Kurva, hotnicza ſivucha z-onem, koi ſenu zakonjzku ima* oz. pod *Hotnicza, Priloſnicza* (drugje piše tudi *Prileſicza* in *Prileſnicza*) razlago *Hotnicza zakonſkoga chlovëka, Pellex*. Tudi Megiser (1603) ima pod *Pellex* med nemškimi ustreznicami k *lubſha, rauenſhena* opis *eines Ehemans hur*, angl. *a wedded manes horlat*, holand. *eens gehouden mans hoere*, p. *kurwa z zonatim liegacaca* ipd., poleg dalm. *hotnicza*, madž. *kurva* in č. zenina, *druha zena;* v hebrejskem razpredelku pa je tu *pileghеſch* (prim. tu op. 13).

[2] Morda z nepremičnim naglasom, kajti rodilniške oblike ni pripisal, njen nepripis pa pri njem pomeni – vsaj načeloma in pri drugi ženski sklanjatvi – ohranitev naglasnega mesta iz imenovalnika; je pa Pleteršnikov slovar glede tega skoraj povsem neraziskan (za zapisovanje tipa *gora* gl. Rigler 1976: 284).

(kobila ima prav medvedovo hod), torej kot drugospolsko dvojnico k *hòd hóda / hộd hodâ*. Trubar, na primer, je imel v nasprotju z nekaterimi drugimi protestantskimi pisci (Tulščakom) *hod* (m. sp.) 'hoja' v mešanem naglasnem tipu in z refleksom *u* pod naglasom: *mui hud na tuih ſteſah* (cit. po Riglerju 1968: 25 oz. za Tulščaka 196; tudi v besedilu Bibl. 1584 je zmeraj samo hod(-), nikdar *-u-*). Vendar tega s *hod/hud* 'stranska žena' ni mogoče povezati, tudi ne npr. ob pritegnitvi družine besede *(pre)šuštvo,* za katero je Ramovševa razlaga s korenom **šъd-* (1924: 305–9; v bistvu enako že Miklošič 1886: 86) še zmeraj najprepričljivejša.

Že ustrezno geslo v predhodniku Registra 1584 kaže na izglasni *-t*: R 1578 ima »Hot ali Hut. Cōcubina, Hotniza«. Tudi Megiser ima samo *Hot, hut, lubsha, hotniza, ravenshena* (1592: pod *Kebsweib*) oz. *hut, lubsha, luba* (1603: pod *Concubina*). Pleteršnik (pod *hột*) navaja obliko *hut* samo iz Megiserjevega slovarja,[3] *hột -i* z istim pomenom 'das Kebsweib' pa iz Cafovega gradiva in Levstikovega Nauka slovenskim županom (1880)[4]. *Hot* pa je seveda v etimološki zvezi s *hoteti* in je široko po slovanskem svetu izpričana beseda: njen prvotni pomen 'sla, poželenje' (Supraseljski zbornik, ukrajinščina) je poleg novejšega pomena še ohranjen v ruščini (narečno 'pohota; soprog, žena', staror. 'poželenje; ljubljenka, žena; ljubljenec, ljubimec'); v češčini (*chot' -il/-ě* 'žena, soprog(a)') pa se je, kakor v protestantski slovenščini, ohranil samo novejši pomen,[5] toda prim. češko in slovaško *chut'* 'okus; poželenje' iz osnove z nosno vpono – **hont-* –, ki v južnoslovanskih jezikih ni ohranjena (Skok 1971: 680; Bezlaj 1976: 200; Vasmer 1973: 271).

Pravilna slovenska oblika je torej gotovo *hot/hut,* ne *hod/hud*. Zanimivo je, da je Dalmatin v R 1578 na prvo mesto postavil obliko z *-o-*, čeprav je v besedilu Peteroknjižja menda redno pisal *-u-*,[6] razen seveda kadar prvi zlog ni bil naglašen:

[3] Pač iz celovške izdaje: »Vrtovčeva pravi, da je Pleteršnik rabil samo drugo izdajo iz l. 1744« (Breznik 1926: 112). Megiser 1744 (R_2^a, pod *Kebsweib*) ima slovenski niz povečan za izraz *kurba*, zaporedje izrazov v njem pa preurejeno takole: *Raven shena, kurba, lubsha, hotniza, hot, hut.* It.-lat. ustreznice so enake kakor v Meg. 1592: 'Concubina, donna tenuta à poſta' in 'Pellex, concubina'.

[4] Bezlaj (1976: 200; že prej Bezlaj-Suyer 1973/74: 191) se sklicuje tudi na *hot* (»i- deblo«) pri Gutsmanu, vendar posebej ne navaja ne pomena (sobesedilo kaže na 'priležnica' oz. 'hotnica') ne mesta nahajanja (bibliografija v Bezlaj 1976: XIII kaže na Gutsmanov slovar, vendar v njem te besede nisem našel, tudi po listkovni kartoteki na SAZU-ju je v njem ni). Na istih dveh mestih postavlja Bezlaj še domnevo, da bi *Velcoſtini ulaſi* v Rinijevem kodeksu lahko bili **velhot'ini*, iz **velьhotь* 'Venera' (drugačno podmeno gl. v Gjurin 1987: 105); prim. tu niže op. 5. Pleteršnik, kot rečeno, potrjuje *hot* s Cafom in Levstikom. Caf je vzel *hot* najbrž iz Registrov (da ju je izpisoval, kažejo še nekatera druga gesla v Pleteršnikovem slovarju). Pri Levstiku gre pač za tole mesto: »Kdor ima nalóžnico (hót ali žênimo) v híži namesto zakonske drúže, tacega je na odgovor klicati samó tedàj, ako se s tem déla javna sóblazen (pohújšanje)« (1880: 64). Izrazi *naložnica, hot* in *ženima* so si tu sopomenke ('konkubina'), kakor kaže ustrezno mesto v izvirniku: »Gegen das Concubinat ist dann einzuschreiten, wenn ein öffentliches Aergerniß hiedurch gegeben wird« (Globočnik 1878: 49). Prim. r. zastar. *naložnica* (p. *nałożnica)* in njeno staror. sopomenko *ženima* (tudi staroč. in staroslovan.); oboje ima z oznako »poln. u. russ.« oz. »böhm.« že Cigale (1860: pod *Concubine* oz. *Kebsweib*).

[5] Je v tem pomenu, tj. ko se nanaša na (žensko) osebo, beseda *hot* znana tudi srbohrvaščini? RHKKJ iztočnice *hot* sploh nima, ARj pa samo v pomenu 'hoćeńe', z izpisi od 14. do 16. stol. za *hot* ženskega slovničnega spola in z dvema izpisoma iz 16. oz. 17. stol. za *hot* moškega spola.

[6] Žal še ni raziskano, ali je protestantovsko prehajanje od odraza *u* k *o* kaj pogojevala premena *u* ~ *o* v oblikoslovnem, oblikotvornem in/ali besedotvornem vzorcu, se pravi: ali niso pisci morda ostajali pri *u* predvsem pri besedah/družinah s stalnim ali skoraj stalnim naglasom oziroma ali niso *u* zamenjevali z *o* predvsem, če je *o* že sicer v paradigmi močno prevladoval. Ob Dalmatinovi postavitvi

*Inu negoua *Hut Symenom Reuma ie tudi rodila Teba, Gahama, Tahaſa, inu Moaha* (18^{v}–19^{r}), *Inu Timna ie bila Eliffaſoua, Esauouiga ſynu Hut* (33^{v}) : *otrokom pak, katere ie Abraham ſtemi *Hoty imel, ie dal daruue* (21^{v}), *Ruben.. ie ſpal per Bilhi, ſuoiga Ozheta *Hoty* (33^{r}).[7] V slovarju je torej na prvem mestu dvojnica z »globinskim« oblikoglasjem, in kadar je bralec Peteroknjižja naletel na oblike z *-u-* (v bistvu na im. ed.), bi bil lahko njegov zatek v Register tudi neuspešen, saj je bilo geslo z zaželenim obvestilom uslovarjeno za tri mesta više od pričakovanega (vrstni red gesel je *Hot ali hut – Hrib – Hudoban – Iermen*). Res je trimestna oddaljenost še dovolj majhna, da je iskalec s pogledom najbrž še ujel iztočnico *Hot* in zraven nje dvojnico *hut*.[8] Toda v R 1584 bi bilo od *hud* do *hod* že pet, od *hut* do *hod* pa celo sedem gesel. In kdo bi sploh imel *hut* in *hod* ali vsaj *hud* za isto besedo?

K sreči bralec skorajda ni mogel biti postavljen pred to preizkušnjo, kajti v Bibliji 1584 se *hod* in *hud* kot samostalnika ženskega spola ne pojavljata.[9] Celo *hut* je uporabljena samo enkrat, v kazalu: *Delila, Samſonova hut ali luba* (I, X IV^{r}), in Delila pravzaprav ni bila stranska žena, marveč res *luba* (ne *lubša*), tj. 'ljubljena, ljubica' (ne 'bolj ljuba žen(sk)a od neke prvotnejše žen(sk)e'). Morda je bila ta dvojnost pomena, spominjajoča na omenjeno stanje v staroruščini, razlog, da je Dalmatin že v Peteroknjižju kar v treh od četverih primerov, ki smo jih navedli zgoraj, tj. v tistih z zvezdico, na robu dostavil *Rauenshena, Rauenshenami, Rauensheni*. Tista dva s str. 19^{r} in 21^{v} je navedel že Ramovš (1918: 145 = 1971: 172), ko je opozarjal, da ima marsikatera beseda v Peteroknjižju »pripombo, ki je v bibliji ni več (ali pa preide v tekst)«. In res se v Bibliji 1584 rabi le še *ravenžena* (*Ravenshen-* ali *ravenshen-* ali *RavenShen-*, narazen pisano enkrat, na str. I 333^{v} im. mn. *Raven Shene*, medtem ko je na str. I 191^{r} v obrobni opombi *raven shen* zato tako, ker je zmanjkalo prostora za deljaj).[10] Gre za naslednja mesta v Svetem pismu: 1 Mz 22:24, 25:6, 35:22, 36:12; Sod 8:31, 19:1, 19:9, 19:10, 19:24, 19:25, 19:27, 19:29, 20:4, 20:5, 20:6; 2 Sam 3:7 (2-krat), 5:13, 15:16, 16:21, 16:22, 19:5,[11]

---

oblike z *o* na prvo mesto je zanimivo tudi vprašanje, ali bi lahko bilo tovrstno oblikoglasje iz stranskih sklonov že nezavedno prednostno ali pa je moral razumski premislek prej preobvladati »psiholingvistično krepkejšost« imenovalniške oblikoglasne podobe.

[7] Množinsko orodniško (pač akutirano) končnico *-ſ* razlaga Ramovš (1952: 64) z naliko po primerih kot *vrvmi* > *vrvi*, »kjer bi kupičenje konzonantov otežkočilo izgovor«. V mest. ed. je bil očitno naglas še na končnici, vendar bi pričakovali kračino (*hotì*, kakor npr. *vasì*, *pečì*, pri Trubarju *rizhi*, *visti* z nenaglašenim jatom v predzadnjem zlogu), zato je zaznamovanje z *-y*, ki običajno pomeni dolgi *i*, nepričakovano. Po naliki?

[8] Ali je treba v takih primerih uporabiti kazalko (*hut gl. hot*) ali ne, je še danes slovaropisno vprašanje. Webster's Third New International Dictionary (1976: 16a, § 4.16) npr. primernike in presežnike (npr. *hotter, hottest*) podaja kot kazalke takrat, kadar se abecedno pojavljajo dalj kot pet palcev (12,7 cm) od gesla z osnovnikom (*hot*); žal tega pravila v uvodu dalje ne precizira, iz samega slovarskega dela pa je težko na hitro ugotoviti, kdaj gre za nedoslednosti, kdaj pa za dodatna pravila (npr. ali se pet palcev šteje od iztočnice ali od konca gesla naprej; ali prehod na novo slovarsko stran igra kako vlogo ali ne; ipd.).

[9] Prav tako ne *hot*. – Ta in podobni podatki so po listkovnem gradivu v Inštitutu za slovenski jezik SAZU.

[10] Kot samostojna iztočnica je v R 1584 torej uslovarjena ravno najmaj tipična pisna oblika, *Raven Shena*.

[11] V prevodih, v katerih je 2 Sam (oz. po Vulgati 2 Kr) 18:33 šteto kot 19:1, gre seveda za 19:6.

20:3, 21:11; 1 Kr 11:3; 1 Krn 1:32, 2:46, 2:48, 3:9, 7:14; 2 Krn 11:21 (2-krat); Est 2:14; Vp 6:8, 6:9; Dan 5:2, 5:3, 5:23; 2 Mkb 4:30. Dve pojavitvi sta še v kazalu REGISTER ZHES VSO BIBLIO, VSEH IMENITNISHIH IMEN na začetku Biblije (X IV^{r} in X $^{(2)}$I^{v}). Gre torej izključno za starozavezne knjige in izvzemši primer iz 2. knjige Makabejcev, ki je devterokanonična, in vse tri primere iz Daniela, kjer *ravenžena* stoji za *ləxênâh* (ki pa se tudi rabi samo na teh treh mestih), so vsi primeri prevedek hebrejskega *pî(j)legeš*.[12] Seveda so ti prevedki posredni. Sam Dalmatin je v R 1578 iztočnici *Hot ali hut* pripisal latinsko gloso *Cõcubina*.[13] Vendar npr. Vulgata na teh mestih uporablja tudi še druge izraze, npr. *uxor*.[14] Direktni osnovek je izraz, s katerim Pleteršnik razlaga *hot -i* (pa tudi besedo *hotnica* v enem[15] od pomenov): *das Kebsweib*. Lutrov prevod Sv. pisma ima na vseh zadevnih mestih namreč *Kebsweib(-)* (včasih pisano z malo začetnico, vendar ne zmeraj na istih mestih kakor Dalmatin *ravenženo*). Da je Dalmatin tu res sledil Lutru, se najlepše vidi pri Sod 19:2, kjer *pîlegeš* ni prevedeno z *ravenžena* oz. *Kebsweib*, marveč pri obeh z zaimkom: Luter: »..vnd hatte jm ein Kebsweib zum weib genomen von Bethlehem Juda. Vnd da sie hatte neben jm gehuret / lieff sie von jm zu jres vaters hause gen Bethlehem Juda / vnd war daselbs vier monden lang«; Dalmatin: »..inu ſi je bil k'Sheni vsel eno Ravensheno, od Betlehema v'Iudi. Inu kadar ſe je ona bila poleg njega ſkurbala, je od njega vtekla k'ſvojga Ozheta hiſhi, v'Betlehem, v'Iudi, inu je bila ondukaj ſhtiri Méſce dolgu« (144^{v}–145^{r}).

V hebr. izvirniku je *pîlegeš* menda samo še v Ezk 23:20: »Inu ſe je resvnela, od lubesni pruti ſvoim *ſnubazhom*, katerih hotlivoſt je bila, kakòr Oſlou inu Poſtuhou hotlivoſt«; tudi tu je Dalmatin sledil Lutru, tokrat prevedku/osnovku *Bulen:* isto razmerje *Bulen* = *Snubazhom* je npr. v Ezk 23:5–6 (kjer pa gre za drug

[12] Hebrejske besede prečrkujem – z drobnimi prilagoditvami – po načinu, uporabljenem v Strongovi konkordanci (izdaja Welch Publishing Company Inc. iz l. 1986), str. 4 razdelka A Concise Dictionary of the Words in the Hebrew Bible.

[13] Prim., da ima Sveto pismo starega in novega zakona v izdaji British & Foreign Bible Society iz l. 19?? na vseh omenjenih mestih – izvzemši neupoštevano 2 Mkb – besedo *prileżnica*. (Prevod je bil delan po hebrejskem izvirniku.) Tudi verzija kralja Jakoba, na primer, ima na teh mestih *concubine*. S tega vidika je zanimivo geslo *Concubina* v Tezavrusu: hebrejska ustreznica je *piléghe*ſ*ch* kakor pod *Pellex* (prim. tu op. 1), v obeh teh dveh geslih enako je tudi dalm. *hotnicza*, delno enako je slovensko *hut, lubsha, luba*, preostali nizi (grški, latinski, italijanski, španski, francoski, nemški, holandski, angleški, poljski, češki, madžarski; turški, ki ga pod *Pellex* ni) pa so drugačni, npr. angl. *a woman v*ſ*eden* ſ*teede* [= used instead] *of ones wife, a* ſ*trumpet, a leman*, holand. *concubine, by*ſ*laepfier, boelken*, p. *ſpol' u liegaiaci*, č. *ſauloznice, kubena*, madž. *eggywt hálo társ* (prim. *együtt* 'skupaj', *hál* 'spati', *társ* 'tovariš'). Gl tudi op. 15.

[14] Na primer v Sod 19:9, 19:29, 20:5, 20:6.

[15] Za *hotnica* v pomenu 'Kebsweib' navaja Pleteršnik več slovarjev in po Cafu Haloze. Enako je opomenil izt. *ljubša* (z ozn. *Meg.–Mik.*). Ni nujno, morda celo verjetno ne, da bi bila Pleteršnik in Miklošič (1886: 89) z ustreznico *Kebsweib* mislila prav Lutrovo biblijsko, oposebljeno pomenko te besede. Celo Megiser je to besedo jemal kar v splošnem, »ljudskem« pomenu, zato ima pod *Concubina* nem. *Bey*ſ*chläfferin/Bulerin*, pod *Pellex* pa ravno *Ein Kebsweib/die bey einẽ Eheman zu vnehren* ſ*itzt/ eines Ehemans hur/*ſ*chnur/balg*. – Ne *hotnica* ne *ljubša* v Bibl. 1584 ne nastopata zunaj Registra. *Hotniza* v R 1584 je, domnevam, kajkavska ustreznica. Vramec ima v Kroniki 1578 »Comodus.. od svoje hotnice zadavlen be« (cit. po RHKKJ II/4, 27; prav tam iz Prodek nedeljnih Mihalja Šimuniča, Zagreb, 1697: »Šalamon.. je imal sedemsto zakonskeh žen i tristo hotnic« – pri Dalmatinu (I 191^{r}) je to »Salomo.. je imèl ſedemſtu Shen,.. inu tryſtu Ravenshen«).

hebr. osnovek). Mariborska in ekumenska izdaja imata na teh dveh mestih v Ezk *ljubimce,* The Bible in Slovenian pa *ljubovnikov* (5–6), toda *prileżnikov* za *pîlegeš* (20), prim. v verz. kr. Jakoba *lovers* (5–6), toda *paramours* (20, in nikjer drugje). Jehovska verzija v New World Translation pa ima v Ezk 23:20 sicer *concubines,* vendar je cel verz drugače tolmačen, namreč da je Oholiba ravnala na način konkubin: "And she kept lusting in the style of concubines belonging to those whose flesh is as the fleshly member of male asses..." – pač znano je, da je prevod hkrati interpretacija, in za Dalmatinovo lahko rečemo, da je lutrovska.[16]

Beseda *ravenžena* bržkone nikoli ni bila ljudska svojina. Kalkirana je najbrž po *Nebenfrau* (ali *Beifrau* ali čem podobnem: *Nebenweib, Zuweib, Beiweib*...); vsaj *Nebenfrau* je Luter prav tako rabil. Gutsmanova *zravenžena* (1789: pod *Kebsweib*;[17] omenja jo Lägreidova 1967: 112) bi lahko bila zgolj poskus oživiti papirnato staro besedo s pomočjo oblikoglasne posodobitve. Na to, da je Gutsman take reči počenjal, namiguje Ramovš (1924: 306), ko pravi: »Gutsmannove oblike *preſhuſhiti, preſhuſhenje* Wrtb. 75.. mora vsak poznavalec slovenskih tiskov smatrati za Gutsmannove svojevoljne literarne tvorbe [namesto besed iz družine *prešuštvo,* ki] so že takrat v živi govorici izumrle«. Prav papirnatost pa je bila prednost prevedka *ravenžena.* V starozaveznih časih je bilo dovoljeno mnogoženstvo, zunajzakonsko spolno občevanje moškega se ni štelo za zakonsko nezvestobo, če je bilo storjeno z neporočeno ali nezaročeno žensko, ipd. *Ravenžena* je lahko, če je bila sozaznamovalno še neobremenjena, prizivala zaznamovano tvar in sotvarje (tj. partnerke in partnerstvo v določenih oblikah nekdanjih konkubinatov) brez nezaželenih prizvokov, ki so jih okoli besede *hut/hot* nujno naplastila stoletja poznejšega, že npr. novozaveznega, gledanja na spolnost, zakon, nečistovanje. Do spodrinjenja *hut* z *ravenžena* je prišlo potemtakem iz želje po pomenski in hkrati prevajalski natančnosti, lahko bi rekli tudi: po terminologizaciji,[18] čeprav so bili ti razlogi mogoče pri Dalmatinu in njegovih recenzentih občuteni kot teološki. Za ta del je *ravenžena* bolj posrečena tudi od *Kebsweib*: le-tej je bilo namreč *hut* bliže tudi v tem smislu, da je pri obeh šlo za preusposobljenje običajne in že malo zastarevajoče besede (prim. Grimm 1873: 375).

[16] Zlasti zanimive so neenake interpretacije pravnih določb, denimo 2 Mz 21:8: Ekumenska in mariborska izdaja: »(Če kdo proda svojo hčer za sužnjo, ne sme ta oditi, kakor odhajajo sužnji.) Ako ne ugaja gospodarju, *ki jo je odločil zase*, naj pusti, da se odkupi«. The Bible in Slovenian: »Ako ne bi ugajala svojemu gospodu, *ki si jo je zaročil*, naj ji dovoli, da se odkupi«. (To je po verziji kralja Jakoba: »If she please not her master, *who hath betrothed her to himself*, then..«; naslonjenost se vidi tudi v izrazu *dekla* = *maidservant*, namesto *sužnja.*) Dalmatin: »Aku ona pak nedopade ſvojmu Goſpudu, *inu on nezhe njej k'Sakonu pomagati*, taku jo ima puſtiti réſhyti« (I 48ʳ). To je čisto po Lutru: »Gefellet sie aber jrem Herrn nicht / *vnd will jr nicht zu Ehe helffen* / so sol er sie zu lösen geben«. To mesto navajam tudi zato, ker bi se smiselno lahko nanašalo na podeljevanje statusa stranske žene, prim. New World Transl.: »If she is displeasing in the eyes of her master *so that he does not designate her as a concubine* but causes her to be redeemed..«.

[17] Zraven so še *perleshniza, perſpanjica, hotniza.* Murko (1832: pod *Ráven*) ima nato spet *rávenshena*, čeprav večino tovrstnih tvorb navaja s predpono *zraven–*. Pleteršnik pod *ráven* dodaja, da »nekaterim pisateljem« (omenja Japlja, Murka in Kastelica) rabi kot predpona za 'Neben–', »po nem.«; zglede ima samo tri: *ravenžena, ravensodnik* in *ravenhlapec.*

[18] Uspešnost Dalmatinove rešitve lahko sodimo po tem, da so novejši slovenski prevodi glede tega prevedka spet na »isti« točki, le da »na višjem zavoju vijačnice«: mariborska in ekumenska izdaja imata na vseh mestih, kjer ima Dalmatin *ravenženo*, izraz *stranska žena.*

S tem, da je bilo *hut* že zastarevajoče, ali pokrajinsko, ali iz katerega drugega razloga manj znano, bi si morebiti lahko razlagali spremembo *-t* v *-d*. Toda da bi bil ta »popravek–ponarobek« storil Dalmatin, je neverjetno; da bi se bila po naključju zgodila dvakratna pisna pomota (ob dejstvu, da je v istem geslu še *Hotniza*), je tudi malo verjetno; in naposled je tudi dvakratna napaka slovensko negovorečega stavca nekam nepričakovana. Mogoče je spremembo hote napravil kdo, ki besede *hot/hut* ni poznal, pa je mislil, da gre za *hod/hud* 'hoja'. Ker pa etimologiziranju v tej smeri ni videti povoda in ker je v istem geslu *Hotniza*, bi bil »popravek« lahko zagrešil le čisto mehanično.

Navedenke

ARj = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, 1891. Zagreb.

Ivan Belostenec, 1740: Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium... Zagreb. (Faksim., Zagreb, 1972–1973.)

France Bezlaj, 1976: Etimološki slovar slovenskega jezika, I. Ljubljana.

France Bezlaj in Vaso Suyer, 1973/74: Liber de simplicibus Benedicti Rinij. V: Jezik in slovstvo XIX/6–7, 185–192. Ljubljana.

Bibl. = Jurij Dalmatin, 1584: Biblia... Wittenberg.

Anton Breznik, 1926: Slovenski slovarji. V: Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede III, 110–174. Ljubljana.

Matej Cigale, 1860: Deutsch-slovenisches Wörterbuch. Ljubljana.

Jurij Dalmatin, 1578: Biblie... pervi deil. Ljubljana.

--- 1584: Biblia... Wittenberg.

Velemir Gjurin, 1987: Ali je Rinijev kodeks tudi slovenski slovar. V: Slavistična revija XXXV/1, 103–114. Ljubljana/Maribor.

Anton Globočnik, 1878: Leitfaden für Gemeindevorsteher... Ljubljana.

Anton Grabner-Haider in Jože Krašovec s sodelavci, 1984: Biblični leksikon. Celje.

Jakob in Wilhelm Grimm, 1873: Deutsches Wörterbuch, V. Leipzig.

Ožbalt Gutsman, 1789: Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter und einiger verzüglichen abstammenden Wörter. Celovec.

Annelies Lägreid, 1967: Hieronymus Megiser: Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch, Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Wiesbaden.

Fran Levstik, 1880: (prev.) Nauk slovénskim župánom... Ljubljana.

Martin Luther, 1545: Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft – Deudsch – Auffs new zugericht. Wittenberg. (Ponatis, München, 1972).

Hieronim Megiser, 1592: Dictionarivm qvatvor lingvarum. Gradec.

--- 1603: Thesaurus Polyglottus... Frankfurt ob Majni.

--- 1744: Dictionarium quatuor linguarum. Celovec.

Franc Miklošič, 1886: Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen. Dunaj.

Anton Janez Murko, 1832: Slovénsko-Némshki... Rózhni besédnik. Gradec.

New World Translation of the Holy Scriptures, 1984. New York.

Maks Pleteršnik, 1894–1895: (ur.) Slovensko-nemški slovar. Ljubljana.

R 1578 = Register. Vkaterim so nekotere... bessede... V: Dalmatin 1578, 180^{v}–181^{v}.

R 1584 = Register Nekatérih besed... V: Dalmatin 1584, Cc 3^{v}–Dd iij^{v}.

Fran Ramovš, 1918: Delo revizije za Dalmatinovo Biblijo. V: Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino I, 113–147. Ljubljana.

--- 1924: Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem. Ljubljana.

--- 1952: Morfologija slovenskega jezika. Ljubljana.

--- 1971: Zbrano delo I. Ljubljana.

RHKKJ = Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, II/4, 1988. Zagreb.

Jakob Rigler, 1968: Začetki slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana.
--- 1976: Reproducirani ponatis Pleteršnika. V: Slavistična revija XXIV/2–3, 279–289. Ljubljana/ Maribor.
Petar Skok, 1971: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I. Zagreb.
SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika, I, 1970. Ljubljana.
Sveto pismo stare zaveze, I–III, 1959–1961. Maribor.
Sveto pismo stare in nove zaveze, 1974. Ekumenska izdaja. Ljubljana.
Sveto pismo starega in novega zakona, 1972. The Bible in Slovenian 63. London.
James Strong, 1986 ([1]1890): Strong's Exhaustive Concordance of the Bible. Burlington, Ont.
The Holy Bible, Authorized King James Version, 1985. Grand Rapids, Mich.
Max Vasmer, 1973: Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka, IV. Moskva.
Webster's Third New International Dictionary, 1976. Springfield, Mass.

SUMMARY

The entry *hot* in Jurij Dalmatin's glossary known as R[egister] 1578 (the word was mysteriously misspelled *hod* in his R 1584) signifies 'concubine' in the biblical sense rather than 'a lewd woman, a harlot, a leman, a fornicatrix' as suggested at first glance by its (most likely Kajkavian) target-language equivalent *hotnica,* by its equivalents in Megiser's multilingual dictionaries (1592, 1603), by its etymology and its subsequent use etc. Dalmatin used *hot* 'concubine' in his translation of the first five books of the Old Testament (1578), occasionally adding *ravenžena* as a marginal gloss. He used *hot* as a technical term, apparently following the example of Luther's *Kebsweib,* likewise an every-day but already somewhat obsolescent word reemployed for the specific concept of Hebrew 'pi(y)legesh'. In his complete translation of the Bible (1584), Dalmatin entirely discarded *hot* in favor of the purpose-made neologism *ravenžena* (possibly patterned on Germ. *Nebenfrau),* still using *ravenžena* consistently as a translate for Luther's *Kebsweib* but avoiding the negative connotations which must have immantled both *Kebsweib* and *hot* in their ordinary use. Thus, while Dalmatin's translation follows Luther's in a very strict manner, it is nevertheless both translationally and interpretationally innovative – and even modern, considering that the most recent (oecumenical) Slovene translations of the Bible use a formatively and morphosemantically parallel term *stranska žena.*

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

TIPOLOGIJA RIGLERJEVEGA JEZIKOSLOVNEGA DELA
(Ob postumno izdanem izboru njegovih razprav*)

I

O Jakobu Riglerju (1929–1985) sem po njegovi smrti pisal že trikrat: za Naše razglede[1], v Slavistični reviji[2], in še za Književne liste Dela[3] prav ob tem izboru njegovih del; hkrati še tudi o Logarju ob njuni Karti slovenskih narečij[4], ter ob knjigi Slovenska krajevna imena (trikrat)[5], ki ji je bil soavtor. Tudi njegovo delo pa so zadevale moje kritike in razmišljanja ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika I (1970)[6]. Njegovega narečjeslovnega dela sem se dotikal tudi v svojem razpravljanju o slovenskem narečjeslovju[7], obravnavan pa je bil od mene Rigler tudi v mojih panoramskih pogledih na slovensko jezikoslovje po 2. svet. vojni.[8]

Veliko sva tudi sicer sodelovala: v pripravah za SSKJ I, pri Slavistični reviji, kjer je bil dolga leta sourednik za jezikoslovje, pri Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (nekako izločen pa sem bil iz uredniške ekipe za slovenska krajevna imena, po njegovi izjavi zaradi zemljepisca v njej, katerega delo sem bil svoj čas kritično označil v zvezi s podatki za Mostec v Slovenskih krajevnih imenih[9]). Sorazmerno veliko sva tudi sicer prijateljevala in drugovala: od važne pomoči mojemu delu naj omenim prijaznost, s katero mi je na SAZU pomagal snemati gradivo na magnetofonski trak za moje razprave o tonemskosti[9a]; bil je pri

---

*Jakob Rigler, Razprave o slovenskem jeziku, Izbral in uredil Franc Jakopin, Slovenska matica, Ljubljana, 1986, 240 str. Ta moj sestavek je besedilna podstava mojega predavanja v Lingvističnem krožku na FF v Ljubljani l. 1989.

[1] Jakob Rigler, In memoriam, NRazgl 1985, 9. 8., str. 454 (ponatis v moji knjigi Portreti, razgledi, presoje /dalje PRP/, Založba Obzorja, Maribor, 1987, str. 189–191).

[2] Delo Jakoba Riglerja, SR 33 (1985), 419–442; ponatis v PRP, 192–214.

[3] Da bi le njegovo delo našlo čim več posnemovalcev, Delo, Književni listi (21. 5. 1987), str. 4.

[4] Karta slovenskih narečij, 7 D 1986, 6. 3., str. 40.

[5] Slovenska krajevna imena, 7 D 1986, 13. 2., str. 40; Predlogi za izražanje mesta, 7 D 1986, 20. 2., str. 40; In še enkrat o slovenskih krajevnih imenih, 7 D 1986, 27. 2., str. 40.

[6] Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, SR 19 (1971), 55–75, 222–229; sem gredo še moji sestavki kot Samostalniška beseda, Linguistica 1972, 301–314 (izšlo 1974); Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, JiS 20 (1974/75), 33–39 (referat na zborovanju slavistov sept. 1974 v Ljubljani); Slovenske zaimenske besede, JiS 20 (1974/75), 117–119; Esej o slovenskih besednih vrstah, JiS 20 (1974/75), 295–305 (objavljeno tudi v: Referati od X zasedanie na meǧunarodnata komisija za izučavanje na gramatička struktura na slovenskite jazici, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje, 1979, 41–51; ponatis v: Nova slovenska skladnja, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982, 321–334.

[7] Prim. že Die slovenische Dialektforschung, ZslPh 30 (1962), št. 2, 383–413; poslovenjeno in razširjeno do prav zadnjega časa v PRP, 1987, 217–256, naslov: Slovensko narečjeslovje (ne eno ne drugo ni postalo bibliografsko zaznamovano v Enciklopediji Slovenije II pod geslom Dialektologija).

[8] Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, JiS 7 (1961/62), 161–170 (ponatis v PRP, 1987, 297–314); Sodobno slavistično jezikoslovje v Sloveniji, SR 19 (1971), 13–30 (ponatis v PRP, 1987, 313–326, naslovljeno Slavistično jezikoslovje 60. let). Naj omenim še en tak moj (žal le ustni na podlagi rokopisa) referat na 9. kongresu Zveze slavističnih društev Jugoslavije: Slovensko slavistično jezikoslovje zadnjega desetletja (prim. Povzetki za IX. kongres Zveze slavističnih društev Jugoslavije, Bled 1979, 17.–21. oktober, 128–129 (uredil J. Toporišič)).

[9] Tu me sprva niso hoteli niti za zapisovalca krajevnih imen za brežiško občino, ko pa ni šlo drugače, sem bil za to vendar dober tudi jaz. Prim. Jezikovne in nejezikovne napake, NRazgl 1979, 9. 11., str. 621.

[9a] Tudi sam mi je bil za govorca: njegov izgovor tonemov sem obdelal v SR 37 (1989), 61–96: Slovenska knjižna tonemskost Jakoba Riglerja.

tem tudi eden izmed identifikatorjev na magnetofonski trak zapisanih tonemov (ob T. Logarju, govorcu in meni kot raziskovalcu); važne so njegove recenzije mojega Slovenskega knjižnega jezika 2–4 (1966, 1967, 1970), pa to, da se je na koncu vendarle odločil, da je za Slovenski biografski leksikon napisal oznako mojega dela,[10] za kar sem se mu kolikor toliko oddolžil predvsem šele po smrti s svojim pisanjem o njegovem delu, s tiskanjem njegovih neobjavljenih del, s pripravo zbornika v njegov spomin.[10a] Tako rekoč do bratskega spora je prišlo med nama le ob moji začeti oceni SSKJ I, ki je po njegovem hitrem odgovoru[11] na prva dva moja sestavka zaradi tona, ki ga je bil pri tem ubral, nisem nadaljeval, meneč, da je bolje, da se nekatera neskladja med najinimi nazori o tem in onem v normi slovenskega knjižnega jezika rešijo na kak drug način, tj. ravno z razpravljanjem o stvareh v SSKJ, za katere ni bil tako neposredno razvidno pristojen in torej s pisanjem o njih prizadet.[12] Pri moji Slovenski slovnici 1976 je dal nekaj pripomb le k tonemskemu naglaševanju (ki je v tem delu zelo tesno sledilo njegovim določitvam v SSKJ).

II

Sedaj pa kritični pregled njegove postumno izdane knjige, njegove tretje in doslej zadnje[13]. Ta moj prikaz Riglerjevega dela je toliko omejen, kolikor v Razpravah urednik ni ponatisnil nobene Riglerjeve kritike ali polemike.[14] Urednik je namreč izbral dela s (po mojem) štirih tvarinskih področij, ki so: (1) zgodovina knjižnega jezika (16. stoletje + jezik štajerskih piscev starejših obdobij)[15], (2) narečja[16], (3) zgodovinska slovnica[17] in (4) glasoslovje slovenskega knjižnega jezika.[18]

(1) Razprave o zgodovini slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (enote 1–4)[19] so dejansko deli Riglerjeve knjige iz l. 1968[20], sicer pa iz let 1965–1968. Kakor znano, je Rigler tu podal svojo tezo o ljubljanščini kot osnovi slovenskega knjižnega jezika 16. stol. (s primesmi iz raščiškega govora pri Trubarju), z dokaj dobro vzdrževano normo v času od 1550 do 1574 (dejansko je Trubarjeva zadnja knjiga pred l. 1574 izšla 1567), po l. 1574 pa skoraj s prevlado raščiških značilnosti. V grobem je ta Riglerjeva teza obrnjeno dotlejšnje mnenje, da je osnova Trubarjevega jezika raščiščina, vendar s primesmi ljubljanščine. Do svoje teze je Rigler prišel na podlagi analize odrazov za dolgi jat, ki bi bil načeloma *e* (razen v izglasnem in od tam paradigmatično prenesenih drugih položajih + položaj pred sičnikom + različno pisane homonimne dvojnice, kjer je odraz bil *ej*). Vštričnik (kakor bi rekel Škrabec) tega jatovskega odraza pa mu je bil dosledno *u*, torej je v tem stanju razvidna

[10] Toporišič Jože, SBL, 12. zv., Ljubljana, 1980, 143–146.

[10a] Riglerjev zbornik, Ob šestdesetletnici rojstva, SR 37 (1989), 383 str.

[11] H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, SR 19 (1971), 433–462, 20 (1972), 244–251. Glede moje ocene SSKJ gl. v opombo 6, prva navedena enota.

[12] Tu bi lahko omenil še svoje Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Informativni zbornik, 1974, 29–54; že omenjena Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika (JiS 1974/75) ali Slovenske zaimenske besede, JiS 20 (1974/75), 117–119, poleg Eseja o slovenskih besednih vrstah, prim. opombo 6. Prim. še rešitve v NPNSP 1981.

[13] Njegovo besedilo na str. 17–234.

[14] O tem sem pisal že v oceni izbora, prim. op. 3.

[15] Enote 1–5.

[16] Enote 6–9.

[17] Enote 10–12.

[18] Enoti 13 in 14.

[19] O jeziku slovenskih reformatorjev, Osnove Trubarjevega jezika, Register v Dalmatinovi Bibliji, The Origins of the Slovene Literary Language.

[20] Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, 277 str.

dolenjščina Ljubljane (o tem je govoril že Kopitar[21]). Glede tega Rigler: »Pisati je hotel v ljubljanščini in vanjo vnesti elemente svojega narečja le toliko, da bi jo obogatil.«[22] Po Riglerju naj bi bil Trubar v svojem jeziku ne mešal ničesar, v nasprotju s Kreljem (tega Rigler prikazuje dovolj nenaklonjeno in praktično povsem razbito, z negativnim sobesedilom celo pri stvareh, ki so pri Krelju nedvomen pozitivum). O tem gl. deloma že v moji razpravi Delo Jakoba Riglerja, glede pisave pa v članku in razpravi, napisanih že po izidu teh Riglerjevih del[23]; v drugi razpravi je pomembno tudi navajanje dotlejšnjih ugotovitev o obravnavanih zadevah (kar je pri Riglerju dokaj zanemarjeno).

Na splošno za to tvarino pri Riglerju lahko rečemo, da je tu obravnavano predvsem oblikoglasje in oblikopisje (s simpatijami je od njega prikazan tudi Dalmatin[24]), preko tega okvira gre praktično le tu bolj (pri Krelju, Hrenu) tam manj (npr. pri Trubarju) podrobno obravnavanje prevzetih besed in še razpravljanje o narečni podstavi našega knjižnega jezika v 16. stol. Pravega prikaza jezikovnih ravnin (razen do precejšnje mere pisavne) pri Riglerju ni.

Toliko bolj zanimivo je njegovo razpravljanje Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih[25], pač dopolnjeno njegovo delo še iz študentskih let, a z nemško pisanim povzetkom.[26] Lepo je prikazano omahovanje slovenjegoriških priscev med kajkavskim varaždinskim in slovenskim (celjskim, kranjskim) knjižnim jezikom še v 18. stoletju, ko končno prevlada slovenščina. Dragocena je v tej razpravi tudi podčrtno navedena literatura, čeprav bi si zanjo želeli, da bi bila bolj določna (npr. naslovi sestavkov, ne le mesto njihovega natisa in avtorstvo seveda).

(2) Drugi tvarinski krog tu objavljenih Riglerjevih razprav zadeva narečjeslovje in narečja.[27] Razprava o klasificiranju slovenskih narečij spada v krog Riglerjevega prizadevanja za izdajo narečnega zemljevida Slovenije[28]; to naj bi bila nekaka podstava za novo klasifikacijo, verjetno v obširnejšem besedilu, ki naj bi bilo spremni del narečnega zemljevida (to besedilo je izostalo in tako nimamo priročne utemeljitve novosti na našem novem narečnem zemljevidu). – Prva Riglerjeva narečjeslovna razprava ukinja Ramovševo brkinsko narečje in ga priključuje notranjščini (jugovzhodni), tu je podana tudi južna meja notranjskega koridorja do Trsta (severno je že pred tem podal Logar, ki je prav tako že pred Riglerjem poročal SAZU-ju o dolenjskih odrazih za jat v brkinskem narečju).

Narečjeslovec je bil Rigler zelo dober, posebno zaslužen je zaradi razlag obravnavanih

[21] Kopitarja o dolenjski podstavi govora Ljubljane citira tudi Petretov članek v JiS 11 (1966), 76–78: Trubar in mestni govor.

[22] N. m., 46. Tu bi pripomnil, da je težko misliti na obogatitev ljubljanščine pri stvareh, ki jih kot Trubarjeve posebnosti navajata Breznik v (pri Riglerju necitirani) razpravi Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih', DS 1917 (ponatis v od mene pripravljenih njegovih Jezikoslovnih razpravah, 1982, 31–32, opomba 15), kakor Rigler sam v Začetkih (prim. poglavje Posameznosti v Trubarjevem jeziku, n.m. 92–98, zlasti pa Jezik Enih duhovnih peisni, p. t., 111–116, ter še pri Dalmatinu: Odmiki od Trubarjevih dialektizmov in uvajanje lastnih (143–150)). Nekaj posebnosti Trubarjevega jezika kaže tudi Riglerjeva opomba 1 na str. 10 v delu knjige z naslovom Trubarjev jezik.

[23] O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu, JiS 29 (1983/84), 226–232 (Popravek, p. t., 319); Bohoričica 16. stoletja, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6 (1986), 271–305.

[24] Pri tem ne opozarja na že Breznikovo primerjavo razlik med Trubarjem in Dalmatinom.

[25] Svet med Muro in Dravo, Maribor, 1968, 661–681.

[26] Die sprachlich-kulturelle Orientierung der steirischen Slowenen in der Vergangenheit, RSJ, str. 93–94 (s pravilno, z vezajem pisano prvo sestavino naslova).

[27] O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov; O suponiranem slovenskem brkinskem dialektu; Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih; O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih (95–138).

[28] Izdala sta ga končno Logar in Rigler (Karta slovenskih narečij, 1983).

pojavov (torej je v tem pogledu pravi nadaljevalec Škrabčevih pogledov na narečjeslovje).[28a] – Kakor Škrabec za Oblaka je tudi Rigler podal ribniško narečje[29]. Metodološko je njegovo narečjeslovno delo na meji med izročilom prve polovice 20. stoletja in strukturalizmom. Poleg Južnonotranjskih govorov[30] je še nekaj sestavkov s tega področja, zlasti v Fonoloških opisih[31], kjer je po od drugod danem metodološkem vzorcu podal ustrezne značilnosti govorov Cerkna, Luč, Hrušice, Ribnice, Spodnje Ložnice, Vidma ob Ščavnici in Breznice pri Št. Jakobu v Rožu. (Pomagal je tudi pri nekaterih drugih podajah slovenskih točk v teh fonoloških opisih, vendar ne pri Logarju ali meni.)

Glede na dognanost in prodorno razlagalno moč narečjeslovnih razpravljanj ima Rigler komaj kaj dejanskih nadaljevalcev svojega dela. – Nekako sem se uvrščа še njegovo razpravljanje o slovenskih zlasti glasoslovnih dejstvih v krogu slovanskih jezikov. V naši knjigi ta njegov interes kaže le razprava O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih.[32] (V knjigi žal ni zastopano njegovo razpravljanje o akanju v slovenščini in slovanščini sploh.[33]) To pisanje se nam nekako samo od sebe veže z ustreznim poglavjem v Ramovševi Kratki zgodovini slovenskega jezika.[34] Ramovš je, kot znano, zagovarjal razvoj kajkavščine kot dela razvoja jezika, ki ga v njegovem nasledniku imenujemo slovenščina (nekako: alpsko-panonska praslovanskonarečna skupnost). Junković[35] pa je zagovarjal čisto drugačen, od slovenščine različen razvoj kajkavščine od praktično vsega začetka, torej v okviru tiste jezikovne skupnosti, ki jo danes imenujemo srbohrvaško, le s to posebnostjo, da bi se tako, in ne v smislu slovenščine, razvijalo še precejšnje področje slovenskega jezika (zlasti Prekmurje, Slovenske gorice, pa še del štajerskih narečij). Značilna je oznaka tega Junkovićevega početja že v 2. Riglerjevem odstavku (437–438): »Knjiga je pisana z določeno tendenco. Verjetno je bila teorija postavljena najprej, razni podatki pa so potem interpretirani glede na teorijo. Prvi vtis je, da se Junković giblje s svojo teorijo in svojimi razlagami med jezikovnimi fakti dokaj lahkotno, vendar mu, zlasti še ko pride na slovenska tla, pri razlagah skoraj vedno spodrsne. Slovensko jezikoslovje ni tako provincialno zaostalo, da bi mogel kdo kar stresati nove razlage, podprte z enim ali dvema slučajno pobranima primeroma iz Ramovševih Dialektov, pa naj se še tako sklicuje na moderne metode. Relacije v sistemih, ki so jih postavili zlasti Škrabec, Ramovš in za njim še kdo, so dobro premišljene, in treba je imeti precej gradiva ter dobro poznati slovenske dialekte, če jih hočemo popravljati. Tudi diahrono raziskovanje jezika in sistemski pogled nazaj v slovenistiki že lep čas nista neznana.« (Zelo lepo mesto Riglerjeve oznake svojega lastnega prispevka k pojmovanju razvoja slovenskega jezika v njegovih narečjih in kot celote.)

Rigler je v tej razpravi pokazal, da odrazi za *e* in *ę* sovpadajo tudi »v mnogih slovenskih narečjih«, seveda pa je zmotna tudi druga Junkovićeva teorija (na katero opira svojo tezo o panonski jezikovni skupnosti v smislu kajkavščine), namreč o neskrajšanosti akuta

[28a] Prim. Škrabčeve opombe k Oblakovemu narečjeslovju v op. 29. Cv. 18 (1900), št. 2, str. b-č.

[29] O Škrabčevi oznaki ribniščine je brati v njegovem Cvetju, npr. 15 (1986), 3. zv., str. b., in 18 (1900,), št. 2, str. b-c. Riglerjeva je iz študentovskih let, izšla pa je postumno v moji skrbi: Karakteristika glasovja v govoru Ribnice na Dolenjskem, SR 34 (1986), 341–361; obširni povzetek (361–363) mu je v angleščini sestavil V. Gjurin.

[30] Podnaslov Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom, 1963, 236 str. (prvotno disertacijska naloga).

[31] Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih Opšteslovenskih atlasom, 1981.

[32] Str. 129–138. Sam (n. m. 138) k temu navaja od svojih del še Pregled..., SR 14 (1963), 25–78, Smeri..., 1973, 113–128, in Junkovićeva kajkavska teorija in slovenščina, SR 24 (1976), 437–465.

[33] Bibl. enote 14 (1964), 20 (1966), 35 (1969).

[34] I, 1936: Položaj slovenščine v krogu slovanskih jezikov, 68–95; prvotno Über die Stellung des Slovenischen im Kreise der slavischen Sprachen, Mélanges /.../ Mikkola, Helsinki, 1931, 218–238.

[35] Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta, Zagreb, 1972, 363. knjiga Rada, JAZU.

v slovenščini. Prav tako prepričljivo Rigler zavrača Junkovićevo ločevanje prekmurskega naglasnega pomika (*kòlo* > *kolọ̑*) od tega pomika v drugih slovenskih narečjih, ter Junkovićevo misel, da je prleško narečje sploh kajkavsko. Rigler je zavrgel tudi Junkovićevo mnenje, da je kajkavsko narečje bližje štokavskim kakor slovenščini, zavrnil pa tudi Junkovićevo zmanjševanje pomena prehoda *d'* v *j*, in tudi na določenih predelih v Sloveniji prehod *zd'* v *ždž* (ne samo v prekmurščini); prav tako je zavrnjeno tudi Junkovićevo razlikovanje slovenščine in kajkavščine na podlagi odrazov za *o*. Tu je Rigler zelo uspešno reševal objektivno, znanstveno resnico pred nacionalističnim predsodkom nasproti temu, kar je slovensko. Na hrvaške jezikoslovce to Riglerjevo razpravljanje ni imelo praktično nobenega vpliva, kakor se ni težko prepričati.[36]

(3) Tretja vrsta Riglerjevih razprav v tej knjigi zadeva zgodovinski razvoj slovenskega jezika, zlasti njegovih samoglasnikov.[37]

Tu je suvereno uporabljena strukturalistična metoda ob obravnavi zelo zapletenih raznočasijskih pojavov tako rekoč v celoti slovenskih narečij. Tukaj se je Riglerjevo jezikoslovje povzpelo v svoj najvišji vrh, svetovno pomemben morda ne le za slovenistiko v okviru slavistike. V vsem seveda ni mogel imeti prav,[38] ali da bi bil vseobsežen,[39] saj tu v obravnavo ni zajemal še slovenskih (po izvoru) kajkavskih govorov na Hrvaškem. Prevelika je tudi teža, ki se daje razlikam v razvoju slovenskega in kajkavskega vokalizma, ko pa ta spričo mnogih vezi na drugih jezikovnih ravninah ne more biti razločevalna v smislu dvojnosti jezikov, temveč le razlik med dvema sosednjima ploskvama pravotno identične jezikovne podstave.

Tej skupini razprav bi bilo zelo primerno poleg razprave o jatu pridružiti vsaj še razpravo o razvoju dolgega *u*.[40] Tu bi pripomnil, da je Trubar v 16. stoletju v svojem govoru namesto *ü*-ja morda imel odraz *iu* (dvoglasniški).

(4) V zadnjo tvarinsko skupino Riglerjeve postumne knjige gre, kar je pisal o slovenskem knjižnem jeziku, v naši knjigi dva sestavka: K našemu prvorečju (dejansko govori samo o naglasu) in Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku.[41] Prvi sestavek se ozira predvsem na določitve v SP 1950, drugi na rešitve v pripravljajočem se tedaj SSKJ (nekaki vzporedniki k temu so moji prispevki o Slovenski slovnici 1956, Slovenskem pravopisu 1962 in k pripravljajočemu se Slovarju slovenskega knjižnega jezika[42]).

---

[36] D. Brozović, Suvremeni slovenski standardni jezik – kompleksni lingvistički fenomen, Obdobja 8 (1988), 245–260. Prim. moj odgovor na ta Brozovićev sestavek v SR (1988), 437–449, konkretno 437–439, Jezikoslovje s simpozija Obdobja 8.

[37] Tu gre za naslednje razprave: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu; Pripombe k Pregledu /. . ./; Razvoj *ẽ* v slovenščini (n. d. 139–219). Škoda je, da te (kakor sicer tudi – razen ene – vse druge razprave) tu niso opremljene tudi z Riglerjevimi povzetki.

[38] Npr. v zavračanju moje misli, da bi bil odraz polglasnika v moščanskem narečju odvisen od glasovnega okolja (*máša, dân – ftéknem, péhnem*). Prim. pri meni: Vokalizem moščanskega govora /. . ./, Dolenjski zbornik, Novo mesto, 1961, 203–222 (ponatisnjeno v GNPSN, 1978, 141–163); prim še Scando-Slavica 6 (1962), 239–254. Mojo misel sprejema Marc L. Greenberg, Jer Vocalization in Slovene, Serbo-Croatian and Slovak, Obdobja 10 (1989), 215–228.

[39] Prim. W. Vermeer, Raising of *e* and Loss of the Nasal Feature in Slovene, ZFL 25/1 (1982), 97–120.

[40] Notranjski nepoudarjeni *y* in razvoj *u*-ja v slovenščini, SR 11 (1958), 206–218.

[41] Prim. JiS 2 (1956/57), 305–308; drugo JiS 13 (1968), 192–199.

[42] Glede prvega prim. moje Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 3 (1957/58), 70–76; Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika p.t., 306–317; Še o naglasu nedoločnih oblik, JiS 4 (1958/59), 48–50; Naglas v namenilniku, p. t., 81–83; in vsaj še Alternativni soglasniški sklopi

Rigler v svojem tu obravnavanem drugem prispevku ne omenja nič mojega zgoraj navedenega; glavna teža tega njegovega pisanja je na naglasoslovju slovenskega knjižnega jezika. Tako je že v prvem ugovarjal nepremičnemu naglasu v 2. ž. sklanjatvi (*zíbel -i*) v SP 1950 in SS 1956, zlasti pa mu tudi upravičeno ni bilo prav, da SP »ne loči boljših in slabših poudarkov« (221). Za primer (222): »/B/i bilo treba v lepi slovenščini naglaševati *mladó*, a tudi *mládo* ni posebno slabo, ter *stáro*, a da *staró* ni lepo, pa čeprav je dal svoj blagoslov SP.« Bil je tudi za varianti »*vôde* in *vodé*«, »saj je v pogovornem jeziku *vôde* celo običajno«, in če »*bráne* in *brané*«, potem tudi *tožbé* ne samo *tôžbe*. In še o čem takem: naglas v zvezi s predlogi, pa naglas pri tipu *pomoč*, ter o naglasu glagolov tipa *kupiti*, *pisati*, končno še o naglasu v tipu *kolesar*. Zanimivo je npr. še naslednje mesto (225): »Pri tem se bo treba ozirati na zgodovinsko upravičenost, bolj upoštevati take analogije, ki so v skladu s splošno razvojno usmerjenostjo slovenščine, kot pa take, ki so nastale po naključju, predvsem pa se bo treba opirati na živi narečni govor.« Iz knjižnega jezika mora biti »izločeno vse, kar je preveč narečnega (pa čeprav ljubljanskega), da pa bo v njem ostalo vse, kar ga dela živega, kulturnega in splošno slovenskega«.

V drugem sestavku pa že kmalu na začetku poudarja, da so (227) »/d/o nedavna slovnice pogosto skušale naglaševanje preveč arhaizirati. V zadnjem času pa je opaziti močno približevanje govorjenemu jeziku središča, to je kultiviranemu ljubljanskemu izgovoru«. Na tega da močno vpliva pisna podoba, kaže pa da se to v odpravljanju dolžin (spet citira SP 1950, 1962, ne pa npr. tudi ustreznih mojih razprav iz 60. let, ki obravnavajo prav to[43]). Prav nič tudi ne omenja skupinskega dela na teh problemih pri pripravljanju SSKJ. Nekaj je govora o »težnji k zamenjavanju ozkih *o* in *e* s širokimi«. V preostalem delu tega prikaza pa je govor predvsem o tonemskem naglasu (meša se mu še izraz intonacija).

V prikazu kratke zgodovine slovenskega jezikoslovja o tonemskosti ne omenja nadvse važnega slovarja z zaznamovanim tonemskim naglasom, namreč Slovensko-srbohrvatskega slovarja I, Ljubljana, 1950, ki mu je po mnenju S. Suhadolnika[44] tonemski naglas zaznamoval A. Breznik. To delo je nadvse važno, saj so v njem tonemsko prvič onaglašene tudi vse prevzete besede, česar v Pleteršniku (kot znano) dotlej sploh ni bilo, Rigler pa je v tem delu imel zgled še posebej zato, ker je v delu izpeljana tudi numerična oblikoslovnonaglasna tipologija. Tu se Rigler dokaj zaustavlja ob bednih opombah o tonemskosti v SS 1956, besede pa nima za vrednost tonemskega naglaševanja v delih, ki tonemsko naglaševanje povsem zares upoštevajo.[45] Ko pravi, da ima knjižni jezik drugačno tonemsko naglaševanje »kot /je/ v narečjih, na katera so se doslej opirali«, ne omenja npr., da se je Toporišič 1961 oprl na ljubljansko tonemskost, tako pa se post festum postavlja npr. z naslednjo postavko:

slovenskega knjižnega jezika, p. t. 203–207 (kar vse je ponatisnjeno v moji knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Založba Obzorja, Maribor, 1978, 21–29, 186–195, 196–197, 198–200, 43–47), za drugo pa prim.: Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom, JiS 14 (1969), 184–190; O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, JiS 14 (1969), 52–59; Ankete za določitev naglasnega mesta ter kakovosti in kolikosti naglašenega samoglasnika, JiS 14 (1969), 249–260 (ponatisnjeno tudi v GNPSJ), vse pa nastalo po moji kritiki Slovenske slovnice 1956, napisani 1957 (natisnjeni v celoti šele v PRP, 1987: Naša slovnica, deloma pa že v razpravi Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scando-Slavica 4 (1960), 53–75, in v oceni Slovenska slovnica /.../, Filologija (Zagreb) 3 (1962), 278–289). Od še prej prim. moje Naglasne in oblikoslovne tipe v akademijskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, JiS 11 (1966), 155–160 (Popravek, p.t., št. 6., ovitek str. c).

[43] Poleg že omenjenega (opomba 42) prim še Strukturiranost slovenskih glasov in predvidljivost njihove razvrstitve, JiS 12 (1967), 92–96; Pogovorni nedoločnik, JiS 11 (1966), 264–265; Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, JiS 10 (1965), 56–79; Predvidljivost slovenske knjižne samoglasniške kolikosti in kakovosti, JiS 12 (1967), 229–236.

[44] Prim. A. Breznik, Jezikoslovne razprave, 1982, 433.

[45] Dokaj čudno se le omenjajo (229): »Obdržali pa so tonemsko naglaševanje nekateri tuji avtorji v svojih opisih slovenščine, npr. Svane v nemško pisani slovenski slovnici (1958), de Bray v Guide to the

»Za knjižno lahko velja le intonacija, ki jo govorijo v knjižnem jeziku ljudje oziroma vsaj dovolj visok odstotek ljudi, doma z osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani« (231). In na koncu je še govor o variantnosti tonemskosti v knjižnem jeziku, dostikrat pač na podlagi dvojnosti v obeh slovenskih osrednjih narečjih, dolenjščini in gorenjščini. Pri raziskovanju teh dublet sem Riglerju deloma pomagal s tem, da jih je zapisoval tudi od mojih študentov iz seminarja; glavne stvari je Rigler objavil v Akcentskih variantah.[46] Že prej pa je pri meni v JiS-u 1966, 24–35, objavil razpravo Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika.[47] Tu si je zavaroval avtorstvo iz dela za SSKJ, kjer je tudi tonemsko onaglasil vse štiri do sedaj izšle knjige, nekaj pa tudi še za peto. Glede tonemskosti je to sploh njegova največja zasluga: trezno, vestno tehtanje naglasa vsake besede, pri čemer se je opiral na odzadnji slovar za SSKJ I, ki si ga je sam tonemsko onaglasil.[48] Pri reševanju tonemskih zadev je Rigler imel določene pomočnike (nekatere v slovarju tudi neimenovane, npr. E. Toporišič) kot informatorje za težke, tj. le malo poznane besede.

Njegovo oblikoslovno delo, pa tudi pravopisno v SSKJ, še posebej prvo, pa ne zasluži nobene prave hvale, zlasti ne glede teorije besednih vrst. K temu delu je bil pritegnjen deloma že, ko sem komisijo za oblikoslovje, pravopis, pravorečje in jakostni naglas vodil še jaz, po mojem slovesu iz komisije (zaradi njene izredne konservativnosti in apriornih predodločitev glede mnogega s strani starejšega dela komisije in njenega prvotno le tajnika S. Suhadolnika).

(5) V Riglerjevo izbrano delo ni prišlo nič tistega, kar je prispeval za Načrt pravil za novi SP, pri čemer je uvidel mnoge negativnosti obravnave ustreznih vprašanj v SSKJ in podprl na realijah temelječe normiranje ter potem tudi odločno branil to, kar smo tam, večkrat tudi z močjo predsedništva, uveljavili. (Večina drugih pravopisnikov je po izidu Načrta začela frfotati po svoje.) Tu je bil njegov prispevek predvsem v tem, da je znal uvideti moč jezikoslovnega argumenta (razen v dokaj redkih primerih, ko se je postavil za skupne odločitve pri SSKJ pač le zato, ker navsezadnje tudi za skupinske očete, kakršni so bili pri SSKJ, velja, da imajo svoje otroke vendarle še najraje).

III

To bi bilo glavno ob Riglerjevih ponatisnjenih razpravah. Kritične moje pripombe k njim sem napisal zato, ker menim, da nam nič ne sme zastirati pogleda na zadeve slovenskega jezika, tudi ne ozir do tako velikega človeka in prijatelja, kakršen mi je bil pokojni Jakob Rigler, ki bi bil te dni dočakal 60. leto svojega življenja. Skromna oddolžitev njegovemu delu bo zbornik, ki ga je Slavistično društvo Slovenije sklenilo natisniti letos v okviru Slavistične revije.

Slavonic Languages (1951). Obdržal ga je tudi Toporišič v svojem srbohrvaškem učbeniku slovenščine na ploščah (1961).« Tako! H. Jaksche, ki je o tem napisal celo knjigo (da o Stangu ali Sadnikovi ne govorimo), sploh ni naveden.

[46] Akcentske variante, I, SR 18 (1970), 5–15; II, SR 19 (1971), 1–12.

[47] JiS 11 (1966), 24–35.

[48] Rigler mi o njem ni nikoli govoril, tako da me je na to njegovo delo opozoril šele po njegovi smrti S. Suhadolnik (sam sem ga videl le za trenutek v Inštitutu za slovenski jezik ob prisotnosti voditeljice leksikološke sekcije). To Riglerjevo delo bi bilo treba predstaviti javnosti publikacijsko.

PRIPOMBE K POSKUSNEMU SNOPIČU SLOVARJA STARE KNJIŽNE PREKMURŠČINE:* RAZMERJE MED PISAVO IN IZGOVARJAVO

V svojih pripombah bi se omejil le na razmerje med pisavo in izgovarjavo, ker sem se v zadnjem času nekoliko ukvarjal z vprašanjem odnosa med glasovjem živega prekmurskega narečja in njegovo pisno podobo.[1]

Črke v stolpcu Slovarski zapis glasov stare knjižne prekmurščine v Preglednici črkovnih znamenj (str. 14–15) ne odražajo prakse v slovarju, npr. napovedani ⟨r̲⟩ je dejansko pisan ⟨*r*⟩ (⟨*štrták*⟩, ⟨*vrtanik*⟩). Drugače so tam opisi domnevne izgovarjave, ne pa črke, ki so uporabljene v iztočnicah, npr. »dolgi naglašeni nelabializirani a«.[2] So še drugi problemi: »dolgi aj« ni enoten glas niti črka, temveč zaporedje dveh fonemov, ki so ju pisci včasih pisali z enim grafemom ⟨*â*⟩ po analogiji z grafemom za pravi dvoglasnik ⟨*ê*⟩ (= [*èi*]); »kratki naglašeni ozki ali široki e« ter »nenaglašeni široki e« sta pri vseh piscih vedno pisana enako, tako da ju tudi v Preglednici ni treba razlikovati; »dolgi naglašeni ej« je sprednji ustreznik »dolgemu naglašenemu dvoglasniku ou«, zato ju je treba imenovati z enakimi lastnostmi, pri čemer je oznaka »dolg« odvečna, ker je dvoglasnik inherentno dolg (tj. v prekmurščini ni kratkih dvoglasnikov). Stolpec naj bi bil samo spisek črk, ki so uporabljene v Slovarju; razmerja med črkami in izgovarjavo bi morala biti podrobneje razložena drugje.

Razlaga izgovarjave sodi v eventualni Uvod ali v posebno poglavje pred slovarskim delom, ne pa v gesla (npr. ⟨*làgev -gva*⟩ [*-gef*]; ⟨*lènov*⟩ [*-nof*]; ⟨*jezérni -a -o*⟩ [*-zér-*]), kjer se predvidljive premene neštetokrat ponavljajo. Edini prvini izgovarjave, ki nista razvidni iz pisave, sta kakovost kratkih naglašenih *e*-jevskih fonemov, npr. ⟨*melo*⟩ = [*mẹ̀lo*] 'moko (tož.)', ⟨*zsena*⟩ = [*žẹ̀na*] : ⟨*melo*⟩ = [*mẹ̀lo*] 'imelo', ⟨*leto*⟩ = [*lẹ̀to*], in mesto naglasa na kratkem zlogu (ta problem je rešen, ker urednik opremlja gesla s sicer manjkajočimi kvativci; to dejstvo bi moral omeniti v Uvodu). Le kakovost *e*-ja je torej nujno imeti ob geslu. Vse drugo se da predstaviti v opisu razmerij med pisavo in izgovarjavo.

Ni rečeno, da so v »stari« prekmurščini /*v*/ in zveneči nezvočniki /*b d g z ž*/ v izglasju res izgubili zvenečnost. V živih govorih je še vedno vsaj en govor, Gornji Senik, kjer se zvenečnost v izglasju ohranja.[3] V pisanih virih najdemo oporo za to v doslednem pisanju ⟨*v*⟩ v izglasju, npr. ⟨*lagev*⟩, medtem ko so pred nezvenečimi pisali ⟨*f*⟩, npr. ⟨*ftáplati*⟩. Možno je, da se je zvenečnost izgubila v različnih položajih v različnih obdobjih (najprej pred nezvenečimi nezvočniki, nato v izglasju), kar bi bilo v skladu z znanimi zakonitostmi glasoslovnih

---

* Vilko Novak, Slovar stare knjižne prekmurščine, Poskusni snopič. Pri redakciji snopiča so sodelovali Franc Jakopin, France Novak, Stane Suhadolnik. Ljubljana: interna publikacija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, 1988. 75 str.

[1] Za splošni komentar o pisanju prekmurskih oblik in drugih zadevah gl. mojo oceno Beltinskega slovarja v SR 36/4 (1988), 452–456, in obravnavo neobjavljene slovnice knjižne prekmurščine Avgusta Pavla v SR 37/1-3 (1989), 353–364.

[2] Pri tem bi opozoril, da ima južni del prekmurskega govora dolgi naglašeni labializirani *a*. Mogoče je, da je bila v zgodnejših obdobjih ta izgovarjava v Prekmurju bolj razširjena, kar izpričuje splošni (?) prekmurski refleks dolgega *a* v okameneli obliki *zakój* (< **zakâj*). Posreden dokaz za to bi se našel tudi pri rekonstruiranju razmerja med podedovanim praslovanskim *a* in vokaliziranim jerom. V nekaterih vzhodnoslovenskih narečjih (vštevši prekmurščino) je *ə* sovpadel z *e*, in ne z *a* kot v osrednjeslovenskih govorih. Vzrok za to bi lahko bil v zgodnji labializaciji *a*, pri čemer se je *ə* fonemsko razlikoval od njega po nelabializiranosti. O tej možni razlagi gl. moj prispevek o vokalizaciji jerov v slovenščini, srbohrvaščini in slovaščini, Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (= Obdobja 10), posebno str. 222–224.

[3] Tine Logar, Govor Slovencev v Porabju na Madžarskem, X. seminar SJLK, 1974, str. 56.

sprememb.[4] Mogoče je, da je bila v večjem delu Prekmurja zvenečnost v izglasju ohranjena vse do 19. stoletja, kar izpričuje današnje arhaično stanje na zemljepisnem obrobju (tj. v Porabju).

Vprašljiva je izgovarjava *jezérni* [-zér] (s širokim dolgim [e]?) za celo Prekmurje, ker se glede kakovosti in kolikosti samoglasnika v zlogih, zaprtih z zvočniki, prekmurski govori med seboj precej razlikujejo. Pri Pavlu na Cankovi najdemo ozki samoglasnik s fakultativno kračino (npr. *mér/mèr, pastér/pastèr, cérkev/cèrkev* itd.[5]), a pri Vratuši v Porabju že dvoglasnik (npr. *s papèira*[6]), na kar je Pavel že prej opozoril.[7] Vratušev zemljevid refleksov drugih samoglasnikov ob zvočnikih[8] kaže, da je stanje dokaj raznoliko.

Dvoglasnika */ei̯/*, */ou̯/* se ne da razstaviti na zaporedje dveh fonemov (*é* + j), tako da je pisanje ⟨*éj*⟩ neustrezno.[9] To lahko ponazorimo s premeno *drèivo* (drevo), *drẹvd'e* (drevje) ali *mẹ̀ti* (imeti), *mèila* (imela), iz česar lahko sklepamo, da imamo opravka z enim samim fonemom */ẹ/*, ki se realizira dvoglasniško, ko je dolg. Bolje bi bilo ohraniti pisavo ⟨*ê*⟩, ⟨*ô*⟩ ali pisati ⟨*èi*⟩, ⟨*òu*⟩. V vsakem primeru je prvi del dvoglasnika verjetno kratek, ne dolg, saj dolžino ustvarjata dva kratka segmenta. To se razlikuje od pravih zaporedij fonemov v prekmurskih oblikah kot npr. mest. mn. *|rok-á-j|*, kjer je samoglasnik nedvomno dolg.

Mesto naglasa je nedosledno zaznamovano. Npr. pod iztočnico ⟨*betežník*⟩ z ostrivcem na priponi so v navedenih oblikah izpričani naglasi ⟨*betežník*⟩, ⟨*betéžnike*⟩, ⟨*betežnike*⟩ (= [*bètežnike*] ali [*betèžnike*]),[10] ki so vsi teoretično možne tvorbe iz izhodiščnega ⟨*bèteg -èga*⟩; ni jasno, po katerem merilu je bil za iztočnico izbran le naglas ⟨*betežník*⟩. Dalje imamo ⟨*betéžen -žna*⟩ s kvalifikatorjem [nar. *bèt-*]. Iz živega narečja sem zabeležil tudi obliko *betéžen* (poleg *bètežen*).

Ni jasno, kaj pomeni kvalifikator [nar.], saj gre v Slovarju samo za narečne oblike. Ker gre za knjižno obliko narečja, sploh ni treba omenjati lokalnih variant, ki niso izpričane v besedilih. Taka informacija sodi v razprave o živem narečju, kjer se stvar lahko obravnava celovito in sistematično. Zapletenost lahko ponazorim z naslednjim: pod geslom ⟨*jàs*⟩ ⟨*mène*⟩ najdemo [nar. *jès*]; v svojih terenskih raziskavah prekmurskega narečja sem našel tudi oblike *d'o̜ás* (Martinje), *gès* (Cankova), *jâs* (Hotiza) poleg *jès* (Brezovica); vsaka od teh oblik se razlikuje od drugih po kakovosti samoglasnika ali soglasnika ali obeh. Za katere značilnosti narečja se je torej treba odločiti ob kvalifikatorju [nar.]? Samo za samoglasniške razlike? Podrobnostim, ki bi jih lahko obravnavali v oglatih oklepajih, najbrž ni konca. V geslu se sicer dajo obravnavati oblikovne variante, ker gre običajno za samo še eno obliko, npr. ⟨*betegüvati*⟩ ⟨*-üjem*⟩, ki se lahko sprega tudi *betegűvljen*.[11] Vendar bi bilo tudi to bolje imeti v opisu prekmurskega oblikoslovja kot v slovarju.

Marc L. Greenberg
Kalifornijska univerza, Los Angeles

---

[4] Gl. npr. Alan Timberlake, Uniform and Alternating Environments in Phonological Change, Folia Slavica 2/1-3 (1978), 312–328.

[5] Avgust Pavel, A vashidegkúti nyelvjárás hangtana, 1909, str. 43.

[6] Anton Vratuša, Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju, Slovenski jezik 2 (1939), str. 220.

[7] 1909, str. 40.

[8] 1932, str. 219.

[9] Če bo pisanje ⟨*éj*⟩ ohranjeno, potem bo zaradi vzporednosti treba spremeniti ⟨*óu*⟩ v ⟨*ów*⟩.

[10] Po splošnih zakonitostih naglaševanja izpeljank v paradigmi po navadi ne pričakujemo premičnega naglasa, razlike so lahko torej zemljepisne ali idiolektične.

[11] Takih variant v Slovarju ni.

PRIPOMBE K POSKUSNEMU SNOPIČU SLOVARJA STARE KNJIŽNE PREKMURŠČINE: PREDSTAVLJANJE OBLIK

1 Količina in razporeditev podatkov o oblikovni podobi besedja.

1.1 V uvodu je na str. 9 rečeno, da »končnica, ki je navedena za geselsko besedo, uvršča to v ustrezni sklanjatveni in spregatveni vzorec stare knjižne prekmurščine«. V uvodu bi zato kazalo podati te osnovne vzorce, v zaglavju pa navesti le posebnosti: odmike od osnovnih paradigem ali variantne oblike.

1.1.1 Tako sta npr. v zaglavju pri *artikuluš* relevantni obliki *Articulusje* in *Articulusi* zaradi podatka, da sta v I mn. izkazani končnici *-i* in *-je*. Če je iz izpisov razvidna tudi njuna pogostnost in razvrstitev (po avtorjih in v času), bi bilo zelo koristno navesti tudi ta podatek (podobno kot citirani primeri ob *bátrivitel* kažejo razvrstitev oblikoglasnih variant *batrivitel/batriviteo*). Nerelevantni sta pri istem geslu obliki *Articulus* in *articuluſſe*. Ob neselektivnem navajanju se posebnosti izgubijo v množici regularnih primerov; npr. dvojno obliko v M mn. samostalnika *čàs* (*v csaszaj/po csaszih*) v množici ostalih, čisto regularnih primerov komaj opazimo; zanimivo pa bi bilo izvedeti kaj o razširjenosti in razvrstitvi ene in druge končnice.

1.1.2 Bolj izbirno navajanje oblik bi rešilo tudi problem z njihovim prepoznavanjem. Domnevamo lahko (čeprav to iz povedanega ni gotovo), da so pri geslih z zaglavjem navedene vse izkazane oblike. Vendar pa iz gradiva večinoma ni bilo moč dobiti celotnih paradigem, zato so tudi spiski v zaglavju nepopolni; tako so oblike brez oznak kljub »[razporeditvi] v klasičnem slovničnem zaporedju« dostikrat težko prepoznavne, še zlasti, ko manjka večina paradigme. Avtor po lastni presoji ponekod sicer navaja oblikoslovne oznake, vendar nedosledno. Ko bi bile izmed oblik navedene samo posebnosti, bi bile te oznake lahko ob vsakem primeru, s čimer bi se nejasnostim in nedoslednostim izognili.

1.2 Če gre za zaglavje »z oblikoslovnimi podatki«, kot se trdi v uvodu na str. 9, ni potrebno ponazarjanje vseh pojavnih (tudi pisnih) oblik določene iztočnice – to verjetno sodi v ponazarjalno gradivo. Tako pa je v tem delu veliko preobilnosti, ki jo ustvarjajo ne le pričakovane oblike, ampak zlasti več primerov iste oblike, ki se razlikujejo samo v zapisu (najpogosteje sičnikov/šumevcev in sredinskih samoglasnikov, kar je razvidno iz preglednice črkovnih znamenj in ustreznih glasov v uvodu). V uvodu je sicer rečeno, da so pri močneje zastopanih primerih navedeni po t r i j e izpisi: najstarejši, najznačilnejši za pisca (kar je nejasno, za katerega) in najmlajši, vendar je pri nekaterih geslih teh ponazoritev še več; prim. *beteżnik* (kar štirje primeri za redni T mn.), *človéjstvo* (T ed. s štirimi ponazoritvami), *Jèzuš Krìstuš* (I ed. z osmimi ponazoritvami) ipd. V bistvu zaglavje bolj prikazuje vse pisne različice določene besede; a v uvodu ni nič rečeno o tem, če se v slovarju podajajo tudi vse pisne različice posameznih oblik in kaj je s primeri s po manj kot petimi izpisi. Navajanje oblik, odvisno od količine gradiva in ne od njegove oblikoslovne relevantnosti (zaglavje z oblikoslovnimi podatki imajo daljša gesla, tista s po več kot petimi izpisi), je morda smiselno in prikladno merilo za sestavljavca, ne pa tudi za uporabnika slovarja. Vsekakor bi bilo treba natančneje predstaviti merilo izbora navajanih oblik (pa tudi ponazarjalnega gradiva), da bi uporabnik natančno vedel, s kolikšnim deležem razpolaga pri pogostih besedah in ali ima pri redkih opraviti z vsemi pojavnimi oblikami.

1.2.2 Posebno negospodarno je navajanje vseh izpričanih oblik pri (dovolj pogosto izpričanih) glagolih; za zložene oblike bi bilo dovolj navesti opisni deležnik na *-l* oz. na *-n/-t*, inventar teh oblik in nekaj preprostih pravil za tvorbo pa bi lahko podali v uvodu. Po drugi strani pa manjkajo podatki za zgodovinsko ali narečno razločevalne oblike pri manj pogostih (?) glagolih. Tako npr. ni jasna oblikoslovna podoba glagola *betegüvati*, saj so si podani podatki prav nasprotujoči: za iztočnico navedeni končaj *-üjem* naj bi jo uvrščal v ustrezni spregatveni vzorec (ki ga ne poznamo), a domnevamo, da se pripona *-üva-* v vsej sedanjiški

paradigmi premenjuje z *-üje-*, v ponazarjalnem gradivu (zaglavja ni) pa je samo primer z nespremenjenim *-üva-* (*betegüvajo*).

2 Stalne besedne zveze kot iztočnice. – Primeri kot *dvèjgübèj, Jèzuš Krìstuš, jèzero jezér, táhìtiti, tá nosìti* so stalne besedne zveze in bi jih bilo bolje podati znotraj geselskega članka v frazeološkem gnezdu, in ne kot iztočnice ali podiztočnice. Izjema so po nemščini kalkirani glagoli (in njihove izpeljanke) v zvezi s smernim prislovom, ki pomensko bodisi modificira glagol kot predpona ali pa je pomensko prazna prvina (*doli spadnoti, doli spadnenje*). V teh in še nekaterih drugih primerih (npr. pri prislovih *po čàsi, ob enim*) bi moral slovaropisec postaviti jasno načelo pisanja skupaj oz. narazen. Odsotnost tega merila v predstavljenem gradivu gre verjetno pripisati dejstvu, da se je avtor hotel držati pisnih navad starih piscev; vendar bi veljalo pisavo tudi v tem poenotiti – tako kot je bilo to storjeno še za marsikaj drugega (npr. raznovrstno zapisovanje nekaterih glasov, naglasa ipd.) in pisati besede (razen tistih s prostimi morfemi) skupaj in besedne zveze narazen. Kot že zgoraj omenjeno, predstavitev vseh pojavnih oblik določene besede (tudi pisnih) sodi v ponazarjalno gradivo.

3 Izostriti bi bilo treba tudi merilo, kaj so različne besede in kaj le različne pojavne oblike iste besede: *Azija* in *Ažija* sta gotovo ista beseda z različno glasovno uresničitvijo zaradi različnega vira ali poti prevzetja, in ju zato ne gre navajati kot dve iztočnici. Pod eno iztočnico sodita tudi *sprotoléjtje* in *sprotléjtje* (morda tudi *sprȍtolje*?), ker je drugo le reducirana varianta prvega; ali *hasnoti* in *hasniti* z variantno pripono.

4 Pri besedah, ki imajo enak pomenski obeg kakor vzporednica v slovenskem knjižnem jeziku, so pomenske razlage večinoma kot v SSKJ; namenjene so za razmejevanje pomenov posamezne iztočnice, kakor se le-ti kažejo v ponazarjalnem gradivu, vendar včasih to nalogo le slabo opravljajo (prim. pomenske razlage besed *čas, dugovanje, erci*).

Marta Pirnat-Greenberg
Filozofska fakulteta, Ljubljana

TEORETIČNO ZANIMIVA KNJIGA IZ FRAZEOLOGIJE*

Čeprav sta od izida tu obravnavane monografije minili že skoraj dve leti, so v njej izbrani pristop in predlagane rešitve še vedno aktualne in vsaj za jezikoslovje v Jugoslaviji nove. Pomembno je tudi, da se je avtorica lotila najobsežnejšega frazeološkega gradiva v vsakem jeziku, to je glagolsko-samostalniških frazeologemov.

V uvodnem delu (11–31) so predstavljene izhodiščne postavke o jezikovnih enotah, ki so predmet obravnave. Vprašanja, ali frazeologemi so samostojne in od drugih ločene jezikovne enote, niti ne razrešuje niti si ga (več) ne zastavlja.

To je mogoče tudi razlog za izbor ustaljenega, že kar tradicionalnega poimenovanja te enote kot frazeologizem (z enakim statusom v srbohrvaškem jezikoslovju, kot ga ima v slovenskem frazeologem), ne pa v smislu uvrščenosti te enote v jezikovni sistem še vedno nekoliko problematičnega in v frazeološki znanstveni literaturi rahlo boječe rabljenega izraza frazem, čeprav ga med drugimi (idiom, idiomatska fraza, ustaljena fraza/obrat) omenja kot možnega. Deloma kaže njeno odločitev raba izraza

*Dragana Mršević-Radović, Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Beograd 1987. Izdala Filološka fakulteta beograjske univerze v zb. Monografije, 60. knjiga, 163 str., A5. Na koncu je dodan pregled frazeoloških enot (149–156) in obsežen seznam literature (157–163), v glavnem frazeološke.

frazeološka enota kot sopomenke k izrazu frazeologizem: »Termin frazem se u poslednje vreme češće upotrebljava u našoj nauci. Kao i frazeološka jedinica, ovaj naziv je sistemski (isp. fonem/a/, leksem/a/ isl.) i stoga oba imaju izvesnu prednost nad drugim nazivima« (12).

V nasprotju s tem terminološkim »tradicionalizmom« se pri določanju temeljnih, kategorialnih lastnosti frazeologema pridružuje novejšim pristopom v frazeologiji (prim. Čermák, Pilz)[1], ki poleg oblikovne večbesednosti in pomenske celovitosti kot tretjo kategorialno lastnost zahtevajo ekspresivnost frazeologema: »Asocijativnim (konotativnim) značenjima ostvaruje se emocionalna (i ekspresivna) jezička funkcija, tako što se pri označavanju pojava (predmeta) izražavaju različite emocije govornika, kao što su dobravanje, neslaganje, ublažavanje, preuveličavanje, ironija, neverovanje, humor isl. Izražavanje subjektivnog stava rezultat je kolektivnog doživljavanja pojava i predmeta, opšte je za govornike jedne zajednice u kojem je takva jedinica u upotrebi, što je osnovni preduslov za prihvatanje takve jedinice kao jezičke a ne individualne, slučajne tvorevine (up. poređenje *puši kao Turčin* koje predstavlja jezičku jedinicu, i *puši kao Čerčil*, koje može biti motivisano, ali ostaje individualna, nejezička poredbena sintagma u srpskohrvatskom jeziku). Ovaj način označavanja svojstven je frazeološkim jedinicama i one se po tome razlikuju od nefrazeoloških sintagmi.« (16). In na str. 15: »Kada je reč o glagolskim frazeologizmima, njima se k v a l i f i k u j u osobine, stanja, procesi, označava se stepen u kojem se označena osobina ispoljava, intenzitet s kojim se proces ostvaruje isl. [...] Ovaj odnos frazeološke jedinice kao jezičkog znaka prema denotatu razlikuje frazologizme od drugih jedinica u jeziku koje imaju primarnu funkciju n o m i n a c i j e.« (Podčrt. E. K.) S tem se odmejuje od starejših teoretskih pristopov, izhajajočih iz ruske oz. sovjetske frazeologije (npr. Šanski[2]), ki so jih v jugoslovanskem prostoru uveljavljali zlasti nekateri v zagrebški frazeološki »šoli«,[3] v slovenskem jezikoslovju pa to stališče zastopa J. Toporišič[4] (avtorica ga v pregledu literature tudi navaja). D. Mršević-Radović ima ekspresivnost za tisto merilo, ki omogoča ločevanje frazeoloških enot od »srodnih sintagma ustaljene strukture i leksičkog sastava, koje imaju funkciju nominacije u jeziku« (17). Iz frazeološkega sestava jezika zato izključuje naslednje tipe stalnih besednih zvez (»perifrastičkih sintagmi« /49/):

1. Perifrastične sintagme (opisne besedne zveze), tj. dekomponirane predikate (razstavljene glagole) z izglagolskim samostalnikom, ki imajo ustrezni istokorenski glagol (sh. *dati saglasnost – saglasiti se;* slov. *dati zagotovilo – zagotoviti);* to tudi tedaj, ko ustreznega glagola nimajo, a so istega tipa, npr. sh. *vršiti transakciju,* slov. *opraviti transakcijo – *transagirati.*
2. Opisne glagolske zveze različnih tipov, v katerih glagol in samostalnik ohranjata pomen, pomen celotne zveze pa je vsota teh pomenov in se z njim opisuje dejanje kot dovršeno, npr sh. *okrenuti ključ – zaključati*, slov. *obrniti ključ – zakleniti.*
3. Opisne zveze, s katerimi se opisuje kretnja ipd. in v katerih ni pomenskega prenosa (semantične transpozicije), npr. sh. *mahnuti rukom*, slov. *skomigniti z rameni.* Te zveze lahko postanejo frazeološke, ko ne opisujejo več kretnje, ampak določeno reakcijo, npr. *klimnuti glavom* 'pristati na nešto'; najbolj tipičen prehod opisa kretnje v frazeološko besedno zvezo je *vreči rokavico* (komu) 'izzvati (koga)', kjer se je pravi denotat že izgubil, ohranil se je le frazeološki pomen.
4. Opisne zveze terminološke narave in pogojno terminološke zveze z ustaljeno zgradbo in besedno sestavo, ki so ljudska (poljudna) poimenovanja za posamezne predmete in

[1] J. Filipec, F. Čermák, Česká lexikologie, Praga, 1985. Čermák je avtor II. dela: Frazeologie a idiomatika, 166–236. – K. D. Pilz, Phraseologie, Göppingen, 1978.

[2] N. M. Šanskij, Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka, Moskva, 1963.

[3] Prim. prispevke v zb. Iz frazeološke problematike, Zagreb, 1980.

[4] J. Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, Jezik in slovstvo 1973/74, 273–279.

pojave realnega sveta in imajo primarno poimenovalno vlogo. Taki so strokovni izrazi z denotativnim (zaznamovalnim) pomenom sestavin (sh. *podneti tužbu*, slov. *vložiti tožbo*) ali z zbledelo metaforičnostjo (»nekdanja /bivša/ metafora«, kakor je npr. v razmerju *noga* /človeka/ in *noga /mize, stola/*), npr. sh. *padati u vetar* 'imati padavicu'; slov. *mačje oko* 'svetlobni odbojnik (na cestišču)'. Take stalne besedne zveze so samo potencialno izhodišče za nastanek frazeoloških enot, npr. *slepa ulica*, 'ulica brez izhoda' → *slepa ulica*, 'brezizhodni položaj'; *kap zadene* (koga) 'naglo prenehanje delovanja življenjsko pomembnih organov zaradi krvavitve ali zamašitve žile' (SSKJ *kap*[1]) → *kap /me/ bo zadela (od presenečenja)* 'zelo (sem presenečen)'. Strok. izraz je kot beseda neposredno usmerjen na predmet označevanja, za razliko od besede pa ima izključno poimenovalno vlogo. Izrazijska besedna zveza sicer lahko nastane s pomenskim prenosom nefrazeološke zveze (sh. *medveđa šapa*, slov. (goba) *medvedove tačke*) in je v izhodišču ekspresivno poimenovanje. Ko pa taka besedna zveza postane izključno posebno ime kakega predmeta, prvotna motiviranost in metaforičnost izgineta, izraz pa postane znamenje brez ekspresivne vrednosti. Frazeologem ostaja ekspresivno poimenovanje, tudi če izgubi motiviranost (21).

Drug sporni del gradiva v frazeologiji so enote z razvito povedno zgradbo, to so pregovori, reki, aforizmi itd. Avtorica jih imenuje ustaljene fraze (23, 24). Za njihovo izločitev iz sistema frazeoloških enot ne navaja razlogov kategorialne narave: »Kvalifikovanje odnosa ustaljene fraze i frazeološke jedinice više je praktičnog nego teorijskog značenja« (23). Ustaljene fraze imajo kot frazeologemi razmeroma stalno povedkovno zgradbo, stalno besedno zapolnitev, možnost razlage v zaznamovalnem pomenu in pogosto razvit drugotni, konotativni (sozaznamovalni) pomen. V tej monografiji je sprejeto v »znanosti veljavno« (23) razlikovanje: frazeologem ima (lahko) povedno zgradbo, vendar nerazvito, odprto, ki pri aktualizaciji frazeološke enote zahteva vključevanje besed(il)nega okolja (npr. sh. *Svanuće i /meni, tebi.../ Spasovdan*, slov. *Srce pade v hlače /meni, tebi.../* – vsaj ena sestavina mora biti odvisna od frazeološkega okolja); medtem ko je ustaljena fraza tako na zgradbeni kot na pomenski ravni zaključena poved in je znamenje predikacije (npr. *Ko o čemu, baba o uštipcima*, slov. *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade)*. Avtorica ne navaja, v katerih delih je to razlikovanje sprejeto, čeprav niti v najnovejših frazeologijah ni splošno veljavno (prim. Čermák[5]). Ustaljene fraze upošteva le kot vir za nastanek frazeoloških enot, s tem da se krčijo (reducirajo).

Ekspresivnost, ki kot kategorialna lastnost izloča frazeologeme izmed stalnih besednih zvez, pridobi frazeologem med primarno frazeologizacijo (Glagolsko-imenička frazeološka sintagma i primarna frazeologizacija, 32–62). Primarna frazeologizacija je tvorba frazeologemov iz nefrazeološke podstavne (»bazne«) oblike, tj. besedne zveze, povedne ustaljene fraze. Ta potek je bodisi prvenstveno pomenske bodisi prvenstveno skladenjske narave.

Pri pomenski frazeologizaciji gre za pomenski prenos (»transponiranje pomena«, 33), pomen nefrazeološke zveze (s prosto ali ustaljeno besedno sestavo) se prenese v frazeološki pomen, najpogosteje s podobo (metaforo: sh. *bacati klipove pod noge* /kome/, slov. *metati polena pod noge* /komu/; metonimijo: sh. *okrenuti leđa* /k./, slov. *vihati nos* /nad čim/; primero: sh. *jede kao mećava*, slov. *gleda ko tele v nova vrata)*, pa tudi s pomenskimi figurami, kot sta paradoks (sh. *razumeti se* /u šta/ *kao magarac u kantu*, slov. *razumeti se* /na kaj/ *ko(t)) krava na boben)* in kontrast (sh. *razlikovati se kao nebo i zemlja*, slov. *biti /si/ kot noč in/pa dan)*, z akustičnimi figurami, npr. asonanco (*ni ne konca ne kraja*), rimo (sh. *živeti u slasti i lasti*, slov. *izginiti brez dúha in slúha*), in še drugačnimi, npr. z logično zamenjavo vzroka in posledice in z logičnim posploševanjem (sh. *nisi rođen u čamcu* /pa da ne zatvaraš vrata/, slov. *saj nimaš /nima, nimajo.../ repa, saj te /ga, jih.../ ni steklar delal*). Pomensko frazeologizacijo je mogoče določati le pri frazeoloških enotah z razvidno

[5] N. d. 1, 219–222.

notranjo strukturo in razvidnim razmerjem do motivacijskega pomena. Če se to razmerje zaradi večjih zgradbenih sprememb, slovnične zastarelosti ali zastarevanja besednih pomenov (npr. sh. *na glagol* 'v obliki črke G', slov. *na vse kriplje, priti na kant*) poruši in izgubi, frazeologem postane nemotiviran. Pomembno pa je, da izguba motivacije ne vpliva na izgubo ekspresivnosti (prim. razloge za izločitev terminoloških besednih zvez). V takih demotiviranih frazeologemih lahko pride do nove motivacije, kar sodi že k drugotni frazeologizaciji. Eden od primerov, ki jih navaja avtorica, je *spasti na niske grane* 'dospeti u nezavidan položaj', kjer ima samostalnik *grana* v prvotni motivacijski podstavi pomen 'rečni (vodni) rokav' (prim. Karadžićev Srpski rječnik pod *grana*, 3. pomen; prim. tudi frazeologem *doći na tanke vode*), v novi motivaciji pa gre za pomen 'grane u drveta'. Nekaj podobnega se dogaja s slov. *ločiti zrnje od plev*, kjer se zaradi nepoznavanja denotata *pleve* pojavlja oblika *ločiti zrnje od plevela – plevel* kot 'nekaj nevrednega', površinska (glasovna) podobnost in nova motivacija, *pleve* in *plevel* nimata skupnih zaznamovalnih pomenskih lastnosti, imata pa skupne pragmatične. Ločnica med »napako« in novo frazeološko varianto je bržkone le še vprašanje časa.[6]

Skladenjska frazeologizacija (46–62) obsega pretvorbe, kot sta širjenje (ekspanzija) in oženje (redukcija) nefrazeoloških izhodiščnih struktur. – Pri širjenju (46–59) je izhodiščna oblika glagolski leksem, razširjen s samostalniško sestavino, ali glagolsko-samostalniška besedna zveza, z obveznim prilastkom samostalnika: *stati → stati stadom, gledati → gledati okom → gledati dobrim okom*. Kot že rečeno, avtorica zastopa stališče, da je opisna (perifrastična) zveza frazeološka le, kadar nima le zaznamovalnega pomena, zato je hkrati z razširitvami obvezen tudi pomenski prenos oz. mora biti v sestavi opisne besedne zveze vsaj ena sestavina nosilec pomenske frazeologizacije. Navaja štiri tipe: Tip_1 – samostalnik s prenesenim pomenom v danem glagolskem okolju, samostalnik, ki se v pomenu, s katerim motivira frazeologem, ne rabi samostojno (*uhvatiti tutanj*), samostalnik, pri katerem je en pomen zamenjan z drugim (pomenske enakozvočnice: sh. *otići u Paračin* ← parati / Paračin, slov. *o svetem nikoli / Nikoli*). Tip_2 – samostalnik ima skupne pomenske prvine z glagolom, ki ga razširja, frazeologizacijsko vlogo ima pri njih vstavljeni prilastek: *gledati dobrim okom*. Tip_3 – z glagolom istokorenski samostalnik: *stati stadom*. Tip_4 – razširitev samostalniške sestavine: *obećavati zlatna brda i doline, vratiti milo za drago*. V zadnjem tipu omenja tudi primere kot *kazano-učinjeno, okreni-obrni, stani-pani, crkao-pukao* in jih imenuje glagolske frazeologeme polzloženskega tipa. Prim. slov. *hočeš nočeš (Kaj so hoteli, hočeš nočeš so se morali sprijazniti z dejstvom)*, kar pa ni glagolski frazeologem in je (še vedno) večbesedna struktura. D. Mršević-Radović razen tega namiga ne načenja problema o obstoju »besednih frazeologemov«[7] tipa *svojeglav* ← *delati po svoji glavi, slepomišiti* ← *iti se slepe miši*, kar bi bilo mogoče vključiti med oženja (redukcije). – Pod oženjem kot prvotno frazeologizacijo razume pretvorjene oblike »ustaljenih fraz« (pregovorov, rekov, aforizmov). Zaradi družbenih sprememb itd. se izgublja referencialni pomen ustaljene fraze in posledica tega so zgradbene spremembe in opustitev sestavin, ki so imele vlogo konkretizacije zaznamovalnega pomena: rezultat so glagolski frazeologemi. Za to so najpomembnejši vir pregovori,

[6] Preizkus poznavanja frazeologije sem l. 1987 izvedla s 123 dijaki. Polovica jih je v nalogi za dopolnjevanje iztočnico *ločiti zrnje...* dopolnila z *...od plevela*. V nalogi z navodilom »Poiščite v naslednjih primerih frazeologeme in jih zapišite v izhodiščni (slovarski) obliki« je prav tako polovica dijakov v zgledu: */.../ le kdo bi ločil med resnico, če smo jo sploh sposobni izluščiti, ter med plevami, ki jih porajajo politikantski nagibi* sestavino frazeologema *pleve* celo »popravila« v *plevel*.

[7] Prim. Čermák n. d. 1, Lexikální frazémi a idiomi, 210–212; prim. tudi str. 186: Formálně je frazém ustálená diskrétní jednotka (na většině úrovní komponentů) tvořená zřetelnou kombinací aspoň dvou komponentů; (...). V ojedinělých případech je sice diskrétní **(„přerušená", rozdělená) forma** frazému (popř. **kodifikačním zásahem)** zrušena, **výraz však nepřestává být frazémem, jen se přeřazuje na nižší úroveň.** (Podčrt. E. K.)

tem pa se pogosteje skrči njihov drugi del: *ko te pita ← Ko te pita brije li se vladika; hvatati se slamke (za slamku) ← Davljenik se i za slamku hvata;* slov. npr. *tiha voda ← Tiha voda bregove dere.* (Zanimivo je, da se tudi pri krčenju v samostalniški frazeologem ohranja prvi del pregovora.) Krajšanje ne spreminja konotativnega pomena celote: okrajšani del ohranja pomen in oblikoslovne lastnosti, ki jih je imel v sestavi širše zgradbe.

Tematsko osrednji del monografije je sistematizacija glagolsko-samostalniških frazeologemov srbohrvaškega jezika (Strukturno-semantičke osobenosti glagolsko-imeničkih frazeoloških sintagmi, 63–148). Hierarhično najvišje merilo za razvrščanje je vrsta razmerja med celovitim pomenom frazeologema in pomenom njegovih sestavin. Na tej podlagi avtorica razlikuje komponentne (sestavinske) in globalne (celostne) frazeologeme (63–68). Med seboj se razlikujejo po obliki razporejanja celovitega frazeološkega pomena jezikovne enote glede na njeno zloženo besednozvezno strukturo. Merilo za odmejitev sestavinskih frazeologemov od celostnih je možnost, da se pri prvih izloča ena sestavina (ali glagolska ali samostalniška/SamBZ) kot nosilec frazeološkega pomena: v *živeti na prijateljskoj nozi* (s kim) 'živeti *prijateljski*', slov. *biti zaljubljen do ušes* 'biti zelo zaljubljen' je glagolski del z nespremenjenim pomenom, samostalniška besednozvezna sestavina pa je frazeologizirana.[8] Smiselno odvisnostno razmerje sestavin je v sestavinskih frazeologemih enosmerno določeno (*zaljubiti se ← do ušes*), medtem ko je v celostnih vzajemno soodvisnostno: *sh. izmiti ↔ glavu* (komu), slov. *skočiti si ↔ v lase.* Frazeologemi s celostnim pomenom so taki, ne glede na obliko frazeologizacijskega procesa, katerega rezultat so, in neodvisno od stopnje frazeologiziranosti. S tem je porušena triada Vinogradova: zrasleki (sraščenija) – sklopi (edinstva) – skupi (sočetanija).[9] Avtorica opozarja na dvojno merilo, ki ga ima Vinogradov za ločevanje treh stopenj: merilo za razločevanje zraslekov in sklopov je odnos do motivacijskega izhodišča, ta odnos je pri zraslekih nerazviden (»z mrtvo notranjo strukturo«), pri sklopih razviden (»z jasno, živo notranjo strukturo«, 67); drugo merilo pa je primerjava s prosto besedno zvezo, od katere se skup razlikuje z »nesvobodno vezanostjo besed« (67) (razmerje med frazeološkim in prostim pomenskim povezovanjem). Dvojično delitev frazeologemov zagovarjajo tudi nekateri drugi frazeologi, npr. Larin,[10] Gvozdarev,[11] Weinreich,[12] večinoma pa jo razumejo kot dve stopnji frazeologizacijskega poteka. Imenujejo jih različno, npr. Larin kot idiomatične in neidiomatične frazeologeme, Weinreich kot frazeologeme in idiome.

Taka dvojična delitev avtorici omogoča nadaljnje urejanje frazeološkega gradiva po pomensko-skladenjskih merilih. Ker pa pomen frazeologemov pogosto brez poznavanja konkretnega motivacijskega izhodišča, tj. izhodiščne nefrazeološke besedne zveze, ki je služila kot motivacija za nastanek frazeološkega pomena, ni razumljiv, dobiva sinhrona

[8] Drugače V. P. Žukov v Semantika frazeologičeskix edinic, Moskva 1978, 8 in dalje. Njegovo ločevanje celostnega in sestavinskega pomena frazeološke enote temelji na funkciji frazeološke komponente pri formiranju frazeološkega pomena. Tako npr. v frazeologemu *na družeskoj noge* (s kem) 'v tesnem, prijateljskem odnosu' pridevniška in samostalniška sestavina nimata pri tem enake vloge. Sestavino, ki ima »bližnjo« zvezo z besedo v prosti rabi (*družeskoj*), imenuje pomensko središče, sestavino z »daljnejšo« zvezo z besedo v prosti rabi (*noge*) pa frazeološko središče.

[9] Četrte pomenske skupine *frazeologičeskie vyraženija* (slov. izraz je *frazeološka sestava* – po Toporišiču, n. d. 4), ki jo je vpeljal Šanski (n. d. 2), avtorica zaradi odsotnosti ekspresivnih pomenskih sestavin nima za frazeologeme. Tudi Vinogradov terminološka večbesedna poimenovanja navaja z neko zadržanostjo (gl. npr. Russkij jazyk, Moskva 1972, 2. izd., 27).

[10] B. A. Larin, Očerki po frazeologii (O sistematizaciji i metodax issledovanija frazeologičeskix materialov, Istorija russkogo jazyka i obščee jazykoznanie), Moskva, 1977.

[11] Ju. A. Gvozdarev, Frazeologičeskie sočetanija sovremennogo russkogo jazyka. Izdat. Rostovskogo universiteta, 1973.

[12] U. Weinreich, Problems in the Analyses of Idioms, zb. Substance and Structure of Language, University of California Press, Berkeley in Los Angeles, 1969.

analiza v njeni monografiji nujno tudi diahrone razsežnosti. S prikazovanjem diahronih razčlemb konkretnih frazeologemov se tu ne bomo ukvarjali, ker želimo predvsem predstaviti njena nova teoretska izhodišča in rešitve znotraj njih. Omeniti pa je vendarle treba, da so njene diahrone in primerjalne raziskave v določeni meri koristne tudi za proučevanje slovenske frazeologije. Samo za primer: ob frazeologemu *piti kao duga* (95) ugotavlja, da ga sodobni slovarji dajejo pod geslom *duga* 'savijena daska kao sastavni deo bačve, bureta', čeprav je primerjava motivirana z ljudskim verovanjem v mavrico, »koja se zamišlja kao natprirodno biće, aždaja koja pije vodu. Ona upija vodu iz zemaljskih izvora, jezera, reka i vraća je opet na zemlju u vidu kiše. Poređenje motiviše izuzetna sposobnost toga bića, kako se veruje, da popije ogromne količine vode«. Prim slov. *pijan kot mavra* (v SSKJ pravilno pod *mavra*$_2$ nar. 'mavrica'). Za naš prikaz je pomembnejše dejstvo, da ji ta sinhrono-diahroni/komparativni pristop omogoča odkrivati modelno tvorbo mnogih frazeologemov.

Z upoštevanjem tvorbnih pomenskih modelov v frazeologiji se D. Mršević-Radović pridružuje najnovejšim tendencam v raziskovanju frazeologije. Doslej je veljalo, da je vsak frazeologem enkratna tvorba, ker se ne tvori sproti v govornem dejanju, ampak se reproducira kot narejena, strukturno zložena in pomensko celovita jezikovna enota. »Reproduciranost« je bila zato razumljena kot kategorialna lastnost frazeologemov, kar je pobudilo sklep, da je frazeološka enota tako na strukturni kot – še zlasti – na pomenski ravni individualni pojav. Misel o možni vzpostavitvi strukturno-pomenskih modelov v frazeologiji je predvsem ovirala množica frazeologemov z nerazvidno notranjo strukturo na sočasni ravni (po delitvi Vinogradova t. i. zraslekov). Zato je avtoričino poseganje po naknadnem diahronem in primerjalnem proučevanju posameznih primerov razumljivo, če je hotela odkriti model, ki je zaradi pomenskih in skladenjskih sprememb izhodiščne oblike postal na sočasni ravni nejasen.

»U ovom radu će se pod modelom podrazumevati relativno stabilan sistem sintaksičkih odnosa, motivisan relativno stabilnim značenjem, koji važi za određeni tip ustaljenih sintagmi. Uspostavljanje i opis strukturno-semantičkog modela, na sinhronom planu, mogući su samo kod frazeologizama s jasnom unutrašnjom strukturom: to su frazeološke jedinice s dvostrukim semantičkim planom i prepoznatljivim odnosom frazeološko značenje / značenje motivacione baze i sintaksička struktura frazeologizma / sintaksička struktura nefrazeološke bazne sintagme. To znači da se aktualno frazeološko značenje može dovesti u vezu s motivacionim značenjem i da se frazeologizam može sintaksički analizirati.

Frazeologizmi s nejasnom unutrašnjom strukturom na sinhronom planu često se smatraju jedinič-nim obrazovanjima jer se za njih ne može uspostaviti strukturno-semantički model. Međutim, naknadnim dijahronim i komparativnim izučavanjem frazeološkog materijala, za mnoge »tipične« jedinične frazeologizme otkriva se strukturno-semantički model, koji je u rezultatu semantičkih i sintaksičkih promena baznog oblika postao, sa sinhronog aspekta, nejasan.« (69)

Za razliko od B. M. Nikolića,[13] ki je tipologijo srbohrvaških frazeoloških enot opravil z vidika besedno-slovničnih značilnosti sestavin in oblikoslovnega značaja skladenjskih odnosov med njimi, je v tej monografiji izbrana strukturno-pomenska tipologija. Tak pristop omogoča oddeliti osnovne frazeološke oblike od variantne frazeološke oz. nefrazeološke sobesedilne. Prim. razliko med formalno razširitvijo *visiti o končiću* → *visiti o slabašnom, tankom končiću* (prilastek je frazeološka, a »odvečna« in zato neobvezna sestavina), tvorbno razširitvijo *umesiti gorku pogaču* (kome) (*gorak* je obvezna frazeološka sestavina

[13] Osnovni tipovi frazeoloških obrta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku, Naš jezik, knj. XXI, zv. 1–2, Beograd 1975, 7–13. V besedno-slovničnem tipu Glag + Sam navaja naslednje strukturne podtipe: Glag + tož. brez Predl (*jesti kamen*), Glag + or. (*mućnuti glavom*), Glag + Predl + (/ Prid+Sam/v tož.) (*venčati se za studen kamen*), Glag + tož. + tož. s Predl (*dati babu za nevestu*) (cit. po D. Mršević-Radović, 71).

in nosilec frazeologizacije, prim. obširno razčlembo, 107–114) in netvorbno razširitvijo *otvoriti kućna vrata* (kome) (prilastek *kućna* pripada zunanjemu frazeološkemu okolju, tj. stavku, v katerem se frazeologem realizira, in ni frazeološka sestavina). Temu je posvečeno še posebno poglavje o funkciji prilastka v samostalniški sestavini glagolsko-samostalniškega frazeologema (114–135).

To so teoretična izhodišča prikazane monografije. Zaradi novosti, ki jih prinašajo v razumevanje frazeologije kot jezikoslovne vede in frazeološkega gradiva določenega (v tem primeru srbohrvaškega) jezika, obsegajo nad polovico dela. Večji del druge polovice predstavlja sistematizacija glagolsko-samostalniških frazeologemov v srbohrvaškem jeziku (73–114). Tvorbni strukturno-pomenski modeli, ki jih avtorica ugotavlja, seveda ne pokrivajo celotnega gradiva, vendar je izbrani korpus dovolj obsežen za potrditev teoretičnih izhodišč s praktičnim razvrščanjem konkretnega gradiva. Hierarhizacija strukturnih in pomenskih meril ni enotna. Sestavinski frazeologemi so najprej razdeljeni glede na strukturo v neprimerjalne in primerjalne, pri globalnih je hierarhično najvišja razvrstitev tematska, glede na pojem, ki ga izražajo (npr. tematska skupina »grditi, kažnjavati«, 99–104). Tudi nadaljnja klasifikacija nima enotnega merila: neprimerjalni frazeologemi so razvrščani glede na nosilca frazeologizacije (glagolski in samostalniški del); to delitveno merilo pri primerjalnih sestavinskih frazeologemih odpade, ker je pri teh nosilec frazeologizacije vedno samostalniška sestavina. A tudi pri neprimerjalnih frazeologemih ostaja vprašanje, ali je glagolska sestavina lahko nosilec frazeološkega pomena (ob samostalniškem delu z nefrazeološkim pomenom), nerazrešeno. Zapletenost tega vprašanja ponazarja s frazeologemom *dunuti u glavu*. Izmed predpostavk, a) da je to nefrazeološka glagolsko-samostalniška besedna zveza z metaforičnim glagolom, b) celostni frazeologem in c) sestavinski frazeologem, v katerem je glagol nosilec frazeologizacije, z gradivom in analizo potrjuje le predpostavko b) (88–92). Za primerjavo lahko navedemo slov. *vbijati v glavo* (komu kaj) in primere rabe kot: [...] *temveč v b i j a m smrkavcem matematiko; niso jim v b i j a l i nikakršnih načel* – ali naj take primere obravnavamo kot prenovitve frazeologemov[14] oz. jih imamo za posledico netvorbnega krčenja, kot to imenuje D. Mršević-Radović,[15] ali gre za metaforični pomen glagola, ki ga je glagol *vbijati* razvil na osnovi pomena frazeološke enote, ali pa se je glagol z že razvitim drugotnim pomenom razširil s samostalniško sestavino *v glavo*. Neprimerjalni frazeologemi so dalje razdeljeni glede na strukturne podtipe (Glag+Sam v odv. skl.: *ne vredi ni pare;* Glag+Sam predl.: *zaljubiti se do ušiju;* Glag+SamBZ: *stajati na prijateljskoj nozi* /s kim/), vendar samo tisti neprimerjalni frazeologemi, v katerih je nosilec frazeologizacije samostalniška sestavina. Avtorica trdi, da je strukturna delitev smiselna, ker je pomembna za analizo notranje frazeološke strukture in za spremljanje frazeologizacijskih procesov. Tako so frazeologemi, nastali v procesu drugotnega širjenja ali oženja, ustrezno predstavljeni v modelu po prvotni frazeologizaciji, iz njih izpeljani pa kot njihove variante, npr. *ne zna ni bele ← ne zna ni bele ni crne* v podtipu Glag+SamBZ, *znati staze → znati staze i bojaze* v podtipu Glag+Sam (72). Nepotrebnosti take delitve pri primerjalnih frazeologemih ne navaja.

Vnaprejšnja delitev celostnih frazeologemov na tematske skupine je razumljiva, zaradi preobilice gradiva se je pri opisu strukturno-pomenskih modelov omejila na dve skupini: na frazeologeme, ki izražajo pojem »grditi, kažnjavati« (99–104) in »pričiniti (pričinjavati) neprijatnost, zlo« (104–114). V prvi skupini so opisani vsi štirje strukturno-pomenski modeli: a) »dati (nekome) po določenem delu tela« s strukturo »dati (udarec) + predl. Sam s pomenom mesta udarca« (*dati po nosu / preko nosa, po njušci;* slov. *dati eno na gobec*); b)

[14] Prim. E. K r ž i š n i k , Prenovitev kot inovativni postopek, Slava 1987, št. 1, 49–56; Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let, zb. Obdobja 7, Ljubljana 1987, 517–532.

[15] Dejansko avtorica mimogrede obravnava le netvorbne razširitve (147, 148), ne pa tudi krčitev.

»očistiti (nekome) određeni deo tela« s strukturo »Glag s pomenom 'narediti čisto' + Sam kot predmet s pomenom dela telesa« (*izmiti, isprati, oprati glavu; obrisati, ubrisati, natrljati, protrljati, natrti nos;* slov. *oprati glavo*); c) »(o)čitati (nekome) određenu vrstu teksta« s strukturo »Glag očitati + Sam kot predmet s pomenom posvetnega ali cerkvenega besedila, ki se bere ob posebnih priložnostih (za poduk...)« (*očitati levite, bukvicu, bakelu, buruntiju, lekciju, litaniju, prediku, propoved, krunicu, čitulju;* slov. *brati levite*); č) »pucati (u koga)« s strukturo »Glag + SamBZ ali glagolska perifraza s pomenom '(početi) pucati iz odgovarajućeg orožja'« (*metnuti, baciti, saterati u top, otvoriti, osuti paljbu, vatru* /na koga/; slov. *bruhati ogenj in žveplo* /na koga/.) V drugi tematski skupini je izmed navedenih devetih možnih pomenskih tipov opisana le skupina frazeoloških enot s pomenom 'pripremiti propast, smrt'. Ti se tvorijo po dveh modelih: a) »krojiti, skrojiti (kome) odeću (deo odeće), obuću« (*krojiti gaće, kaput, kabanicu, kožuh;* slov. *pomeriti hlače*) in b) »pripremati (pripremiti) (kome) jelo« (*umesiti gorak kolač;* slov. *skuhati/zakuhati kašo / lepo godljo*).

Sledeč urejevalnemu načelu in izhajajoč iz načela o modelnem bistvu frazeologije, je D. Mršević-Radović opravila veliko delo tako v teoretskem kot tudi v praktičnem (slovaropisnem) smislu. Zares ji (prav zaradi izrazitega hotenja, da bi sistematizirala gradivo) lahko očitamo le nedoslednost pri razmejevanju sestavin frazeologemov od frazeološkega okolja, predvsem zapisovanje vezljivostnih prvin, ki niso sestavine frazeologema. Primerov nedoslednosti je precej, npr. *paziti, čuvati (koga) kao oko (oči) u glavi: znati (poznavati) koga kao paru na dlanu* (drugo za drugim na str. 97). Nadalje, variiranje istih prvin enkrat kot poljubnostni zaimek (koga), drugič kot nedoločni (nekoga), npr. *natrljati nos (nekome): natrti kome pod nos hrena* (oboje str. 101). Nedosledno je tudi označevanje frazeoloških variant, enkrat kot naštevalno enakovredno, drugič kot druga možnost v oklepaju (brez funkcionalne različnosti), še zlasti, ker na začetku med navodili pod g) navaja tabelo simbolov in ima znak (–) za »varijantni ili fakultativni član frazeološke jedinice« (11). Npr. *prolaziti, proći kao pored turskog (čifutskog) groblja, voleti (paziti, čuvati) (koga) kao oko (oči) u glavi* (96/97), *dati (nekome) po nosu, preko nosa* (99). Najti je mogoče tudi kombiniranje slovarske in neslovarske oblike frazeologemov, npr. v verigi zgledov na str. 91: *lupiti u glavu = saznati* (slovarska), *zveknulo (zvecnulo) mu u glavu (u glavi) = doći u pamet* (frazeologem v neslovarski, pomenski ustreznik v slovarski obliki), *puhnulo mu (joj) u glavu = iznenada, odjednom mu (joj) došla (pojavila se), iskrsla neka misao, plan, namera* (oboje v neslovarski obliki), *svrsnuti u glavi = prisetiti se čega* (slovarsko), *kresne (misao) kroz glavu (u glavu) = odjedanput dođe na um* (neslovarsko); v zadnjem primeru zaradi nedoslednosti ni jasno, ali je dodatek *misao* sestavina frazeologema ali ne.

Erika Kržišnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana

ALBANSKO-SLOVENSKI SLOVAR IN TEMELJI ALBANSKE SLOVNICE*

0 Pred nedavnim sta nas razveselila F. Novšak in Društvo slovenskih književnih prevajalcev z izdajo Albansko-slovenskega slovarja, prvega slovarja s tema dvema jezikoma; biti utegne dragocen priročnik za albanologe, balkanologe, jugoslaviste in indoevropeiste ter vse slovensko oz. albansko govoreče, ki imajo opravka z albanskim oz. slovenskim jezikom. Slovar (str. 19–393) vsebuje po avtorjevem štetju okoli 25 000 gesel, po poldrugo stran uvoda

* France Novšak, 1988, Albansko-slovenski slovar s temelji albanske slovnice / Fjalor shqip-sllovenisht me bazat e gramatikës së shqipes (ur. Janko Moder). Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 448 str. + Popravki. Slovar je dostopen tudi v obliki računalniške diskete.

v obeh jezikih s kratko zgodovino slovenskega znanstvenega zanimanja za albanščino[1] in poglavitnimi točkami razvoja albanskega knjižnega jezika (str. 7–10), navodila za uporabo slovarja (str. 11–13), seznam kratic in okrajšav slovničnih izrazov (str. 14–15) ter slogovnih in strokovnih oznak (str. 16–17) ter pregled albanske slovnice (str. 395–443). Novšakov slovar je trenutno drugi (tretji) dostopni dvojezični slovar z albansko slovnico.[2] Po obsegu je za polovico manjši od albansko-srbohrvaškega, drugega dvojezičnega albanskega slovarja večjega obsega v Jugoslaviji.[3] Slovar hoče predstaviti najsodobnejše besedišče, zato so, kot pravi avtor v uvodu, pogostejša gesla z oznako FAM (pogovorno), redkejša pa z ARH (starinsko) (11).[4] Iz tega razloga so bili pri sestavi slovarja upoštevani ne le že obstoječi slovarji, ampak tudi besedišče kosovskega časopisa Rilindja. Tako je slovar lahko dragocen tudi za študij albanskega jezika v okviru Jugoslavije.

0.1 V uvodu urednik trdi, da so se na pravopisnih kongresih v Bitoli l. 1908 in v Tirani l. 1972 »zastopniki Albancev z vsega sveta soglasno odločili, naj za albanski knjižni jezik poslej veljata severno, gegovsko narečje in latinični zapis« (str. 7), kar ni res. Na omenjenem kongresu v Bitoli so se res odločili za latinični črkopis (prej so v različnih krajih in obdobjih uporabljali tudi arabskega, grškega in cirilskega), prilagojen albanskemu glasovnemu sestavu, ki je v uradni rabi do naših dni. Kot knjižni standard pa se je od ustanovitve LR Albanije l. 1949 začela uveljavljati južna, toskovska različica, čeprav se je istočasno uporabljala gegovska kot jezik splošnega sporazumevanja v severni Albaniji vse do šestdesetih let. L. 1972 je bila na kongresu albanskih jezikoslovcev pretežno t o s k o v s k a različica uradno sprejeta za knjižni standard, ki je še zdaj v veljavi v Albaniji in Jugoslaviji ter je tudi jezik Novšakovega slovarja. V albanskem prevodu uvoda te napake ni, saj se vprašanje narečne podlage popolnoma izpušča: »Gjithë shqiptarët sot përdorin alfabetin me shkronja latine« 'Danes vsi Albanci uporabljajo pisavo z latinskimi črkami' (str. 10).

0.2 Avtor je dosledno upošteval načela sodobne albanske slovarske prakse; za vzorec mu je služila zlasti predzadnja izdaja Slovarja sodobnega albanskega jezika (Fjalor i gjuhës

---

[1] Urednik omenja M i k l o š i č e v o razpravo Albanische Forschungen o albanskem besedišču slovanskega izvora, ki je izšla »leta 1870 na Dunaju«. V resnici je to prva (1870a) v seriji treh razprav pod naslovom Albanische Forschungen. V nadaljevanju je Miklošič obravnaval tudi romanske prvine v albanščini (1870b) in prevzete prvine v albanskem glagolskem oblikoslovju (1871). Te razprave so bile izhodišče za nadaljnje študije in prvi etimološki slovar albanskega jezika Gustava M e y e r j a (1891). Miklošič je v omenjenih sestavkih izumil tudi črkopis za albanščino, a so ga uporabljali le v znanstvenih delih. Rajko N a h t i g a l je podal pregled glasovnih sestavov albanskih narečij in v svoji razpravi iz l. 1917 predlagal prehodno toskovsko-gegovsko narečje mesta Elbasana za podlago knjižnega jezika (predlog ni bil sprejet). Karel O š t i r je prispeval razprave o zgodovini albanščine (1923, 1969). Za nadaljnje podatke o zgodovini albanskih jezikoslovnih študij in zlasti etimološkega raziskovanja do današnjih dni gl. H u l d 1984, str. 13d.

[2] Prvi je B u c h h o l z , F i e d l e r in U h l i s c h 1977. Prim. še Mikel N d r e c a , Fjalor shqip-serbokroatisht, Priština, 1976 (tudi ponatis).

[3] Z a j m i idr. 1981, z okoli 50000 gesli.

[4] Tu avtorjeva trditev, da se »albanščina kljub starosti in izrednemu bogastvu izrazov zelo hitro razvija« (str. 11), kaže na izrazito jezikoslovno naivnost. Vsak naravno nastal jezik je »star«, le ime ali politična veljava jezika sta lahko novejša. Prav tako je vsak jezik »bogat izrazov«, saj drugače ne bi bil sporočanjsko sredstvo oz. jezik. Vsak jezik se tudi stalno razvija, ali pravilneje, se spreminja (ne »kljub starosti« niti zaradi nje). Ni pa očitno ali dokazljivo, da se albanščina spreminja »hitreje« kot kak drug jezik. Ista naivnost se kaže v trditvah kot »V albanščini je [...] pri zaimkih izredno veliko oblik, izvirajočih iz raznih korenov, tako da jih ni mogoče vseh navesti pod samostojnimi gesli s sklicevanjem na temeljno geslo v slovarju. To je storjeno le v najnujnejših primerih«. Težko bi našli jezik s sestavom zaimkov brez nepravilnosti; v albanščini sicer število teh oblik ne presega števila možnih kombinacij kategorij, ki jih slovnično določuje: oseba, spol, število, sklon in naglašenost. In kaj je po avtorjevem mnenju najnujnejši primer? Za koga je najnujnejši? Za avtorja? Za bralca?

së sotme shqipe, 1981). Gesla so opremljena z nujnimi slovničnimi podatki (mesto naglasa; določna oblika, spol in število pri samostalniku; prehodnost, povratnost, tvorba sedanjika, aorista in deležnika pri glagolu), izgovorom (v redkih primerih, ko je nepredvidljiv), pogostejšimi besednimi zvezami, slogovnimi in strokovnimi oznakami ter sopomenkami in protipomenkami.

0.3 Okrajšave in kratice so razdeljene v dve skupini: slovnične in slogovne/strokovne. Neustrezno so med »slovničnimi kraticami in okrajšavami« navedene tudi neslovnične oznake kot ~ (ponovitev gesla), → (glej, primerjaj še navedeno geslo). Načeloma so kratice oz. okrajšave podane za izrazje v latinščini; dobra stran tega je, da je izrazje prepoznavno tako za slovenskega kot za albanskega bralca slovarja. Vendar se to načelo ne uresničuje dosledno, npr. pri slovničnih izrazih se včasih uporablja prava latinska oblika, npr. *card* (inale), *indecl*(inabilis), *praep*(ositio), včasih pa slovenska, ko je ta prevzeta iz latinščine: *enkl*(itika), *kond*(icional) (prim. condicionalis), *konj*(unktiv) (prim. coniunctivus), *pred* (ikat) (prim. praedicatum), *pref*(iks) (prim. praefixum). Posebnost je hibrid *conj*, ki ne ustreza niti lat. *coniunctum* niti sln. *konjunkcija*, najmanj pa alb. *lidhëz*. Pri slogovnih in strokovnih oznakah je podobna zmeda, npr. lat. ARS 'umetnost'; sln. ARHIT(ektura), ŠP(ort), ŽARG(on); alb. TREG(ti) 'trgovina'.

0.4 V Navodilu preberemo razlage, ki bi uporabo slovarja utegnile otežiti, npr. »pomenski odtenki ali različni pomeni so – kjer gre za manjše razlike – ločeni z vejicami, ali – kadar gre za večje razlike v pomenu – s podpičji, npr. **kolónë** -a *f pl* kolona, vrsta; stolpec v časniku. S številkami so nakazani različni pomeni iste besede ali besedne zveze; ponekod so nadaljnji odtenki nakazani še s črkami a), b), c), npr. **léhtë** *adv*... FRAZ ~ e a) zelo lahko, b) lahkomiselno« (13). Tu ni jasno, kaj so odtenki in kaj različni pomeni: videti je, kot da so isto, ko so razlike majhne. Prav tako ni jasno, kakšna je razlika med večjimi pomenskimi razlikami (ločenimi z vejicami) in različnimi pomeni (nakazanimi s številkami).

1 Slovar.

1.1 Mesto naglasa, ki sicer ni del albanskega pravopisa, je v slovarju v glavnem zaznamovano. Čeprav je večina albanskih besed slovarsko naglašena na predzadnjem zlogu, je naglas mogoč tudi na predpredzadnjem in zadnjem, tako da so podatki o naglasu potrebni. Žal slovar (kakor je splošno v albanski leksikografiji) ne loči naglašenosti oz. nenaglašenosti pri enozložnicah (*a, afsh, ag, ah, aht, argsh, bark, byr, cimb, cull, çap* itd.). Najdemo npr. pet enakopisnih gesel *më* (1. 'mama', 2. 'še', 3. členek za primernik, 4. 'na', 'v', 'z', 5. 'mi [d. ed.]', 'me [t. ed.]'), vsa brez naglasnega znamenja. V prvih treh pomenih bi geslo moralo biti naglašeno *(më)*, saj gre za naglasni besedi, pri ostalih, ker so naslonke, je nenaglašenost *(më)* pravilna.[5]

1.2 V slovar niso vključena krajevna imena, kar je škoda, ker albanska imena nealbanski bralec pogosto težko prepozna, npr. *Manastir* 'Bitola', *Shqipëri* 'Albanija', ali sam tvori, npr. *Oqeani i Qetë* 'Tihi ocean', *Shtetet e Bashkuara të Amerikës* 'Združene države Amerike', *Vendet e Ulëta* 'Nizozemska' (v Jugoslaviji *Hollandë*). Podana so imena za evropske in večje druge narode, npr.. *francéz, gjermán, hungaréz, kroát, maqedónas, serb, sllovén, sovjét, shqiptár; amerikán, argjentinás, australián, kinéz*. Manjkajo pa neevropski in manjši narodi, npr. *etiopian, hebre, meksikan, rom* ali *jevg* itd.

1.2.1 Vključena so nekatera imena za notranjo razdelitev albanskega naroda, npr. *arbërésh, çam* (prid.), *labllébër;* manjkata obe glavni skupini *gegë* in *toskë*. Ta imena tudi

[5] Ko iščemo razlog za neoznamovanje naglašenosti pri enozložnicah, naletimo na tole logično neskladje: »Ker mesto naglasa ostaja v albanščini tudi pri pregibanju večidel nespremenjeno [...], enozložne besede v geslu nimajo naglasnega znamenja, vendar se naglas smiselno pokaže pri nadaljnjih oblikah, čeprav ni posebej zaznamovan [...]« (str. 11).

ustrezajo narečni razdelitvi; zanjo je navedenih le nekaj izrazov: *arbërísht* (prisl.), *çamëríshte* (sam.), *gegërísht* (prisl.), *gegërishte* (sam.), *labërishte* (sam.), *toskërísht* (prisl.), *toskërishte* (sam.). Nedoslednost se kaže v izpustitvi prislovov *çamërísht, labërísht* in samostalnikov *çam, arbërishte.*

1.3 Slovar tudi ne navaja kratic, ki so gotovo del vsakdanjega jezika in zlasti jezika sredstev obveščanja, iz katerih je Novšak črpal del svojega gradiva. Nealbanski bralec Rilindje bi v slovarju zaman iskal kratice kot *KSAK (Krahina Socialiste Autonome e Kosovës)* 'Socialistična avtonomna pokrajina Kosovo', *OThPB (organizata themelore e punës së bashkuar)* 'temeljna organizacija združenega dela' itd.

1.4 Ob iztočnicah, ki se lahko rabijo kot prislov ali predlog, se obe slovnični oznaki navajata skupaj; manjkajo tudi podatki o vezljivosti predloga: **përkëtéj** *adv* + *praep* tukaj, tostran; **përqárk** *adv* + *praep* okrog, naokoli; **përtéj** *adv* + *praep* onkraj, čez; itd. V nekaterih primerih avtor besedne vrste vendarle razlikuje (npr. **jáshtë** 1. *adv* zunaj; OPP brenda; [...] 2. *praep* razen, izven, zunaj; ~ *rrezikut* zunaj nevarnosti; **nga** *adv* od kod, kam; **nga** *praep* iz, od; *sot nuk dola* ~ *shtëpia* danes nisem stopil iz hiše [...]; **përfáqe** *adv* FAM očit(n)o [...]; *praep:* ~ *shtëpisë* nasproti hiše), vendar se da vezljivost uganiti vedno le iz primerov. Notranja nedoslednost se kaže v štirih načinih navajanja istega pojava: 1. nerazločevanje besednih vrst (prim. *përkëtéj*), 2. razločevanje besednih vrst pod isto iztočnico z ustreznimi oznakami (prim. *përfáqe*), 3. razločevanje besednih vrst z ustreznimi oznakami ob ponovljeni iztočnici (prim. *nga*), 4. razločevanje besednih vrst z ustreznimi oznakami in zaporednimi številkami (prim. *jáshtë).* Obe vrsti bi bilo treba dosledno ločiti, za predložno rabo pa navesti vezljivost, npr. **përkëtéj** 1. *adv* tukaj, tostran; 2. *praep* (~ + *abl)* tostran: ~ *lumit* tostran reke, itd.

2 Slovnica. – Na tem mestu se nimamo namena izčrpno ukvarjati z Novšakovim orisom albanske slovnice, omenimo naj le nekatere očitne napake oziroma pomanjkljivosti.[6]

2.1 Navodila za izgovarjavo albanskih črk so pomanjkljiva ali neustrezna (str. 397). Najprej ni jasno, s katero abecedo se vzporeja albanska: za ustreznik albanskega *q*-ja je dan srbohrvaški (?) [ć], za *l* in *ll* pa (slovenska ali srbohrvaška?) [lj] in [l], ki imata različni vrednosti v slovenščini oz. srbohrvaščini, itd. Albanska trdonebna zapornika *q, gj* sta podobna srbohrvaškemu paru zapornikov *ć, đ;* Novšak pravilno navaja *ć* za prvi, a neustrezno »mehki dž« za drugi soglasnik. Črka *l* ne ustreza zbornemu slovenskemu *lj,* saj je to v slovenščini zaporedje glasov *l* + *j,* medtem ko je albanski soglasnik (normativno) podlesnični jezičnik, podoben navadnemu, svetlemu evropskemu in zbornemu slovenskemu *l* (narečno tudi pravi trdonebni jezičnik *l'*). Iz tega sledi, da dvočrkje *ll* ne ustreza zbornemu slovenskemu *l,* ampak predstavlja velarizirani jezičnik, podoben slovenskemu narečnemu [ł] (prim. belokr. *prijâteł*), ali angleškemu *l* v besedi *goal.* Nadalje so nerazumljivi Novšakovi opisi albanskega *rr:* »trdi, močni r« ali »trši r (zveneči tresljaji jezika)«. Albansko dvočrkje *rr* predstavlja dlesnični nepretrgani vibrant (normativno trije ali štirje tresljaji), črka *r* pa pretrganega. Naglašeni *ë* se izgovarja kot *ə,* narečno tudi *ɔ, ȯ, ä* ali *ã,* nenaglašeni (pri Albancih, ki ta glas ohranjajo) pa vedno samo kot *ə.* V končnem položaju *ë* lahko onemeva ali se izgovarja nezveneče[7] (Novšakova oznaka »komaj slišen« ni natančna); tak izgovor je značilen za Albance z gegovsko narečno podlago, se pravi za večino Albancev v Jugoslaviji.

[6] Med boljšimi trenutno dostopnimi albanskimi slovnicami so: Demiraj 1969, 1971; Èjntrej 1982 (ta obravnava toskovsko in gegovsko različico); jezikoslovci si lahko pomagajo tudi z generativnim opisom Newmarka idr. 1982 in strukturalnim opisom Buchholčeve in Fiedlerja 1987. Gegovska različica knjižnega jezika je prikazana pri Camaju 1969.

[7] Huld poroča o nezveneči izgovarjavi nenaglašenega *ë* v prištinskem mestnem govoru (1984: 28). Natančneje gl. Buchholz in Fiedler 1987, str. 29–31.

2.2 V celotnem pregledu albanske slovnice manjkajo naglasna znamenja, podani pa so nekateri podatki o predvidljivosti mesta naglasa (str. 397). Tudi tu se pojavlja že zgoraj omenjeni problem neoznačevanja naglašenosti oz. nenaglašenosti enozložnic. V razlagi enakopisnih, vendar ne enakoglasnih oblik *një* (nedoločni člen) : *një* 'eden' Novšak pravi: »Nedoločno obliko samostalnika v ednini navadno spremlja [nedoločni] člen *një*, ki se izgovarja brez poudarka [...]. Člena *një* ne smemo zamenjavati z glavnim številnikom *një* (eden), ki izraža kaj čisto določnega in ga včasih še okrepimo z besedico *vetëm* (= samó)...« (str. 400). Seveda bi bilo jasneje in natančneje, če bi preprosto rekel, da je nedoločni člen nenaglašen, glavni številnik pa naglašen.

2.3 Neustrezno je mesto 18. razdelka, saj nedoločni členi oz. zaimki (*një, ca, disa*) ne sodijo k pridevniku (razdelki 17–28), ampak kvečjemu k samostalniku (razdelki 4–16); vsekakor jih je treba ostreje razlikovati od pridevniških oz. »(s)prednjih« členov (*i, e, të*), ki so opisani v 19. razdelku. V albanščini se pri samostalniku kategorija določnosti izraža z zapostavljenim členom (10. razdelek »Zadnji členi«[8]), npr. *zogu* 'ptič (dol.)', prim. angl. 'the bird', *zog* 'ptič (nedol.)', prim. angl. 'a bird'. Pojem določnosti bi Novšak lahko ponazoril s pridevniško kategorijo določnosti v slovenščini, npr. *bogat* (nedol.) : *bogati* (dol.). Nedoločnost je nezaznamovani člen tega nasprotja (zanj ni posebnega znamenja, prim. zgoraj *zog-ø*); poudarjena nedoločnost se v albanščini izraža s predpostavljenim členom, npr. *një zog* 'neki ptič'. Vsa ta problematika bi sodila v poseben razdelek Izražanje določnosti (ki ga zdaj ni) med razdelki o samostalniku.

2.4 Albanščina ima mimo navadnega sedanjika (str. 420) tudi potekovnik, sedanjik, ki izraža dejanje, sočasno s trenutkom govorjenja (prim. angl. progressive tense), npr. *Ç'po bën këtu?* 'Kaj počneš tu (ko to govorim)?', prim. angl. *What are you doing here?, Po punoj* 'Delam (ko to govorim'), prim. angl. *I am working*. Ta sestavljena glagolska oblika bi sodila v 43. razdelek, Glagolski nakloni, ker se v albanskih slovnicah tradicionalno obravnava kot podtip povednega naklona (*koha e tashmë të mënyrës dëftore*) (prim. Dhrimo idr., str. 262).

2.5 Ni gospodarno navajanje paradigem sestavljenih glagolskih oblik, ki so tvorljive iz že navedenih podatkov. Npr. nedovršni predpreteklik konjunktiva se tvori iz *të* + nedovršni preteklik glagola *ka* 'imeti' + deležnik (*të kisha hapur* 'da sem bil odpiral').

2.6 Albanščina (in tudi noben drug jezik) nima »pregibnih in nepregibnih naklonov« (str. 421), ima pa naklone, ki so izraženi s pregibnimi in nepregibnimi oblikami.

2.7 Vezniki *kurse* 'vendar', 'toda'; *qoftë* ... *qoftë* 'bodisi ... bodisi'; *veçse*[9] 'toda' so nepravilno razvrščeni kot podredni (str. 441–442).

3 Kljub omenjenim pomanjkljivostim in nedoslednostim, ki delu dajejo pečat amaterizma, je slovar vendarle uporaben. Za resnejši študij albanščine bi bilo priporočljivo imeti pri roki še druge slovarje in slovnice (npr. te, ki so navedeni v naši literaturi). Prvi albansko-slovenski slovar je dobrodošel že zato, ker kaže, da se zanimanje Slovencev za albanski jezik nadaljuje. Upajmo, da se lahko veselimo še slovensko-albanskega dela slovarja.

Literatura

Buchholz, Oda, in Wilfried Fiedler. 1987. Albanische Grammatik. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
Buchholz, Oda, Willfried Fiedler in Gerda Uhlisch. 1977. Wörterbuch Albanisch-Deutsch. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
Camaj, Martin. 1969. Lehrgang der albanischen Sprache. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

[8] Izraz »zadnji člen« ni povsem ustrezen: v slovničnem izrazju se taki členi imenujejo postpozitivni ali zapostavljeni, prim. angl. postpositive article ali postposition.

[9] Pri *veçse* je ⟨ç⟩ izpuščen, napaka pa ni navedena v popravkih; ta veznik je podreden v primerjalni vlogi.

Demiraj, Shaban. 1969. Gramatika e gjuhës shqipe: fonetika e morfologjia. Priština.
--- 1971. Morfologjia e gjuhës së sotmë shqipe. Priština.
Dhrimo, A[li], E[ngjëll] Angoni, E[nver] Hysa, E[mil] Lafe, E[them] Likaj, F[atmir] Agalliu in Sh[aban] Demiraj. 1976. Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II: Morfologjia. Tirana: Akademia e shkencave e RP të Shqipërisë.
Èjntrej, Gertruda Josifovna. 1982. Albanskij jazyk. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet.
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, 1 (A–M), 2 (N–ZH). 1981. Priština: Rilindja.
Huld, Martin. 1984. Basic Albanian Etymologies. Columbus: Slavica.
Meyer, Gustav. 1891. Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Strassburg.
Miklosich, Franz (= Franc Miklošič). 1870a. Albanische Forschungen 1: Die slawischen Elemente im Albanischen. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 19: 337–374.
--- 1870b. Albanische Forschungen 2: Die romanische Elemente im Albanischen. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 20: 1–80.
--- 1871. Albanische Forschungen 3: Die Form entlehnter Verba im Albanischen und einigen anderen Sprachen. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 20: 315–323.
Nachtigall, R. (= Rajko Nahtigal). 1917. Die Frage einer einheitlichen albanischen Schriftsprache. Gradec.
Newmark, Leonard, Philip Hubbard in Peter Prifti. 1982. Standard Albanian. A Reference Grammar for Students. Stanford: Stanford University Press.
Oštir, Karel. 1923. Illyro-Thrakisches. Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 1: 78–137.
--- 1969. Zum Voralbanischen. Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 4: 90–103.
Zajmi, A[bdullah], M[ehdi] Bardhi, S[ulejman] Drini, L[atif] Mulaku, G[ani] Luboteni in S[itki] Imami. 1981. Albansko-srpskohrvatski rečnik / Fjalor shqip-serbokroatisht. Priština.

Marc L. Greenberg
Kalifornijska univerza, Los Angeles

K MADŽARSKI SLOVENISTIKI OD AVGUSTA PAVLA DALJE

0 V pregledu slovenistike na Madžarskem od Avgusta Pavla dalje – pod pojmom slovenistika razumem ukvarjanje s slovenskim jezikom, slovensko književnostjo (v smislu literarne zgodovine, literarne teorije ali prevajanja) in slovarsko dejavnost – bom zajela pomembnejša dela na teh področjih, brez pretenzije na izčrpnost. Pregled je napravljen na podlagi podatkov katalogov v Državni knjižnici Istvána Széchényija v Budimpešti, podatkov iz bibliografije Vilka Novaka (Slovenska krajina, Beltinci, 1935) in podatkov Karla Krajcarja iz Števanovcev (Porabje). Njegovo poznavanje te tematike je dragocen vir obvestil, saj v kataloge niso zajeli vsega, sploh pa ne časopisnih člankov ali revialnih prispevkov, še posebej ne iz starejših obdobij.

Odgovori na vprašanje o prisotnosti slovenistike na Madžarskem včeraj in danes, o naraščanju ali pojenjavanju zanimanja zanjo, se zrcalijo tako v volji in motivih posameznikov kot tudi v širšem družbenem iskanju, očitni občasni »pretresovalni mrzlici«, razmejevanju lastnih korenin od sosedovega grma. Prav to je mogoče zelo značilno za madžarsko-slovenske duhovne in raziskovalne vezi, občasno zaradi skupne zgodovine zelo zavezujoče.

0.1 Razvidne so tri vrste zanimanja za slovenščino. Nekateri so, tudi zaradi svoje narodnostne povezanosti s Slovenci, že v Avstro-Ogrski, v potrianonski ali v današnji Madžarski ustvarjali (ali še ustvarjajo) z namero in ljubeznijo, da se narodne vezi ne bi pretrgale (Jožef Košič, Avgust Pavel, Karel Krajcar...). Njihovo delo obsega praktično vsakršno dejavnost na tem področju. Primer za srčnost, ki je pogosto spremljala znanstveno delo, je drobno posvetilo v knjigi iz l. 1936 s police slavističnega oddelka na univerzi v Budimpešti: Ramovševi Kratki zgodovini slovenskega jezika. Posvetilo ji je l. 1937 napisal Vilko Novak (slavist in etnolog, tudi kulturni posrednik med Slovenci in Madžari na

slovenski strani) v hvaležen spomin Avgustu Pavlu (slavistu, hungaristu, etnologu, kulturnemu posredniku na madžarski strani). – Nekateri so se s slovenščino ukvarjali samo akademsko, v smislu primerjave razvoja slovanskih jezikov (Asbóth, Melich, Kniezsa, Hadrovics...). – Tudi splošnejše zanimanje za slovenščino, Slovence in vse, kar je v zvezi z njimi, ni naraščalo slučajno. Danes npr. ga spodbuja iskanje kulturne istovetnosti in zgodovinske zraslosti širšega srednjeevropskega prostora, odmev tega zanimanja je opazen predvsem v literarni zgodovini in prevajalski dejavnosti.

0.2 Raziskovanje slovenskega jezika včasih spodbuja več nejezikovnih dejavnikov. Eden izmed njih je poimenovanje Slovencev in slovenskega jezika v preteklosti, drug pa današnje obče umeščanje jezika. Staro madžarsko ime za ozemlje oziroma upravno enoto, kjer žive porabski Slovenci, je *Tótföld, Tótság* (Slovenska okroglina). Tot je pomenilo Slovana oz. Slovaka, Hrvata, Slovenca. (Še danes zato včasih Slovence in Slovake v katalogih knjižnic ali v revialnem tisku zamenjujejo med seboj.) Drugo staro poimenovanje za Slovana je prišlo iz nemščine: iz *wendisch/windisch* sta *Vend* 'ogrski Slovenec' in *Vendvidék* 'njih pokrajina'. (Med madžarskimi slavisti je o nastanku in rabi imena *Vend* ter o razglašanju prekmurščine za poseben jezik stvarno pisal (l. 1972) dober posrednik slovenske kulture Endre Angyal; gl. Vilko Novak, Spominu Endreja Angyala, Jezik in slovstvo 1976/77, št. 2, str. 51.) Ti poimenovanji se počasi zgubljata, z njima vred tudi možen občasen slabšalni prizvok, vendar so Slovenci, čeprav tokrat malo drugače, spet podružbljeni. *Délszláv* (južni Slovan, južnoslovanski) je pogosto presplošno ime za tisto, kar je mišljeno. Zaradi njegove občosti je lahko zgubljeno razlikovanje, svojskost posamičnosti, lahko pa je tudi čisto nenamerno zakrit izpust nekoga; tako se npr. raziskave o južnoslovanskih in madžarskih književnih in jezikovnih stikih redko ali pa precej obrobno ukvarjajo s slovenskim deležem pri tem (včasih pa sploh le s srbohrvaškim, kljub besedi *délszláv* v naslovu; prim. v JiS 1980/81, št. 2, str. 84–c, poročilo V. Novaka o Friedovi knjigi Sprejem južnoslovanskega ljudskega pesništva v madžarskem slovstvu od Kazinczyja do Jókaija).

1.1 Med prvimi, ki so pokazali živo zanimanje za slovenistično dejavnost, je bil István Sándor (1750–1850), popotnik in razsvetljensko navdahnjen samouk, ki je po vrnitvi s svojih popotovanj pisal potopise, pripovedoval o življenju koroških in kranjskih Slovencev, raziskoval madžarsko-slovenske stike in pisal spise o ugrofinskem in slovenskem jeziku.[1] Njegovemu prizadevanju je sledil Jožef Košič (1788–1867), župnik najprej na Dolnjem in potem na Gornjem Seniku v Porabju. Ukvarjal se je s pisateljskim in znanstvenim delom.[2] Prvi časopis v prekmurskem narečju je urejal Mirko (Imre) Avgustič (1837–1879); ta časopis (Prijátel) je izhajal v Budimpešti od 1875 do 1879. Leta 1876 je izšel tudi Augustičev priročnik Návuk vogrskoga jezika za začetnike.[3] – Z zbiranjem etnološkega gradiva pa sta se pred Pavlom ukvarjala Alojz Dravec in József Csaba.[4]

---

[1] István Fried, István Sándor o Slovencih, Jezik in slovestvo 1979/80, št. 4/5, str. 137–140.

[2] Vilko Novak, Košič in Slomšek, ČZN 1934, 160–162; isti, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, Slovenski etnograf II (1949), 100–110; isti, Jožef Košič, prekmurski pisatelj, Razprave III SAZU, 2. razr., 1958, 233–278; isti, Delo Jožefa Košiča, Stopinje 1976, 19–22; isti, Košičev prezrti vir, JiS 1978/79, št. 8, 277–279; István Fried, Neznana pesem Jožefa Košiča iz 1837, JiS 1978/79, št. 5/6, 175–178; Franček Mukič in Marija Kozar, Slovensko Porabje, Mohorjeva družba v Celju, 1982, konkr. str. 91–94 v poglavju Znameniti Porabci (ki na kratko predstavlja tudi A. Pavla in A. Dravca).

[3] Janko Šlebinger, Agustich (Augustič) Imre, SBL, 1. zv., 1925, str. 3; Vilko Novak, Imre Augustich, Slovenski jezik III/1–2, 1940, 188–190; isti, Madžarski spisi o ljudskem življenju v Prekmurju, Traditiones 4 (1975), 155–174 (tu je govor npr. tudi o Košiču in Pavlu); isti, Prekmurska gesla v leksikonu Slovenska književnost (CZ 1982), JiS 1983/84, št. 2–3, 107–108; Štefan Barbarič, Augustič Imre, Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok [Južnoslovansko-madžarski književni stiki] II/8, Novi Sad, 1984, 107–113; Franc Šebjanič, Augustič, Imre, Enciklopedija Slovenije 1, 1987, 131.

[4] Zapisi o narodnih šegah, gospodarstvu, okolici in zbiranje gradiva, opisi krajev: Vakarcs Kálmán.

1.2 Nekoliko pozneje se je Avgust Pavel (1886–1946), ki je v Budimpešti študiral slavistiko, latinščino in madžarščino, posvetil delu na narodnostnem in jezikovnem področju. Rojen je bil na Cankovi, služboval pa je v Sombotelu (Szombathelyu) kot gimnazijski profesor, muzeolog, pobudnik in urednik revije Vasi Szemle, bil knjižničar študijske knjižnice, v kateri je tudi zbral dragoceno slavistično gradivo. Prizadeval si je za slovensko muzejsko etnografsko zbirko, pisal je etnološke spise, prevajal. Pavlov univerzitetni učitelj Oszkár Asbóth (1852–1920) ga je spodbujal pri raziskovanju in zbiranju narečnega jezikovnega gradiva iz njegove vasi in okolice. Ohranjena je njuna korespondenca, obsegajoča 45 pisem in razglednic: kaže njuno sodelovanje in medsebojno naklonjenost. Asbóth je imel v tistem času pismene stike še z Ivanom Prijateljem, Antonom Aškercem, Karlom Štrekljem in drugimi. Na njegovo prošnjo je Ivan Prijatelj sestavil pregled slovenske književnosti za enciklopedijo; izšla je l. 1911 v štirih zvezkih (Egyetemes Irodalomtörténet, 1. knjiga, str. 643–652).[5]

Pri Asbóthovih znanstvenih razpravah, ki so izhajale v publikacijah madžarske znanstvene akademije[6], je dragoceno tudi gradivo, ki ga je po slovenskih vaseh tedanje Ogrske nabiral Pavel.

Pavel se je takrat ukvarjal z domačim narečjem. Leta 1908 je bil za delo Glasoslovje slovenskega narečja Cankove na univerzitetnem natečaju še kot študent tudi nagrajen. Okrog 140 strani obsegajoč zvezek, pisan v madžarščini, je izšel kot knjižna publikacija v okviru široko zasnovane akcije Slovanska narečja na Madžarskem pri Madžarski znanstveni akademiji.[7] Urednik te zbirke je bil Oszkár Asbóth. Oglejmo si to delo malo podrobneje.

Pavel ima Glasoslovje razdeljeno na Vokalizem in Konzonantizem. V prvem po tabeli samoglasnikov obravnava posamezne skupine glasov, njihov razvoj glede na staro cerkveno slovanščino (po njegovem stari bolgarski jezik) in glede na sodobne slovanske jezike, odvisnost razvoja od naglašenosti zlogov, glasovnega okolja, mesta naglasa. V vseh poglavjih navaja številne primere, še posebej pri bogatem dvoglasniškem sistemu. Na koncu govori še o glasovnih premenah. Na polemičnih mestih navaja nasprotne poglede. Tako pri razvoju *ü*-ja dokazuje neodvisnost razvoja glasu od naslednjega zloga (str. 59) v nasprotju z razlago

---

[5] Franc Šebjanič, Slovenska pisma madžarskega slavista Oszkárja Asbótha, Pomurska založba, Murska Sobota, 1964.

[6] A j-gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántuli magyar nyelvjárásokban (Sprememba glasu *j* > *gy* v jeziku tukajšnjih Slovencev in v narečjih prekdonavskih Madžarov), Akademija (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 20/10), Budimpešta, 1908; Szláv jövevényszavaink (Naše slovanske prevzete besede), Akademija (Értekezések 20/13), Budimpešta, 1907.

[7] Avgust Pavel, A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana, Akademija, Budimpešta, 1909. Med njegovimi deli omenimo: A legújabb vend irodalom nyelve [Jezik najnovejše vendske književnosti], Nyelvtudományi értekezés, Nyelvtudomány, 1916, št. 1–2, str. 1–27, 102–116; Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története [Zbirka vendskih besedil in dosedanja zgodovina zbiranja], Nyelvtudományi értekezés, Nyelvtudomány, 1916, št. 3–4, str. 161–187, 263–282; A hazai szlovén nyelv összehasonlító hang-, alak- és mondattana, 40 évi gyűjtés eredménye [Primerjalno glasoslovje, oblikoslovje in skladnja domovinske slovenščine], rokopis, kraj nahajanja neznan; Szlovén nyelvtan [Slovenska slovnica], rokopis, Sombotel; Vend (szlovén) irodalom [Vendska (slovenska) književnost], rokopis, Sombotel; A vend nyelv magyar kölcsönszavai [Madžarske sposojenke v vendskem jeziku], rokopis, Budimpešta. Natančnejše podatke glej v zborniku Avgust dr. Pavel, bibliografija Gizelle Krajevszky, PZ, Murska Sobota, in Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Sombotel, 1967. – Prim. Vilko Novak, Avgust dr. Pavel, JiS 1968, št. 3, 127–130; isti, Življenje in delo Avgusta Pavla, Razprave SAZU VII, razr. za filološke in literarne vede, Ljubljana, 1970, 293–341 (gl. še opombo 20 tu niže); Franc Šebjanič, Dokument o morebitni Pavlovi namestitvi na ljubljanski univerzi, JiS 1966, št. 8, 268–270; Marc L. Greenberg, Ágost Pável's Prekmurje Slovene grammar, SR 1989, št. 1–3, 353–364.

Jánosa Melicha (1872–1963), ki v svoji razpravi Slovanske prevzete besede (1. knjiga, str. 12)[8] pravi, da je v naglašenem zlogu, če mu sledi glas *i, ü* namesto *u*.

V Konzonantizmu po pregledni tabeli posveča veliko pozornosti izvoru in razvoju glasu *j* (od strani 117 do 126). Gre za eno najbolj problematičnih mest v raziskavah vseh, ki so se s tem ukvarjali. Poglavje je naslovljeno »D' (=gy) in t' (=ty)«. Najprej razvija misli o izvoru *d'*(⟨*gy*⟩). Predvsem se lahko razvije iz izvornega *j*, še posebej, če je na začetku besede. Takoj zatem polemizira z Melichom, ki v že omenjeni razpravi (1. knjiga, str. 141) pravi, da je vsak *j* ne glede na izvor *d'* ⟨*gy*⟩, nekoliko dalje (str. 146), da izvorni *j* in ⟨*g*⟩ po navadi zvenita kot *d'* (⟨*gy*⟩), v drugi knjigi (str. 39) pa o razvoju *d'* (⟨*gy*⟩) iz glasov *j* in *g* pred *i* oz. *e*, da je vsak začetni *j* dal *d'* (⟨*gy*⟩). Pavel še naprej našteva nedoslednosti in menjavanje Melichovih razlag in se upira taki posplošitvi glasovnega zakona. Navaja besede, kjer glas *j* ni nikoli *d'* (⟨*gy*⟩), pod prvo točko pa ne takrat, kadar se je razvil iz *d*+*j* (izjemen je položaj za soglasnikom). V notranjosti besede se *d'* (⟨*gy*⟩) razvije pred naglasom (str. 119–120). – Fran Ramovš v svojem Konzonantizmu (Historična gramatika II, Ljubljana, 1924, str. 167) o tej problematiki zavzema podobno stališče kot Asbóth: »slovenski refleks za *dj* je glas, ki se v ničemer ne razlikuje od *j* < i̯ in če bi v prekm. ne participiral na prehodu *j* > *d'*, *g'*, tedaj bi bili skoro prisiljeni, da stavimo ta prehod v dobo pred razvojem *dj* > *j*, kar je popolnoma neverjetno.«

Druga stvar je razlaga nastanka tega glasu. Asbóth nastanek *d'* razlaga kot prilikovanje prehodnega zobnika, ki se je razvil med soglasnikom in sledečim *j*, z glasom *j*, Ramovš pa kot posledico krepkega izrekanja *j* (»prekomerno dvignjenje jezikovega artikulirajočega dela«), tako da pride do zapore (str. 164). – Za madžarske raziskovalce je bil ta problem zanimiv tudi zato, ker je tak razvoj glasu *j* opazen tudi v madžarskih narečjih prek Donave (ime pokrajinske enote Prekdonavje se nanaša na področje, poseljeno z Madžari, desno od Donave). Raziskovanje tega področja (primerjanje starih jezikovnih zapisov) je dodatno zapletala nedosledna raba črk (madžarska grafika najstarejših prekmurskih zapisov). – Razprava o glasu *d'* se navezuje tudi na problematiko prevzemanja slovanskih besed v madžarščino.[9]

1.3 Asbóth je v svoji razpravi Naše slovanske prevzete besede (gl. op. 6, str. 121–220) ostro zavrnil Melichovo pretirano »slovaško« razlago prevzetih besed, vendar tudi marsikatero domnevno slovansko besedo prišteva k madžarskim.

V razpravi Sprememba *j-gy* v jeziku tukajšnjih Slovencev in v narečjih prekdonavskih Madžarov (gl. op. 6, str. 461–521) obravnava razvoj glasu glede na položaj in naglašenost zlogov. Na podlagi Pavlovega gradiva primerja slovenska in madžarska narečja. Odkriva določeno vzporednost razvoja: na začetku besede raba *j* ali *d'* (⟨gy⟩) pri obojih niha (pravi, da je pri Slovencih po navadi *d'* (⟨*gy*⟩), vendar tudi *j*, in da je glas *j* po izvoru staroslovanski *dj* – če ni v medsamoglasniškem položaju v nenaglašenem zlogu). V sredini besede za zvenečimi soglasniki je pri Madžarih praviloma *d'* (⟨*gy*⟩), tako tudi pri Slovencih, vendar ne vedno, pri obojih pa se pred *j* pojavlja zobna zapora. V položajih za samoglasniki opaža pomembno razliko – pri Slovencih naj bi prišlo do spremembe v naglašenem zlogu, v madžarščini pa ta pogoj ni izpolnjen, naglas je namreč vedno na prvem zlogu. Iz tega Asbóth sklepa, da pri tem glasovnem pojavu ne gre za prenos iz slovenščine.[10]

---

[8] János Melich, Szláv jövevényszavaink I, II [Naše slovanske prevzete besede], Budimpešta, 1903–05, A honfoglaláskori Magyarország [Madžarska v času osvojitve domovine], Budimpešta, 1925.

[9] O prehodu *j* v d' je obširna beseda tekla med Škrabcem in Oblakom o Jagićevem Archivu für slavische Philologie (Über einige schwierigere Fragen der slovenischen Laut- und Formenlehre, letnik 12, ponatis v: Jezikoslovni spisi I/4, 500–537; v Archivu nenatisnjeno prav tam, 537–606: Erläuterungen und weitere Erwägungen (med mnogim drugim). Nekaj tudi v Cvetju: 28 (1912), št. 9, str. č.

[10] O Pavlu in Asbóthu prim. J. Toporišič, Slovensko narečjeslovje (v: Portreti, razgledi, presoje, Maribor, 1987, 217–256, konkr. 238–239), prvotno v Die slovenische Dialektforschung, ZslPh 30 (1962), št. 2, str. 383–414.

1.4 Vprašanja izvora slovanskih besed v madžarščini[11] in s tem v zvezi razvoja slovanskega in madžarskega glasovja se je nekoliko pozneje lotil tudi István Kniezsa (1898–1965)[12]. – V razpravi Slovanski jezik v Prekdonavju pred naselitvijo Madžarov načenja najprej vprašanje skupnega jezika panonskih Slovanov na tem področju in jezika del Cirila in Metoda. Kopitarjevi panonski teoriji zoperstavlja trditev, da je starocerkvenoslovanski jezik glede na svoje značilnosti bolgarščina in da tako ne more biti istoveten z jezikom panonskih in moravskih Slovanov. Njegova teza se opira na razvoj glasov na tem ozemlju, na stare zapise (Brižinski spomeniki) in na razvoj *t'*, *d'* v bolgarskem jeziku (*št*, *žd*, kar je istovetno jeziku del Cirila in Metoda). Ni dokaza, pravi, da bi bil ta jezik slovenščina, čeprav slovenski zgodovinarji Koclja in njegovega očeta Pribino prištevajo k slovenski zgodovini. – V nadaljevanju polemizira z Melichovo teorijo o izvoru tamkajšnjih krajevnih besed. Po Melichu sledi vodijo k slovaščini (razpravljanje se nanaša na Melichovo razpravo Madžarska v času osvojitve domovine, str. 395–397), čeprav pogosto sklepa tudi na slovanizirana madžarska imena. Tudi bratislavski univerzitetni profesor Ján Stanislav razvija t. i. »slovaško teorijo«. Na podlagi primerjave palataliziranih slovanskih glasov in ustreznih glasov v madžarskih besedah sklepa na slovaški izvor. Primerja še razvoj *ę* in epentetičnega *l*. Kniezsa nekatere njegove trditve spodbija, nekatere sprejema, pogosto pa zavrača dokaze, ki naj bi veljali za obdobje pred 13. stoletjem. S tem zavrača Stanislavovo tezo o široki slovaški naseljenosti tudi med Donavo in Tiso in v današnji Transilvaniji. Kniezsa povzema, da prekdonavskim Slovanom niso dokazali slovaštva niti Melich niti Elemér Moór niti Stanislav.[13] Svojo tezo o južnoslovanski naseljenosti tega ozemlja (slovenska, kajkavsko hrvatska, štokavsko srbska) postavlja na tri glavne točke: razvoj epentetičnega *l* (kjer je), na razvoj *tl*, *dl* v *l* in razvoj *t+j* v *ć*.

1.5 Vzporedno s svojim obsežnim delom na srbohrvatistiki (slovarska dejavnost, madžarske prvine v srbohrvaščini, prevzete slovanske besede v madžarskem jeziku, kajkavska književnost...) slovenski jezik in književnost obravnava László Hadrovics. V Pravopisu hrvatskih protestantskih tiskov v 16. stoletju[14] se ukvarja tudi s Trubarjevo dejavnostjo in njegovim odstopom od hrvaškega protestantskega pravopisa. Kajkavski protestantski zapis temelji na madžarskem pravopisnem sistemu; do razlik prihaja pri zapisu sičnikov, šumevcev in palataliziranih glasov. V svojem pregledu južnoslovanske filologije po osvoboditvi[15] pa omenja, da so bile do zdaj izdane slovenske molitve iz 17. stoletja (slovenske pesmi in molitve bratovščine rožnega venca in Molitev pokore iz prekmurske nabožne književnosti),[16] manjkajo pa da še raziskave hrvatskega in slovenskega baroka, predvsem pridig, ki slove po svoji nedogmatičnosti in umetelnosti.

1.6 Doslej omenjena dela so izhajala kot samostojne knjižne izdaje ali kot skupne publikacije razreda za jezik in književnost in razreda za filologijo. Po drugi svetovni vojni se slavistika utrjuje tudi v jezikoslovnih revijah.

---

[11] Gl. Vilko Novak, Raziskovanje slovanskih izposojenk v madžarščini, Slavistična revija 1971, št. 2, 167–187.

[12] István Kniezsa, A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon [Slovanski jezik v Prekdonavju pred naselitvijo Madžarov], Akademija (Közlemények, 1951/2, str. 374–397), Budimpešta.

[13] Kniezsa v razpravi navaja teze iz Jana Stanislava dela Slovensky juh v stredoveku, Turč. Sv. Martin, 1943.

[14] László Hadrovics, A 16. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása [Pravopis hrvatskih protestantskih tiskov v 16. stol.], Akademija (Közlemények, 1951/2, str. 164–225), Budimpešta.

[15] Délszláv filológiánk a felszabadulás óta [Naša južnoslovanska filologija po osvoboditvi], Akademija (Közlöny, 1970, str. 270–274), Budimpešta.

[16] Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem 17. Jahrhundert, Studia Slavica 1951/3, str. 379–401, Budimpešta; Ein Bußgebet der ungarländischen Slowenen aus dem 17. Jh., Studia Slavica 1956/2, str. 388–394, Budimpešta.

Leta 1955 so izšle prve strani revije Studia Slavica Hungarica, ki izhaja še danes (revija Études Slaves et Roumaines, ki se je pojavila l. 1948, je hitro prenehala izhajati). Pri njej pogosto sodelujeta tudi raziskovalca prekmurske književnosti Štefan Barbarič in Vilko Novak.[17] L. 1961 se je tej reviji pridružila Slavica iz Debrecena. Izhaja še Hungaro Slavica – kot zbornik madžarskih prispevkov na mednarodnih slavističnih kongresih. Zbornik iz l. 1978 (str. 125–141) prinaša referat Petra Királya o raziskovanju slovenskega narečja na Madžarskem,[18] v katerem se ukvarja s hrvatskimi kajkavskimi in slovenskimi prvinami v sodelovanju z narečjeslovci ljubljanske univerze. Raziskovalno delo Petra Királya obega razvoj jezika od staroslovanskih do starohrvaških glagolskih spomenikov, srednjeveško južnoslovansko glagolsko književnost sploh, analize slovaškega jezika na Madžarskem...

1.7 Leta 1982, 1985 in 1988 so bili v okviru Katedre za slovenski jezik na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu organizirani Mednarodni slavistični dnevi. Važne organizatorične zasluge zanje ima vodja katedre Károly Gadányi. V povezavi s slovenistično dejavnostjo v Sombotelu oziroma v Porabju so bile med drugim predstavljene naslednje teme: v 1. zborniku Porabski slovenski rokopisi avtorice Ibolye Doncsecz / Iboje Dončec (str. 178–181), Dvojezični učbenik iz 19. stoletja (Marija Kozar-Mukič, str. 182–187), v 2. zborniku pa Jezik urbarjev Slovenske okrogline (Tótság) v 18. stoletju (Marija Kozar-Mukič, str. 115–120), Glagolski koreni in glagolski spregatveni vzorci (Károly Krajczár / Karel Krajcar, str. 101–110), Madžarske besede v romanu Miška Kranjca Strici so mi povedali (Ibolya Doncsecz, str. 111–113). Tretje slavistično srečanje je bilo organizirano maja 1988, vendar zbornik v času, ko je nastajal ta prispevek, še ni izšel.

1.8 Slovarska dejavnost je bila skromnejša. Na Madžarskem danes ni mogoče dobiti niti madžarsko-slovenskega niti slovensko-madžarskega slovarja. Prvi slovar je sestavil Aleks Kardoš (Magyar-vend szótára, Murska Sobota, 1919), drugega in zadnjega pa János Fliszár (Magyar-vend szótára, Budimpešta 1922, 1942).[19] – Pavlova slovnica prekmurskega jezika, ki je nastala leta 1941 ali 1942, ni izšla, gradivo je ostalo v rokopisu (glej op. 7). – V pričujoči pregled nisem vključila pisanja učbenikov (razmahnilo se je predvsem v zadnjem času) in ukvarjanja z metodologijo pouka slovenščine.

2.1 Tudi raziskovanje književnosti in književnih vplivov se je, tako rekoč, začelo z Avgustom Pavlom. Panonski svet je pisan svet ljudske umetnosti različnih narodov. Ti vzajemno sprejemajo motive, jih preoblikujejo (kakor tudi starejše lastne), jih prilagajajo drugačnemu okolju, porajajoč nove. Pavel je iskal izvorna žarišča energije naroda in njegove kulture: prevedel je najlepše ljudske balade, romance in epske pesmi ter o tem objavljal študije.[20] V študiji Sorodni motivi bajke o Orfeju v južnoslovanskem ljudskem pesništvu razpravlja o domačih nosilcih mita (kralj Matjaž, Deveti kralj, Deveti mož), o njihovih

[17] Štefan Barbarič, Slovenski protestantizem na Madžarskem, Studia Slavica Hungarica, 1979, str. 37–45; Vilko Novak, Jezik prve prekmurske književnosti, Studia Slavica, 1979, str. 279–280.

[18] Peter Király, Beiträge zur slowenischen Mundart in Ungarn, Hungaro-Slavica, 1978, str. 125–140, Budimpešta.

[19] Pri tem seveda ne upoštevam znotrajknjižnih slovarčkov in glosarjev (kakršen je npr. Košičev madž.-prekm. slovarček v njegovem prevodu (1833) Szalayjeve slovnice) in slovarjev, izdanih v »potrianonski« Sloveniji (Franc Šebjanič, Madžarsko-slovenski slovar, DZS, 1961 (skupaj z V. Novakom, J. Hradilom in J. Vörösem); isti, Slovensko-madžarski slovar, DZS, 1969). – O negativnih posledicah, ki jih imajo za objektivnost madžarskih raziskav neljudski madžarizmi v prekmurskem besedišču Flisarjevega slovarja, gl. Vilko Novak, Madžarske izposojenke v prekmurščini, JiS 1974/75, št. 4, 104–105.

[20] Avgust Pavel, Az orpheus-monda rokonai o délszláv népköltészetben [Sorodni motivi bajke o Orfeju v južnoslovanskem ljudskem pesništvu], Ethnographia, str. 320–340, letnik 1909, Budimpešta; A Bankó leányáról szóló széphisztoria délszláv forrásai [Južnoslovanski viri lepih zgodbic o Bankójevi

spremenjenih vlogah in krščanskih preobratih. Kot zanimivost navaja Bugarina Orfeja iz bolgarskega ljudskega epa: bugarin pomeni tudi Bolgar, bugariti pa peti. V bolgarskem ljudskem epu je Orfej Bolgar. V študiji o lepih zgodbicah o Bankójevi hčeri (hčeri madžarskega fevdalca v času vladavine kralja Béle) pa odkriva očitne vplive ženskih likov iz junaških epskih pesnitev južnih Slovanov. Gre za junaško sestrico kraljeviča Marka, za ženski lik, ki ga madžarska ljudska epika ni poznala.

2.2 Leta 1984 so izšle Slovenske pravljice iz Porabja (Založba učbenikov, Budimpešta). Zbiral jih je Karel Krajcar, in sicer več kot 20 let v Števanovcih, kjer je bil tudi rojen. Te pravljice so si pripovedovali jeseni pri »lüpanju« koruze, pozimi pri česanju perja, pri »lüpanju bučnih koščic« (iz uvodne besede dr. Zlate Vokačeve). Izšla je še pesmarica ljudskih pesmi iz Porabja (Založba učbenikov, Budimpešta, 1989, zbr. in ur. Marko Terseglav, gl. ur. in transkrib. Julijan Strajnar).

2.3 Pregneteni in med seboj zrasli različni kulturni impulzi tvorijo nenavadno strukturo vzporednosti, učinkovanj in razhajanj. S tematiko vzporednosti kultur srednje in vzhodnosrednje Evrope se ukvarja literarni zgodovinar in dober poznavalec slovanskih književnosti István Fried.[21] V določanju razpotij in srečanj poljske, češke, slovaške, slovenske, srbske, hrvaške in madžarske književnosti od klasicizma prek romantike v 20. stoletje priznava samosvojo in suvereno konstelacijo slovenske književnosti prek tako velikih ustvarjalcev, kot sta bila Prešeren in Cankar. Ena od skupnih potez prevojev literarnih tokov v tem delu Evrope je gotovo to, da so ti pesniki in pisatelji, tako čisto svoji kot tudi povezani z narodom, nadaljevali pripovedi starega izročila, brusili profil naroda in napravili njegovo ogrodje nezlomljivo.

Podobno kot Frieda zanima tudi Istvána Lőkösa,[22] ki kot osnovne poteze srednjevzhodnega simbolizma poleg ustvarjalnega prevzemanja in artizma našteva tudi angažiranost in zavest pripadnosti. S pomočjo Krleževih besed (Eseji, 1. knjiga, str. 102, Zagreb, 1961) govori o tem področju, ki da »gnije pred zidovi evropske civilizacije, istočasno pa je od nje ločen s kitajskim zidom brezštevilnih kulturnih in zgodovinskih razlogov«.

Zanimiv je tudi vidik odnosov med Slovenci in Madžari v času dunajskega cenzorja Jerneja Kopitarja. Ta je deloval slovansko oziroma avstroslovansko združevalno, tako seveda nasprotno takratnim madžarskim interesom na Dunaju. Zaradi tega je bila očitna precejšnja medsebojna nenaklonjenost; konkurenčnost je bila vzrok medsebojnemu odklanjanju. Tudi o tem piše István Fried.[23]

2.4 V okviru Mednarodnih slavističnih dni sta bili predstavljeni (v 2. zborniku) literarnozgodovinski temi. Možnost komparativne obdelave dveh besedil o 1. svetovni vojni: Prežihov Voranc: Doberdob in Zalka Máté: Doberdó (Elizabeta Bernjak, str. 95–100); Slovenski ljudski molitvi v primerjavi z madžarskimi in slovaškimi (Mária Zsilák, str. 61–67).

2.5 Prvi prevodi slovenske književnosti so se začeli pojavljati v literarnih revijah v 20-tih letih. Veliko prevajalsko delo so opravili Avgust Pavel, Zoltán Csuka, Orsolya Gállos, Franc Tot in drugi.

Največ prevajalcev je pritegnil Ivan Cankar. Najprej so bile prevedene posamezne

---

hčerki], Egyetemes Philológiai, Közlöny, 1913, str. 104–112. – Gl. Štefan Barbarič, Ko se bo oglasila zlata ptica..., JiS 1968, št. 6, 175–180; Vilko Novak, Izbrani spisi Avgusta Pavla, JiS 1976/77, št. 4, 120–121.

[21] István Fried, Die Fragen des Überganges vom Klasizismus in die Romantik, in der Richtung von Mickiewicz, Mácha, Prešeren und Vörösmárty, Studia Slavica, 1973, Kelet-és Közép-Európa között (Med vzhodno in srednjo Evropo), Gondolat, Budimpešta, 1986.

[22] István Lőkös, Simbolizam i socijalna angažiranost u stvaralaštvu Cankara, Matoša i Endre Adyja, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 2. del, Ljubljana, 1981, 63–72.

[23] István Fried, A magyarországi szlavisztika kezdeteihez, Helikon Világirodalmi Figyelő 10, 1964, 295–301; isti, Jernej Kopitar in madžarska kultura, JiS 1981/82, št. 2–3, 62–65.

črtice, potem pa tudi večja dela: Potepuh Marko in Kralj Matjaž (1937), Hlapec Jernej in njegova pravica (1937, potem še veliko ponatisov), Na klancu (1955), Hiša Marije Pomočnice (1979), Življenje idealista (izbor: Martin Kačur in druge črtice).

Samostojni knjižni prevodi predstavljajo slovensko književnost od Slovenskih ljudskih pravljic (1987), Poezij Franceta Prešerna (1971, 1975) prek slovenskih modernistov (razen Murna), Srečka Kosovela, precej dobro zastopanega slovenskega socialnorealističnega romana do sodobne slovenske književnosti (Andrej Hieng, Vitomil Zupan, Peter Božič, Kajetan Kovič, Rudi Šeligo, Lojze Kovačič, Drago Jančar, Dušan Jovanovič, ...).

2.6 Izšlo je tudi nekaj antologij. Najstarejša in najbolj obširna (A szlovén irodalom kistükre, Evropa, 1973) z odlomki predstavlja vse od ljudskega slovstva do sodobne slovenske književnosti (do dramatike Primoža Kozaka). Druga antologija je izbor poezije slovenskih modernistov (Slap – Zuhatag, skupna izdaja založbe Evrope iz Budimpešte in Državne založbe Slovenije, 1979). Obstajata še dve antologiji sodobne slovenske poezije (Hogy is állunk, Evropa, Budimpešta, 1984; Csillagok és szívek, Evropa, 1973), poleg antologije sodobne slovenske krajše proze (Téli éj, Evropa, 1970) in antologije sodobne slovenske drame (A hodító, Evropa, 1989) pa je v madžarščino prevedeno tudi pesništvo koroških Slovencev (skupaj z izborom poezije madžarske narodnosti v Sloveniji, izdaja je v slovenskem in madžarskem jeziku, Pomurska založba, Murska Sobota, 1981).

3 Za konec – madžarske jezikoslovce je zanimal slovenski jezik tudi zaradi razumevanja in določanja njihovega lastnega. Pojavljale so se tudi teorije (slovaška, bolgarska v razpravah o prevzetih slovanskih besedah), ki so jim drugi očitali preveliko ekspanzivnost. Na področju literarne zgodovine, kjer so upoštevali tudi slovensko ustvarjalnost, je očitna želja po razširitvi védenja in po zorenju kulturne zavesti, predvsem v zadnjem desetletju.

V zadnjem času izbor prevajalcev postavlja v središče zanimanja dela, kot so Galjot, Veliki briljantni valček Draga Jančarja, Resničnost Lojzeta Kovačiča, Osvajalec Andreja Hienga, Igrajte tumor v glavi ali onesnaženje zraka Dušana Jovanoviča, kar napeljuje na misel, da se na obodu tega dela Evrope zbirajo podobne izkušnje (saj mora biti delo odmevno!). Madžarska se čuti zavezano kulturnemu deležu Srednje Evrope, ena od njenih sedanjih vezi je tudi tak kulturni pretok.

Marjanca Mihelič
Univerza v Budimpešti

GENEZA NEOBJAVLJENEGA ROLLANDOVEGA PISMA GORKEMU

V arhivih za literaturo in umetnosti ZSSR smo našli zanimivo pismo, ki ga je R. Rolland 22. oktobra 1930 naslovil na na M. Gorkega. Prevedeno v ruščino, je vzbudilo kar precej zanimanja ne le med literarnimi zgodovinarji, ampak tudi zgodovinarji in seveda bralci. Slednji so me spraševali o genezi bistrovidnosti tega velikega francoskega misleca in pisatelja (po izobrazbi zgodovinarja), ki je zapisal: »Vznemirjen sem. Žal! Pomislim na leto 1793, ko je revolucija v svoji največji vnemi brez razlike obračunavala s svojimi sovražniki in najzvestejšimi služabniki. Bojim se, da bodo storjene usodne napake. A to zaupam le vam. Saj, tako kot vi, ljubim revolucijo in si, enako kot vi, želim zmage ZSSR.«[1]

To je, vidite, misel, ki bi jo morali prebirati in dajati v branje tudi drugim! Ko jo bomo povsem dojeli, bomo o Rollandu mislili natanko tako kot Degas, ko je na večer pred njegovo

[1] Central'nyj gosudarstvennyj arxiv literatury i iskusstva SSSR. Fond № 1303, opis' I, ed. xr. 584, l. 140.

smrtjo zaupal Manetu: »Nismo vedeli, da je tako velik!« A Rollandova predvidevanja so se v resnici žal še več kot potrdila.

Da bi odgovorili na zastavljeno vprašanje, je treba najprej povedati neko splošno dejstvo. Rolland je v svojem Ljudskem gledališču (Théâtre du Peuple) poudaril, da ima »naše ljudstvo verjetno najbolj junaško zgodovino« in da je le-ta »prava zakladnica misli in strasti«. Proučil je velike politične in socialne interese francoske revolucije ter tu tudi črpal snov za Gledališče revolucije (Théâtre de la Révolution). Zgodovinsko ozadje francoske revolucije je seveda poznal do potankosti. V njegovem pismu A. M. Curtiusu z dne 25. oktobra 1927 se nam razkrije neko pomembno priznanje – ko je pisal dramo Danton, je namreč že poznal Aularda in Jaurèsa. Ob 200-letnici francoske revolucije je treba še posebej podčrtati dejstvo, da ni nikoli prenehal občudovati štirih zajetnih zvezkov Zgodovine revolucije (Histoire de la Révolution) Jeana Jaurèsa. V neobjavljenem pismu gospe Louisi Cruppi 2. aprila 1921 je takole ocenil Jaurèsovo mojstrovino: »Čudovito je... Vse je tako živo in organsko. In kako inteligentno; kakšna plemenitost duše, ki zaznava lepo in humano vsepovsod, kjer se nahaja, celo pri svojih nasprotnikih! K temu dodajam, da je delo obogateno z nešteto novimi dokumenti in čtivi, ki jih francoski zgodovinarji do zdaj še niso uporabili, ter tako znova in znova prenavlja tisto zgodovino, ki sta nam jo razkrila Michelet in celo Aulard.« Tisto, kar je Rollanda v Zgodovini revolucije zlasti presunilo, pa je – kot je zaupal gospe Louisi Cruppi – »istovetnost tedanjih problemov s temi, ki tarejo današnji čas. In tako smo soočeni z groznim vprašanjem diktature revolucije in 'začasnega' nasilja, katerih nevarnosti in uničevalno zlo usodo so razbrale tako Robespierrjeve ostrovidne oči kot Mirabeaujev angelski pogled ali pa Condorceteva razsežna inteligentnost«.[2]

Jasnovidna misel, ki jo je R. Rolland zaupal M. Gorkemu, je torej izhajala iz tragične poučnosti dogodkov francoske revolucije in morebitnih posledic koncentracije celotne oblasti v rokah enega človeka – Stalina. To vsekakor, toda Rolland je, glede na svojo podkovanost zgodovinarja, verjetno razpolagal tudi s konkretnimi in verodostojnimi informacijami o tem, kar ga je v ZSSR zanimalo.

V nadaljevanju se bomo ustavili ob nekem zanesljivem viru informacij, ki se zanimanju R. Rollanda ni mogel izmuzniti. S tem ni rečeno, da so ostali viri, s katerimi je razpolagal, zanemarljivi. Vendar je izmed podatkov v posebno skupino izločal tisto, kar ga je lahko resnično poučilo o položaju v ZSSR.

L. 1930 so združene založbe Vremja objavile prvi zvezek Zbranega dela R. Rollanda. Predgovore k delu, ki je bilo prva takšna objava ne le v ZSSR, ampak nasploh v svetu, so napisali Maksim Gorki, Anatolij Lunačarski in Stefan Zweig. Lahko si predstavljamo občutke, ki so prevevali Rollanda med ogledovanjem tega zvezka – nedvomno je občutil globoko moralno zadoščenje. Kaj ni prav on že od prvega duhovnega srečanja z Levom Tolstojem vseskozi verjel v ustvarjalno moč fizičnega in umskega delavca? Kaj se ni še l. 1911 ob pisanju zadnjega zvezka Jeana Christopha v Firencah takole zaupal G. Papiniju: »Sedaj pričakujemo novo zarjo in njena luč, četudi jo zastirajo meglice trpljenja, se svita v Rusiji: ime ji je usmiljenje, brezupna ljubezen do ljudi. V svojem delu sem poskušal poimenovati posamezne stopnje te evropske veličine. Moj Jean Christophe naj bi bil sinteza, proces, zagovor in zlasti poziv.«[3] Ob tem ne smemo spregledati, da je nameraval zadnjo knjigo svojega romana epopeje nasloviti Nova zarja, a so mu težave pri izdaji to onemogočile.

V predgovoru M. Gorkega je morala Rollanda pritegniti zlasti misel, da je v neizprosni igri sovražnih sil zgodovine tudi »človek ena od sil, saj v svoji težnji po idealni pravičnosti nenehno opozarja, kako je le-ta neobhodno potrebna zlasti delavcem, edinim, ki bi jo bili

[2] Arhivi Romaina Rollanda, Pariz.

[3] G. Papini, Passato remoto. Firence: L'Arco, 1948. Str. 253.

zmožni uveljaviti po vsem svetu.«[4] Poleg te ideje, ki bi jo lahko upravičeno pripisali kritiki Rollandove drame Volkovi (Les Loups)[5], pa lahko domnevamo, da veliki mislec in humanist 20. stoletja ni ostal brezbrižen niti do naslednje trditve M. Gorkega: bralec oz. širši krog javnosti bi se moral navzeti tistega, kar tvori samo miselno jedro francoskega pisatelja: »ljubezen do človeka in človekovo spoštovanje do svojega velikega dela«. »Žal pa so se te kvalitete zelo skromno razvile med delavskim razredom in boljševiki, ki so si zadali izredno težko nalogo vzpostaviti in utrditi v svetu resnično pravi humanizem«; tako drzno je Gorki, ta duhovni brat francoskega misleca, zaključil svoj predgovor.[6] Ni zgolj naključje, da je Rolland svoje mračne besede namenil prav Gorkemu.

Nasprotno pa je predgovor A. Lunačarskega žal izzvenel v zoprno napihnjenem tonu zakletih sovražnikov ne le R. Rollanda, ampak tudi ZSSR. Vplivni predstavnik sovjetske intelektualne elite, ki je v pismih iz Švice med 1. sv. vojno ogovarjal Rollanda s »svojim učiteljem«, je zdaj humanizmu francoskega misleca in pisatelja očital medlost in mehkužnost. Po mnenju Lunačarskega se je Rolland močno uštel, ko je hotel biti znanilec »morale prihodnosti«. Rollanda pa je zaskrbela predvsem naslednja njegova misel: »Naši ideali so skupni..., a uresničiti jih ne moremo, ne da bi prestopili 'rdeče morje', kajti pot do njih nam zastavljajo neizprosni in močni sovražniki.«[7]

Rolland je opazil, da Lunačarski ni zakrivil le nedolžne napake. To pero je v skrbi za stalinistično diko zapisalo zmoto naravnost ubijalske narave. Pod krinko pripravljanja bleščeče prihodnosti je širilo doktrino, ki naj bi v »rdeče morje« pahnila prav vse nasprotnike svojih dogem; in to z zlobno brezbrižnostjo in brez vsakršne manire.

Ta predgovor pravzaprav nenavadno žalostno zrcali duhovno razpoloženje tistega dela sovjetske inteligence, ki ga je oblikoval stalinizem. Razkriva ne le nezmožnost demokratičnega mišljenja, ampak tudi popolno odsotnost človeškega čuta.

Rolland je mnenja, da bi se pravična misel morala ravnati po »potrebah razuma in srca, po nenapisanih zakonih človečnosti ter suverenih zakonih človeške evolucije...«[8] To pa le dodatno potrjuje tezo, po kateri je prav predgovor Lunačarskega spodbodel Rollanda, da je pomočil pero v črnilnik in zaupal Gorkemu svoje zlovešče slutnje. Le-te so namreč samo nadaljevanje njegovega lastnega predgovora k Zbranemu delu, kjer govori o »junaških trpljenjih«, »nadčloveški vzdržljivosti« in »junaških žrtvah« ljudstva, ki je v Rusiji izvedlo »veliko revolucijo«[9].

Rolland je ob prebiranju predgovora Gorkega jasno doumel odmik Lunačarskega od leninistične smeri. Gorki je napisal: »On [R. Rolland] je humanist in pacifist, toda v resničnem in najglobljem pomenu teh besed, kakor ju pojmuje tudi sam boljševizem. Sicer bi R. Rolland ne mogel imenovati Vladimirja Lenina 'največji mož pravične stvari naše dobe'.«[10] Med prvo svetovno vojno je Rolland imel priložnost spoznati, kako malo se je Lunačarski v političnih zadevah zmenil za moralo.

[4] M. Gor'kij, O Romene Rollane. V: R. Rollan: Žan Kristof. Čast' pervaja. Zarja. Čast' vtoraja. Utro. Čast' tret'ja. Junost'. Predislovija Avtora, M. Gor'koga, A. V. Lunačarskogo i Stefana Cvejga. Vtoroe izdanie. Leningrad: Kooperativnoe izdatel'stvo Vremja, 1933. Str. 5.

[5] Gl. našo študijo, posvečeno problematiki drame Volkovi, objavljeno v kolektivni monografiji o literarnih problemih in veliki francoski revoluciji. Pedagoški inštitut Gorki v Kujbiševu, 1989 (v tisku).

[6] M. Gor'kij, O Romene Rollane, str. 6.

[7] A. V. Lunačarskij, Romen Rollan kak obščestvennyj dejatel'. V: Žan-Kristof, 1933. Str. 10–11, 12.

[8] Bon voisinage. Edmond Privat et Romain Rolland. Pisma in dokumenti, ki jih je uredil in komentiral Pierre Hirsch. Predgovor Marie Romain Rolland. Zv. 1. Neuchâtel: Baconnière / Pariz: Albin Michel, 1977. Str. 201–202.

[9] R. Rollan, Privet Romena Rollana russkim čitateljam. V: R. Rollan: Žan-Kristof. Predislovie Avtora. Str. 34.

[10] M. Gor'kij, O Romene Rollane, str. 6

Čeprav je bilo stališče Gorkega pravilno, pa si ni moglo pridobiti naklonjenosti ne uradne kritike (K. Radek) ne »liberalne« literarne kritike (V. Desnicki, N. Rikova[11] in mnogi drugi). Pomembno pa je opozoriti, da na prvem kongresu sovjetskih pisateljev, ko bi se morebitni znanstveni spori glede Rollandove misli utegnili razrešiti, različnih stališč ni bilo več slišati.[12] K. Radek, ki je zasedal pomembno mesto v KP ZSSR, se je opredelil za smer Lunačarskega. Priznal je sicer, da literatura ni njegova domena, ni pa se mogel vzdržati kritike t. i. malomeščanskega humanizma; »tega humanizma«, je dejal, »ki nas razdvaja od R. Rollanda«.

Ta smer je bila v sovjetskih študijah o R. Rollandu prisotna vse do konca 50-ih let.

Gustav Cvengroš
Univerza Ivana Franka, Lvov

Prevedla *Metka Šorli*
Filozofska fakulteta, Ljubljana

[11] Gl. V. A. Desnickij, Posleslovie k dramatičeskim proizvedenijam Romena Rollana. V: R. Rollan. Sobr. soč. S predislovijami Avtora, M. Gor'kogo, A. V. Lunačarskogo i Stefana Cvejga. Zv. XIII. Leningrad: Kooperativnoe izdatel'stvo Vremja, 1932. Str. 430. – N. Rykova, Vstupitel'naja stat'ja. V: R. Rollan: Žan-Kristof. Perevod s francuzskogo pod obščej redakciej A. A. Smirnova. Zv. I. Leningrad: GIXL, 1937. Str. 10.

[12] Gl. Pervyj Vsesojuznyj S"ezd Sovetskih Pisatelej. Moskva: Stenografičeskij otčet, 1934.

NAVODILA AVTORJEM

1. Piši na močnejše in neprozorne liste papirja (ne na mehke in/ali prozorne).
2. Vsak list naj ima na levi vsaj 3 cm praznega roba, na desni pa naj ne bo izpisan do roba.
3. Vrstice piši z dvojnim razmikom.
4. Na listu naj bo po trideset vrstic.
5. Sprememba vrste pisave se zaznamuje s podčrtavanjem (ali barvanjem) ustreznega mesta v tipkopisu.
6. Pri prečrkovanju tujih pisav upoštevaj prečrkovalna pravila Slovenskega pravopisa 1990.
7. Za podčrtne opombe piši izpostavna znamenja (številke, zvezdice ipd.) privzdignjeno stično na koncu ustrezne enote (npr. *in sicer*[3]; *odšel »domov.«*[3]; *odšel »domov«.*[3]; *odšel »domov«*[3]: glede na različne vrednosti).
8. Besedilo (podčrtnih) opomb mora biti tipkano prav tako kot glavno besedilo, najbolje na koncu glavnega besedila (ne na vsaki strani posebej). Opomba se začenja z izpostavnim znamenjem levo zgoraj čisto na začetku vsake opombe (npr. [3]A. Breznik /.../.).
9. Fotografije, skice ipd. za preslikanje (tj. vse, kar ni namenjeno stavljenju) morajo biti priložene na posebnih listih, vsaka s svojo številko, v tipkopisu pa mora biti zaznamovano, kam naj kaj pride.
10. Podnapisi k fotografijam, skicam ipd. naj bodo že v tipkopisu glavnega besedila.
11. Literaturo lahko navajamo v tekočem razpravnem besedilu (tj. nad črto), pod črto na isti strani ali v seznamih literature.

Kadar imamo na koncu posebej izpisano literaturo, v tekočem razpravnem besedilu navedemo v okroglem oklepaju najprej avtorjev priimek in letnico izida ustreznega dela, za vejico pa stran, na katero se podatek nanaša, npr. (Breznik 1934: 213). Pri večkratnem zapovrstnem navajanju iz enega samega dela zadošča navedba strani, npr. (213). Kadar na koncu razpravnega besedila nimamo seznama literature, vse potrebne bibliografske podatke v oklepaju izpišemo kar v tekočem besedilu, npr. A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, str. 213. (Tudi: Ljubljana, 1934.)

Pod črto takoj za izpostavno številko (ali drugim znamenjem) navedemo avtorja, in sicer ime (lahko tudi okrajšano) navadno, priimek lahko tudi razprto, potem pa sledijo z vejico ločene enote naslova (lahko tudi ležeče ali okrajšano) ter zadevna stran, npr. [3]A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, 16–18. Če navajamo vse podatke po naslovni strani, za posameznimi povedmi naslova stavimo pike, za avtorjevim imenom pa dvopičje, npr. A. Breznik: Slovenska slovnica za srednje šole. Spisal dr. Anton Breznik. Četrta, pomnožena izdaja. Odobrena z odlokom ministrstva prosvete S. n. br. 17857 z dne 10. avgusta 1932. 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 261 + (5) str. (Če v isti opombi navajamo več takih bibliografskih enot, pišemo med njimi pomišljaj.)

V seznamu literature na koncu sestavka navajamo tako: Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (in naprej kakor v opombah pod črto).

Kadar navajamo več del istega avtorja, pri vseh neprvih delih namesto priimka in imena postavimo dva krajša pomišljaja, nato pa letnico naslednjega dela in naprej tako kakor pri prvi enoti; kadar na isto leto istega avtorja pride več del, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede (a b c č d...), npr.:

Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (...)
– – 1935: Slovenski pravopis. Priredila A. Breznik in F. Ramovš. Ljubljana XXIV + 300 str.
– – 1944a: Jezik naših časnikarjev in pripovednikov /.../
– – 1944b: Zloženke v slovenščini. RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda. II. Ljubljana, (str.) 53–76. (Tudi posebni odtis. 24 str.)

V OCENO SMO PREJELI

Ethnologia Slavica, medzinárodný zborník slovanských etnografov – an International Review of Slavic Ethnology, zväzok XX. Bratislava: izd. Katedra etnografie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, zal. Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 1988. [II +] 309 + [III] [+ II] str.

István Nyomárkay, *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*. (Prev. Anikó Szmodits. Nem. prir. Karl Mollay in Ingrid Schale.) Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1989. (= Studies in modern Philology 7.) V [+ I] + 245 [+ I] str. + neuv. Errata.

Săpostavitelno ezikoznanie, spisanie na Sofijskija universitet «Kliment Oxridski», XIV/1, 2. Sofija: Universitetsko izdatelstvo «Kliment Oxridski», 1989. 128. oz. 124 str.

Mentor, mesečnik za vprašanja literature in mentorstva, X/5–6. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Odbor za literarno dejavnost, 1989. Str. 185–257.

Slavica Slovaca XXIV/1, 3. Bratislava: izd. Jazykovedný ústav L'udovíta Štúra SAV in Literárnovedný ústav SAV, zal. Veda, Vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied, 1989. Str. 1–96 oz. 201–296.

«Primi sobran'e pëstryx glav»: Slavistische und slavenkundliche Beiträge für Peter Brang zum 65. Geburtstag. (Ur. Carsten Goehrke, Robin Kemball, Daniel Weiss in Monika Bankowski-Zullig.) Bern / Frankfurt na Majni / New York / Pariz: Peter Lang, 1989. (= Slavica Helvetica 33.) [II +] 748 [+ II] str. + neuvezan list s Tabula gratulatoria.

Stanislaus Hafner – Radoslav Katičić, *Vuk Stefanović Karadžić 1787–1864*. Dokumentation des Festaktes der Akademie der Wissenschaften aus Anlaß des 200. Geburtstages. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 540. Band.) 36 + 9 faksim. (+ II) [+ I] str.

Aleksej D. Perminow: *Glasnost i sovjetlitteraturen*. Oslo: Universitetet i Oslo, Slavisk-baltisk institutt, 1989. (= Meddelelser Nr. 58.) 38 (+ IV) [+ II] str.

Simpozij *Slovenski jezik v znanosti 2:* Zbornik prispevkov. (Zbrala in uredila Ada Vidovič-Muha in Nace Šumi). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1989. 268 str.

Primorska srečanja, revija za družboslovje, gospodarstvo in kulturo, XIII/102. Idrija / Koper / Nova Gorica: izd. Društvo sociologov in politologov severnoprimorskih občin, zal. Lipa Koper, 1989. Str. 883–996.

Glavna financerja Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo in Republiški komite za kulturo

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.